Sokljan

POSTARINA PLAĆENA U GOTOVU.

HRVATSKA SMOTRA

19 43

SADRŽAJ: Ivan Oršanić: Ravnoteža na položaju. — Dr. Ivo Guberina: Hrvatstvo i latinstvo na Jadranu za narodnih vladara. — Gabriel Cvitan: Čeznem blizinu mora. — Dr. Vladimir Židovec: III. bugarsko carstvo. — S. Vitković: Politička i duhovna sloboda. — Prof. Franjo Tetkić: Istra i granice Hrvatske. — Dr. Kruno Krstić: Ideologije i družtvena stvarnost. — Dr. Eugen pl. Sladović: Politika u životu naroda i države. — Dr. Mirko Šeper: Relief iz Zadra s prikazom Kristova rođenja. — LISTAK: Pero Franjić: Pregled prošlogodišnjih političkih događaja. — Dr. F. D.: Istarska uprava kroz poviest. — D. Žanko: »Napoleon« Lecaur Gayet-a. — D. Žanko: »Kralj Rima« Octave Aubry-a. — Dr. A. R. Glavaš: »Oslobođeni žali« V. Nikolića. — Ivo Vitezić: »Croatia sacra« jubilarni dvobroj 20—21. — Dr. Božidar Latković: »Uvod u družtvovnu politiku«. (Nova knjiga prof. dra. ing. Vilka Riegera). — Dr. Davorin Mikšić: Gospodarstvo u 1943. — 400. godišnjica seobe Hrvata u Slovačku. — Jerko Skračić: Novi lučonoša hrvatske misli. — Prof. Grgo Pejnović: Stvaralački rad na području knjige u Hrvatskoj tokom 1943. g.

Godina XI. Studeni - Prosinac Broj 11 i 12

HRVATSKA SMOTRA

GOD. XI. STUDENI-PROSINAC 1943. BROJ 11 i 12

Ivan Oršanić

RAVNOTEŽA NA POLOŽAJU

Državni život postavio je na nas zahtjev, da se stavimo na različite položaje, koje su prije zauzimali tuđinci. Veliko je mnoštvo takvih položaja, sitnih i velikih, te su na njih došli mnogi koji im prije nisu ni blizu bili, koji ih čak nisu ni željeli niti očekivali.

I mnogi su od njih, došavši na takve položaje, izgubili ravnotežu. Promienili su se, drugačiji su, čovjek se mora čuditi i iznenađivati. Ja sam vidio i gledao dosta takvih ljudi, jer me je stvar vrlo zanimala, kao jedna nova pojava.

Vidio sam, na primjer, ovakve slike. Čovjek, ni mlad ni star, liepo i skladno pozdravlja, danas. Sutra, na položaju kao da se udešava za nemarno, nezgrapno i neskladno pozdravljanje. Izgubio je unutrašnju ravnotežu. Drugi neki čovjek, izvanredno pristojno i razborito saobraća, danas. Sutra, došavši na položaj, udara koješta, te u izražavanju traži nešto posebno, bedasto, nepristojno, nerazborito. Izgubio je unutrašnju ravnotežu. Treći, dobar drug i prijatelj svojih prijatelja, danas. Sutra, došavši na položaj, kao da ih nikada nije vidio, ne želi ih više vidjeti, te traži novo družtvo. Izgubio je unutrašnju ravnotežu. Četvrti, više manje naravan u svojim družtvenim odnosima, danas. Sutra ga ne možete prepoznati u naduvenosti i odbojnosti. Izgubio je unutrašnju ravnotežu. Peti tih i miran, pa najednom lupa šakom po stolu i prieti se na sve strane. Šesti, sedmi pa osmi i t. d. pokazuju opet neke druge znakove poremećaja u unutrašnjoj ravnoteži. Odakle to i kako to dolazi? Po mojemu mišljenju, od unutrašnje nesolidnosti, neizgrađenosti i nesavršenstva pojedinca.

Istina je to, da nenavikli položaj stavlja čovjeka u neugodno stanje. Ta čovjeku je u prvi čas pomalo nelagodno i kad obuče novo odielo. No, nije jasno, da novi i nenavikli položaj mora izazvati upravo negativne odraze, — osim, u predpostavci, da je pojedinac i nosilac takvih negativnih odraza, što svakako znači, da onda nije u sebi čvrst i izgrađen. Čvrst i izgrađen čovjek razmahat će se na položaju u

čvrstoći i izgrađenosti, a ne negativnostima. Ali zašto se upravo na položaju opaža i dolazi do izražaja ona negativnost, koja se prije nije izticala i koja nije bila poznata? Svaki čovjek živi, u nekoj atmosferi normalnoj i stabilnoj, te je hoće ili ne će prisiljen svoj izražajni život uskladiti s tom atmosferom, u kojoj živi normalno i u kojoj se kreće. Uslied toga negativnosti, koje pojedinac posjeduje bivaju sapete, i možda riedko dolaze do izražaja, te se ni ne ubrajaju kod pojedinca kao osobine. No, zauzimanjem položaja, čovjek se najednom osjeti, da je izkočio iz te normale, u kojoj je bio možda i trideset, četrdeset i više godina, osjeti da je odapet i sasvim prirodno, da one osebine, koje su tako dugo sputavane bile slobodno probiju, više se i češće pojavljuju i izražavaju, negoli prije i mi im se čudimo, kao nečem novome. Međutim, pojavio se samo poremećaj unutrašnje ravnoteže, koja nije prije postojala ne možda zbog osobne čvrstoće, nego tek uslied prilika normalnih, u kojima se pojedinac kretao, te je ta ravnoteža, prema tome, bila samo prividna. Dakle, poremećaj se pojavljuje uslied osjećaja veće slobode, koju novi položaj pruža.

Ovu pojavu treba smatrati prirodnom, te je možemo opažati na bezbroj slučajeva. Pomislimo samo na djecu, koja sjede mirno u klupama za vrieme obuke. Po izlazku iz škole, trka, zbrka, tuča, torbe lete na sve strane, — sputane negativnosti u novom položaju osjećanja veće slobode, izvan normalne atmosfere, dolaze do izražaja. Pomislimo na vojnike, izvan postrojbe, izvan vojarne, bez zapovjednika, izvan pogleda poznatih ljudi, — pa ćemo vidjeti dosta odapetih negativnosti. Uobće, svaki prielaz iz jednog stanja u drugi izaziva poremećaje, jer prosječni čovjek živi sa svojom duševnošću bez naročitih sviestnih usmjerenosti, te više prema upravljenim i uobičajenim prilikama, koje određuju jedno normalno, standardno stanje. Izlazak iz tog stanja zahtieva od duševnosti čovjeka novo prilagođivanje odnosno duševnu usmjerenost. Međutim, ako to novo stanje ili novi položaj pruža mogućnost za veću slobodnu orientaciju, na što prosječni čovjek nije naviknut, prirodno je da dolazi do izraza ono što je najviše bilo sputavano. Ja nisam nikad vidio većih prostaka od djece, koja su u roditeljskoj kući bila godinama sputavana, te nisu nikad smjela u družtvo, u šetnju, samostalno izlaziti, — kad su najednom oslobođena došla na sveučilištne nauke. Ta djeca su bila samo u prividnoj ravnoteži, a ne u solidnom odgoju.

A ovo što vriedi za pojedinca vriedi i za čitave narode.

U ovaj čas zadržimo se na pojedincima, koji su u novonastalim prilikama morali zauzeti položaje, na kakve nisu bili navikli. Utvrdili smo, da je nastao poremećaj unutrašnje ravnoteže, uslied toga, što nije bilo dovoljno unutrašnje čvrstoće, te su sputane naklonosti došle

suviše do izražaja u osjećanju veće slobode, po izlazku iz ustaljene i normalne atmosfere života.

Što sad?

Prije svega važno je, da svaki pojedinac, koji zauzima bilo kakav položaj razmišlja o ovome zakonu o poremećaju unutrašnje ravnoteže, da ga spozna, te započne primjenjivati na sebe. U koliko sâm ne može izvršiti pravilno izpitivanje ili ne želi priznati pred samim sobom, da je djelovanjem toga zakona obuhvaćen, neka smogne toliko hrabrosti, pa upita nekoliko svojih najbližih, da li se na njemu može primietiti kakva značajna promjena, t. j. da li je došlo do izražavanja više vriednih ili više nevriednih naklonosti, uslied zauzimanja novog položaja. Velika većina ljudi sigurno razpolaže s toliko dobre volje, da će nastojati uzpostaviti ravnotežu, čim osjeti i čim bude upozorena, da se poremećaji vrlo upadno opažaju i da se loše ocjenjuju. Dakle, već sama spoznaja zakona i primjena njegova, daju mogućnost, uz malo dobre volje i razmišljanja, da se što brže dođe do uravnoteženosti na pojedinim položajima.

Osim toga, oni koji nisu na položajima, a mogu na njih doći, lakše će preskočiti krizu, s većom kritičnošću promatrati samoga sebe, te će čvršće odluke stvoriti unapried, ako znaju prirodu ovoga zakona. Razlika je između čovjeka, koji dolazi na položaj s čvrstom odlukom, da se ne da poremetiti, položajem obmamiti, sputanim negativnostima slobodu dati, od onoga, koji u tom pogledu dolazi bez ikakvih odluka. Samo riedki u tom slučaju, čvrsti i savršeni, ne skliznu.

U spoznanju ovoga zakona o poremećaju duševne ravnoteže prigodom promjene položaja od slušanja do zapoviedanja, od mehaničkog rada do odgovornog vođenja poslova, rada uz nadzor, pa najednom bez nadzora i slično, lakše se vrši i odgoj svih onih, koji su određeni za bilo kakve položaje. Smatram da bi trebalo marnim i sustavnim radom prikupiti sve one osobine i odraze, koji se najčešće pojavljuju prigodom promjena pojedinih položaja. Gotovo svaki čarkar osjeti na sebi odraze poremećaja, koji se dešavaju, kad jedan između njih najednom postane njima makar najniži zapovjednik. Čuje se: »Ma kao da je drugi čovjek«. Ovo je pak samo jedan primjer između brojnih sličnih. U sustavnom odgajanju i upozoravanju svakoga pojedinca na moguće odraze, temeljito određene, mora se postizavati to, da oni koji se pripravljaju na položaje stvaraju u sebi snagu i odluke, da on ne će biti takvi. Podpun uspjeh se ne mora postići, ali svaki uspjeh u ovom pogledu čista je dobit.

Pravilno shvaćena problematika države u pogledu upravljanja upućuje na spoznaju ovoga zakona kao najvažnijega, jer državni i

narodni život sav se razčlanjuje u poslove i skupine s određenim položajima, koje moraju zauzimati ljudi uravnoteženi ili poremećeni. Ja sam napried spomenuo primjere sitne poremećenosti više vanjsko-družtvenog značaja, ali to ne znači, da nema primjera, koji su upravo bitni za što bolji razvitak narodnog i državnog života.

Često čujemo ovakve primjetbe: »Taj čovjek ne valja, on nije za taj položaj«. Na odgovor: »Pa vi ste ga ljudi predlagali«, dobivaju se značajne rieči: »Ta on je bio dobar, što smo mi znali, da će biti takav«. Ljudi su očekivali, da će vidjeti na položaju onoga čovjeka, koga su predlagali, a ugledali su čovjeka kakvog prije nisu vidjeli, jer je on postao »drugi« u djelovanju zakona o poremećenosti duševne ravnoteže. U takvom razočaranju čuju se i prestrogi zaključci: »Eto, mi nismo sposobni«, ili pak oni, koji nisu zahvatili položaj neobrazloženo smatraju, da bi bili bolji i sposobniji, kad bi došli na položaj. Problematika ovoga takozvanoga položaja vrlo je važna. Lako je narodima i državama, u kome su se pojedinci penjali kao puževi s jednog položaja na drugi, te gdje su ti skokovi mali i neznatni, gdje se za pojedini položaj spremalo godinama. No kod nas se čitava ova stvar pojavljuje kao problem, jer u suviše velikom broju pojedinih poremećenosti, mnogo nam je poremećeno.

Krivo bi bilo međutim misliti, da nema i bezbroj primjera, u kojima se pokazalo, da je novi položaj dao mogućnosti, da budu odapete silne snage i pozitivne vriednosti, koje su bile sputane, te nisu prije uobće mogle doći do izražaja. Uslied sputanosti cieloga naroda, premnogi čvrsti i jaki pojedinci bili su na takvim mjestima i položajima, na kojima nisu nikako mogli dati izraza svojoj pravoj snagi.

Za ovakve pak čujemo danas primjetbe zadovoljnog iznenađenja: »Tko bi za njega mislio, da toliko vriedi!«. Iz ovakvih i sličnih primjedaba možemo samo zaključiti, da se mi svi skupa, uzduž i poprieko, ne znamo, ne poznajemo, da jedan drugoga krivo mjerimo i ocjenjujemo, i da su tek različiti položaji dali neku mogućnost za bolju ocjenu ljudi i njihovih pravih sposobnosti.

Za sve ovo moralo je proći vremena, a upravo za to vrieme sudbina nam je odsudila najteže časove našeg državnog života.

Državni život zahtieva veliko izkustvo i tradiciju, a mi toga nismo mogli steći, prilike su pretežke i zakon o poremećaju unutrašnje ravnoteže posljedično je djelovao više, nego što bi to bilo u normalno i mirno doba.

Na nama je svima velika dužnost, kako bismo u spoznaji toga zakona što svjestnije vodili računa o sebi, te tako što bogatije i brže sticali izkustva i stvarali tradiciju u našem cjelokupnom životu.

Dr Ivo Guberina

HRVATSTVO I LATINSTVO NA JADRANU ZA NARODNIH VLADARA

Konstantin Porfirogenet veli, da su Hrvati došavši na Jadran, na njemu našli Avare, mase Slavena i ostatke onih dalmatinskih Latina, koji su preživjeli katastrofu Salone. (Rački, Documenta historiae chroaticae periodum antiquam allustrantia). Da su Slaveni prodirali u Dalmaciju prje idolazka Hrvata, tvrdi nam god. 800. izričito papa Grgur Veliki. Ovaj piše solinskome biskupu Maksimu sliedeće: »I doista zbog Slavena od kojih vama prieti velika pogibelj silno sam potišten i uznemiren« (Šišić, Priručnik hrvatske historije s. 174). Kada su Avari navalili na Dalmaciju, doveli su sobom kao vojnike veliku masu Slavena i tako su još više povećali njihov broj. Iz jednoga detalja pričanja Tome Arhiđakona razabire se, da je masa, koja je nakon razorenja Salone a p r i j e d o l a z k a H r v a t a, obitavala Dalmacijom bila slavenska. Pričajući Toma žalosno stanje onih Latina, koji su nakon pada Solina od straha pred barbarima pobjegli na bliže otoke, dodaje, da su ovi organizirali samoobranu. »Ti odabrani mladići stadoše n a o r u ž a n i m l a đ a m a krstariti uz obale Dalmacije i vrebati na neprijatelje. I toliko ih dan za danom bijahu i zarobljivahu da se n i j e d a n S l a v e n nije usudio sići na more«. (Historia Salonitana, s. 29).

Pomoću ovih Slavena kao pomoćnih četa Avari su srušili Solin i podvrgli svojoj vlasti Dalmaciju. Ono latinskog življa, što je izmaklo avarskome i slavenskome maču, pobježe na bliže otoke. O tome nas izvješćuje isti Toma veleći da »su se jedni razišli po otocima, a drugi ni tamo se ne smatrajući sigurnim, otišli su dalje. Napokon se jedan dio izkrcao na otoke Šoltu, Brač, Hvar, Vis i Korčulu« (s. 28).

Dok su Dalmacijom pustošile slavenske horde pod vodstvom Avara, a latinski urođenici, koji su još ostali živi, sakrili se po otocima, došli su tamo Hrvati. Oni su uveli red, slomili avarsku silu i potjerali iz Dalmacije Avare. Slavene su podvrgli svojoj vlasti, a Latinima omogućili povratak na kopno i nesmetan život.

Kad uzmemo sve ovo u obzir moramo doći do ovih zaključaka: a) u Dalmaciji je tada bio brojčano dominantan slavenski živalj.

On je, što no se reče, bio gros, masa pučanstva. Njegov je socialni i kulturni nivo bio vrlo nizak: prama smislu rieči barbarski i robski, b) nasuprot ove slavenske mase Hrvati su bili brojem u ogromnoj manjini. Oni su došli dolje kao organizirana vojska. Pozvani od cara Heraklija nisu kao drugi barbari selili poput horda gdje stignu: oni su išli s izgrađenim planom i imali su određenu zemlju pred očima. Oni se nisu izselili iz Biele Hrvatske, nego su samo napravili vojni pohod na jug. Jedino tako možemo razumjeti, da Porfirogenet još za svoga doba (950 god.) zna da i dalje postoji Biela Hrvatska u Poljskoj, a njezini Hrvati još nisu kršteni. (Rački, Doc. s. 273, 417-8). Porfirogenet nadalje saobćuje, da ni ova ciela vojna ekspedicija, koju je predvodilo sedam braće nije ostala u Dalmaciji, već da »se jedan dio odielio i zauzeo Ilirik i Panoniju«. (Rački, Doc. s. 271). Neki misle, da se ova ekspedicija razdielila na sedam grana, svaka pod vodstvom od jednoga brata i osnovaše sedam hrvatskih kneževina: Korušku, Posavsku. Dalmatinsku, Neretvansku, Zahunsku, Trebinjsku i Dukljansku. (Sakač, O kajkavsko-iranskom podrijetlu Hrvata. Život 1937., br. I. s. 19-21). Bilo kako bilo svakako je sigurno da je i od onih Hrvata, koji su došli na jug, ostalo je u Dalmaciji, okolo Splita, ogromna manjina, c) uz brojem dominirajuće Slavene, a Hrvate vlašću i vojnom organizacijom, nalazimo starosjedioce: Latine. Njihovu tragičnu sudbinu opisao nam je Toma. On nam je kazao njihov broj: svi su oni mogli stati u Dioklecijanovoj palači. Toma nas izvješćuje, da su Latini (latinski izbjeglice) »pokupivši i ukrcavši na lađe sve, što su imali na otocima, preploviše sa ženama i djećicom, ali bez stoke, preko mora i uniđoše u rečenu zgradu, koja nije bila građena za varoš nego za carski dvor«.

Na Jadranu se odigrava onaj proces, koji viđamo na više mjesta u Europi: u Francuzkoj, Bugarskoj, Lombardiji i t. d. Elemenat brojčano jači etnički absorbira došljake, a ovi jačemu elementu daju svoje ime. Slaveni gospodujuće neslavene Hrvate pretvaraju u Slavene, a Slaveni dobivaju ime Hrvat. Hrvati su se brzo poslavenili. To nam pokazuje činjenica, da su odmah dolazkom na Jadran vanjskome svietu poznati kao Slaveni. Ova brza slavenizacija tumači se činjenicom, da je Hrvata bilo vrlo malen broj prema slavenskoj masi. A bez sumnje Hrvati su i došli na Jadran intoksinirani, što no se reče, slavenizacijom. I na Visli živjeli su u moru slavenstva, gdje su nedvojbeno već bili pripravljeni u

svakome pogledu, da sasvim podlegnu slavenizaciji, kada su se u novoj domovini našli u istim prilikama.

Ista je sudbina stigla i dalmatinske Latine, posebno one oko Splita. Bilo bi pravo čudo, kada bi ona šaka Latina, što je preživjela tragediju Salone — a tu Toma opisuje ne samo tragediju solinskih Latina nego svih uobće, na koje se okomila slavensko-avarska sila — mogla izdržati čitave vjekove asimilacionu snagu zdravoga slavenskoga elementa. U ovome je pravcu odlučna viest Tome Ahriđakona, da »Splićani počeše pomalo obćiti sa Slavenima, obavljati trgovačke poslove, ženiti se i sklapati s njima prijateljske i rodbinske veze« (s. 33). Iz ovoga se vidi, da se starosjedioci Latini nisu nikakovim kinezkim zidom zatvorili od Slavena (Hrvata), već da je njihov stav bio takav, koji je sam sobom nosio njihovo pretapanje u slavenstvo (Hrvatstvo). Samo ovo pretapljanje nije se razvijalo onako kao kod Hrvata. Ovi su se jednostavno utopili u Slavenstvo, a ovome su ostavili od svoga ime i državnu organizaciju. Naprotiv su Latini bili nosioci ondašnje kulture i njihovo pretapljanje nosilo je Hrvatstvu: one nuždne elemente bez kojih ono kao međunarodni činbenik nije moglo u ono doba i na onome mjestu uobće ni postojati t. j. latinski jezik i njegovu kulturu. Baš radi ovoga momenta kroatizacija Latina nije bila tako vidna niti je izazivala trzavice u organizmu. Latini kroatizirajući se sačuvali su vanjsku formu svoga staroga bića: kulturu, a primajući slavenski jezik u dnevnome životu, to su ipak svoj latinski ne samo sačuvali nego i Hrvatima nametnuli kao sredstvo kulture i međunarodnoga života. Ovo usklađivanje i amalgamiranje išlo je sasvim prirodnim i nevidljivim korakom tako, da za čitavo vrieme naših narodnih vladara ne nailazimo na sukob Latinstva i Hrvatstva kao sukob dviju nacija i nacionalnih kultura. U t. zv. dalmatinskim gradovima (Split, Trogir, Krk, Rab) državna i crkvena vlast za vrieme naših narodnih vladara nije se predvodila nikakovim latinaštvom protiv Hrvata. Slavenstvo-hrvatstvo slobodno se razvijalo, živjelo i vladalo, a latinstvo je u vanjskome životu vodilo, jer je tako bilo svagdje na Zapadu.

Iz postupaka hrvatskih vladara prema Splitu i ostalim dalmatinskim gradovima moramo zaključiti, da oni tamo nisu imali nikakav tuđi elemenat. Toma Arhiđakon veli da su »hrvatski (slavenski) vođe počeli u veliko štovati crkvu svetoga Dujma, darivajući joj zadužbinu i velike posjede te velikim srdcem pružati desetine i darove«. (s. 33). Ovako se ne postupa samo sa splitskom crkvom.

Naprotiv: »Mislav dariva splitskog nadbiskupa i crkvu splitsku »Docum, s. 38, Stjepan ban dariva svetom Krševanu u Zadru crkvu svoju i tri posjeda s drugim dodatcima: Docum, s. 46, Petar Krešimir daje slobodu samostanu svetog Ivana kod Biograda, Docum, s. 51. samostanu svetog Petra u Rabu, s. 56, Crni daje Poljud svetom Stjepanu kod Splita s. 6, Mojmir dariva samostanu svetoga Ivana kod Biograda s. 60., P. Krešimir daje Diklo svetom Krševanu s. 62., Krešimir dariva samostanu svetog Tome kod Biograda s. 64, Petar Crni osniva samostan svetog Petra u Jesenicama, s. 65., Čika kraljevska porodica osniva samostan svete Marije u Zadru, s. 65., Petar Krešimir dariva ovom samostanu svete Marije kraljevsku slobodu i egzempciju, s. 66., i jednu zemlju s. 67. Isti daje svetom Krševanu otok Maun s. 72. Isti daje slobodu i jednu zemlju samostanu svetoga Tome kod Biograda s. 74. Isti dariva mlinove solinske samostanu Svetog Stipana kod Splita s. 78. Isti potvrđuje dobra svetoga Petra u Rabu s. 80. Radovan dariva svetomu Krševanu u Zadru, a kralj uzimlje dar u zaštitu l. 80 i 81. Ovo je tek polovica darovnica, koje registriraju sačuvane listine izdate crkvama i manastirima dalmatinskih gradova. Sačuvali su se, jer su manastiri i crkve imale razloga da ih brižno čuvaju, inače bi bile nestale uslied pogonskih odredaba venecijanske republike. Dalmatinski gradovi su pretrpjeli mnoge političke promjene, pa se nije našlo darovnika ni od mletačkih duždeva, niti od bizantinskih careva, a od hrvatskih vlada toliko (Šegvić, Hrvatsko bogoslužje i Grgur Ninski, Bog. Smotra 1929. br. 4. s. 412.). Splitski su svećenici i kancelari naših vladara, a knez Trpimir se pokumio sa splitskim biskupom (Šišić, Priručnik s. 193.).

A da se ovako postupa nije diktirala jedino diplomacija već i r a s n a v e z a. Zato imademo dovoljno dokaza. Najprije u tim gradovima susrećemo svu silu hrvatskih ličnih i mjestnih imena: Drago, Dobralj, Dragiša, Dobro, Miha, Grubonja, Katica, Mirača, Držiha, Dobrovid, Platimisa, Platihleb, Jure, Crni, Zablata, Magera, Rožica, Sokolka, Ljubac, Žir, Poljane i t. d. Sa profesorom Šegvićem i mi pitamo: »Kad nalazimo hrvatskih imena na vrhovima gradskog pučanstva, kad ih nalazimo među crkvenim dostojanstvenicima, tko može uztvrditi, da je pučanstvo, da je crkva, da je svećenstvo i episkopat primorskih gradova sve bilo latinskog podrietla. Dovoljno je uzeti u ruke Index personarum, locorum et rerum na kraju Račkijeva djela Documenta, da se odmah vidi, koliko imade ličnih gradskih imena čisto hrvatskog ili slavenskog koriena i značenja«. (Šegvić, Ibid s. 413).

Postoji jedan dokumenat X. vieka koji nam dovoljno govori, da je u dalmatinskim gradovima prevladao hrvatski živalj, a onaj preostali latinski prema ovome bio vrlo tolerantan. Papa Ivan X. u jednom pismu, upravljenome dalmatinskim biskupima, ove kori, da je čuo, da se »uz granice vaše vlasti i uz v a š u š u t n j u i p r i s t a j a n j e širi glagolica«. (Šišić, Priručnik, s. 215). Iz ovoga sliedi, da je u tim gradovima čak i u crkvi prema slavenskome elementu bila velika naklonost, a što se ne bi dogodilo, da je u gradovima vladao latinski, a uz to još prema Hrvatstvu neraspoloženi duh i osjećaj.

Prof. Barada iztiče da »počevši od IX. stoljeća dalje, postepeno sve jače prodire hrvatski elemenat u gradove, pogotovo u X. s. kad su ti gradovi došli u stalnu političku ovisnost o Hrvatskoj državi. Istom od tada mnoge pravne norme iz Hrvatske prelaze i u dalmatinske gradove, te s unjihovi tragovi jasni od X. s. dalje«. (D v i e n a š e v l a d a r s k e i z p r a v e s. 7. n. 23). U XII. v. Zadar je toliko hrvatski, da papu Aleksandra II. Zadrani dočekuju »neizmjernim pohvalama i pjesmama, koje su visoko odjekivale u n j i h o v o m s l a v e n s k o m j e z i k u«. (Baronius, Annales ecclesiastici g. 1177). U Trogiru 1203. g. trogirski kanonik, inače Talijanac iz Toscane, Treguan napisao je život svetog Ivana Ursinija hrvatskim jezikom: »Toliko je dakle bilo napredovalo pohrvaćivanje Trogira, da je jedan talijanac kanonik smatrao svojom dužnošću, da nauči jezik građanstva. To nam isto svjedoči i Toma sam, kada pripovieda, kako je tatarski vođa Kaidan poslao pred Trogir jednog odaslanika, koji je hrvatskim jezikom (Sclavonice) pozvao trogirske građane, da mu predadu tu zaklonjene kralja Belu i druge velikaše, ako ne će da diele njihovu sudbinu... U vrieme pak Tome Arhiđakona kolega mu kanonik Ivan piše 1. prosinca 1250. jednu izpravu hrvatskim jezikom i ćirilskim slovima«. (Pivčević, Glagolsko bogoslužje i splitski sabori, Split, 1930. s. 82—83.

Nadbiskup tirski Vilim oko godine 1170. izvješćujući o prohodu krstaša oko 1096. kroz Hrvatsku, (koju on nazivlje Dalmacijom) veli, da njezini stanovnici »govore slavenskim jezikom osim mali broj onih, koji se običajem i jezikom luče, a stanuju na primorju i govore latinski« (Šišić, Priručnik s. 403). I ako je Vilim pisao 70. g. nakon događaja, to se njegove rieči o stanovničtvu Hrvatske (Dalmacije) odnose na prilike pred 70. g. Dakle za doba narodnih vladara, neposredno nakon Zonimira. Vilim ne veli da su Latini nastavali kompaktne cjeline na primorju, konkretno u gradovima (Split, Trogir, Dubrovnik, Krk, Osor itd.) već samo veli, da njih ima malo i to u primorju. I z o v o g a b i s l i e d i l o d a o n i n i g d j e n i s u

činili većine već su se svagdje gubili u hrvatskoj većini, pa i u gradovima. Otok Krk je bio sav kroatiziran u ono doba ne izključujući ni samoga grada, što nam najbolje svjedoči raširenost glagolice u XI. vieku na tome otoku, pa i u samome gradu. Zanimljivo je, da t. zv. priča o Cededi, koju nam donosi Toma Arhiđakon, a u kojoj se opisuje tobožnji revolt glagoljaša protiv dekreta sabora od 1060. g. izvor ove oporbe stavlja na otok Krk, a tobožnji pseudobiskup Cededa uspieva zbaciti latinskoga biskupa u samome gradu Krku, a sebe nametnuti. (Toma H. S. c. XVI.).

I ako ova priča, što se tiče glagolice, nema nikakove poviestne vriednosti (Uzp. Guberina: Je li glagolica za vladanja Kr. i Zv. bila progonjena, Hrv. Revija 1941. G. 116-28), to nam dosta jasno svjedoči, da je kula glagolice još od početka morao biti Krk, ne izključivši ni sam grad.

Kako se iz svega ovoga razabire latinski elemenat u Hrvatskoj za narodnih vladara ni po svomu stanju, ni po svome razvoju nije nipošto bio takav da bi mogao predstavljati bilo kakovu protutežu državnim i narodnim ciljevima hrvatske države.

Gabriel Cvitan

ČEZNEM BLIZINU MORA

Dajte mi zemlju divnu ko priča,
Prenesite me u koji hoćete kraj,
Ja ću čeznuti blizinu mora,
Tražiti obala naših sjaj.

Tražit ću one uvale drage
Gdje šipak se vije kroz kupine splet,
Gdje valovi šapću rieči blage —
Miriše kaduljin cviet.

Najmanji kutić duši tu godi.
Drag mi je kamen, travka i grm.
Kroz česmine i obnoć znam kud vodi
Do mora svaki puteljak strm.

Tu sam ko diete lovio rake,
Iz ruku puštao mali brod.
U zrcalu mora biele oblake
Motrio prateć im lagani hod.

Ljeti sam gol, ko od majke rođen,
Skakao slobodno s hridi na hrid.
S galebom kričeć, radošću vođen,
Na bujici sunca opijao vid.

Gdje mi je veslanje u maloj barki,
Veselje kad nas zapljusne val.
Orgije sunca, kad srpanj nas žarki
Prikuje uz vrući morski žal.

Dajte mi zemlju divnu ko priča,
Prenesite me u koji hoćete kraj,
Ja ću čeznuti blizinu mora,
Tražiti obala naših sjaj.

Dr Vladimir Židovec

III. BUGARSKO CARSTVO*

Novija bugarska poviest imade napadnih sličnosti s našom hrvatskom, kao što je i slična sudbina malih naroda smještenih na prekretnici svieta, na područjima u kojima se bore i križaju najoprečniji probitci. Zbog toga je za nas Hrvate proučavanje bugarske poviesti od posebne važnosti. Ne radi se samo o želji za znanjem te napose o želji upoznati bugarski narod, koji nam je toliko bliz i drag i na koji smo mi upućeni jednako kao što i on na nas, nego je to ujedno i dragocjena poduka i putokaz u našoj vlastitoj borbi.

Bugarski narod, našavši se god. 1878. u barem tako težkom položaju kao mi 1941., nije klonuo nego je pokazao udivljenja vriednu upornost i snagu te ljubav za svoju domovinu i vlastitu državu. Niti jedno bugarsko srdce nije se pomirilo s činjenicom da je bugarska zemlja i narod razcjepkan, nego je cieli narod upro da postigne jedini izpravan i moguć narodni i državni cilj, a to je osigurati državu — to neprocjenjivo blago stečeno nakon toliko stoljeća — ojačati je, izgraditi je, stvoriti iz nje središte oko kojeg će se okupljati bugarstvo i, jednog dana, posve okupiti. Ako je kroz težka stoljeća robstva i borbe bugarski duh ostao budan i živ, jasno je da niti sada u novoj državi ne smije klonuti nego ga treba ojačati. Bugarska borba bit će sada jača a ne slabija, stvarni izgledi za konačni uspjeh veći a ne manji.

Tako je prva spoznaja koja je prožela bugarski narod nakon strahovitog osakaćenja god. 1878. bila u tome, da je glavno što je dobivena vlastita država te da je treba, pod svaku cienu, sačuvati i izgraditi. Prevladala je ona ista misao koju je kod nas propoviedao naš Otac Domovine, veliki Ante Starčević govoreći, da neka Hrvatska bude makar samo nekoliko sati hoda dugačka i široka, ali neka bude slobodna. Smisao njegovih rieči je, očito, u tome da je glavno imati svoju vlastitu državu. I tako je bugarski narod nakon berlinskog kongresa imao pred očima jasan cilj: pošto po to sačuvati državu, ojačati je, učiniti je što samostalnijom, tako da može jednog dana biti ono središte oko kojeg će se okupiti cieli bugarski narod i sve bugarske zemlje. U tu svrhu treba državu iznutra što više ojačati, treba je prosvjetno i gospodarski podići a treba i odgojiti i očeličiti nove naraštaje. Jasno je, da će time onaj glavni politički cilj — podpuno ujedinjenje — koji za sada još mora ostati prikrit, biti lakše ostvariv onoga dana kad konačno kucne čas u kome će se stvoriti dugo očekivane mogućnosti za to. Dakako da će na putu, koji nas dieli od tog dana, ostati još veće težkoće, no i njih treba prebroditi. Vjerojatno ne će biti veće od onih koje je trebalo prebroditi prije nego što se došlo do oslobođenja zemlje, ali svejedno kakovegod budu — bugarski je narod već pokazao svoju životnu sposobnost i izdržljivost, koja sad treba biti samo veća a ne manja. Možda će neprijatelju uspjeti čak odnaroditi privremeno koju bugarsku zemlju (kao što mu je to, kasnije, doista donekle uspjelo u Trakiji poslije prvog svjetskog rata, kad se bugarski živalj odanle morao preseliti), ali niti to ne će skršiti narodnu borbu. Razumljivo je, da će u toj borbi, koja bi bila težka i za velik a kamoli ne za malen narod, doći i do unutrašnjeg kolebanja i popuštanja, da će biti i poraza te gorkih dana i razočaranja koja bole i peku, da će Bugarska biti razapeta među perotuslovnim strujanjima i vanjskim uplivima, da će ovaj ili onaj strani narod pokušati iz Bugarske učinti igračku svoje politike, dakle svojih probitaka, ali je isto tako jasno, da će se morati izgraditi, braniti i održati samo bugarska politika, a to je borba za prave bugarske probitke i ničije tuđe. Ako to ne bi uspjelo, tada bi i bugarska država izgubila svoj smisao, jer ona više ne bi bila predstavnik bugarstva niti predstavnik nepromjenljivih potreba svog naroda. Država je samo onaj oblik, koji omogućuje slobodan život i prirodan razvoj pojedinog naroda. A bugarski narod, koji se je kroz stoljeća robstva tako uporno borio da opet postigne ovakovu svoju državu, izdržao je i poslije tragične godine 1878. sva izkušenja i riešio uspješno sve zadatke pred koje ga je postavio život.

Da je Bugarska god. 1878. ostala u granicama San Stefana odmah bi bio omogućen njen normalan život i razvoj, ali poslije berlinskog kongresa bilo je potrebno da ona prođe još gotovo punih sedam desetljeća izkušenja prije nego što će se njeni narodni zahtjevi moći posve izpuniti. God. 1878. umjesto da je stvorila mogućnosti za prirodan razvoj bugarskog naroda i države, doniela je međusobno trenje velikih sila pa je njihova borba za »interesne sfere« doniela svoje negativne posljedice i izkušenja za Bugarsku, prouzrokovavši sve one unutrašnje i vanjske potrese kroz koje je Bugarska na svom narodnom putu još morala proći.

Vanjski događaji kroz koje je prošla Bugarska od god. 1878. pa do današnjeg dana novija su poviest pa su još dobro u pamćenju

* (Op. ur. Ovaj članak je odlomak oveće knjige o Bugarskoj, koju će izdati »Hrvatsko-bugarsko družtvo« u Zagrebu).

svima. Aleksandar Batenberg, njegov uspjeh i pad, borba spram Rusa, izbor novog kneza Ferdinanda, Stefan Stambolov, makedonske borbe, balkanski ratovi, prvi svjetski rat, unutrašnji potresi poslije tog rata, komunistički pokušaji prevrata, vladavina zemljodjelaca, daljnje unutrašnje borbe sve do prevrata 19. V. 1934., zatim carski manifest od 21. IV. 1935., novi svjetski rat, ujedinjenje bugarskih zemalja te događaji sve do današnjeg dana.

Uz ove obće poznate stvari vriedno će biti ukratko proći one druge, manje poznate, unutrašnje događaje te uzporediti kako se rajvijao, savezno s vanjskim događajima i vanjskim životnim uvjetima, unutrašnji politički život u zemlji. Unutrašnja politika te vanjska politika neke zemlje uviek su u najužoj vezi te nam temeljito poznavanje i razumievanje jedne nije moguće bez odgovarajućeg znanja o drugoj. Pregledat ćemo dakle bar u glavnim crtama, kako se razvijao unutrašnji politički život u trećem bugarskom carstvu, uviek savezno s vanjskim političkim događajima, položajem i potrebama, kod čega za nas Hrvate treba biti najdragocjenija poduka u tome, kako ta nedavna poviest bratskog bugarskog naroda opet pokazuje, koliko izdržljivosti i nepokolebivosti treba razviti narod u životnoj borbi za ostvarenje svojih narodnih i državnih prava te koliko je snage, rodoljublja. samopriegora i požrtvovanja pokazao bugarski narod zasluživši i osiguravši sebi tako bolju budućnost. One iste osebine, koje su uviek resile bugarski narod, i ovih posljednjih sedam desetljeća živile su u tom narodu pa je očito, da se bez njih ne bi mogao održati.

Mi ćemo ujedno vidjeti, prateći život bugarskog naroda u tih sedam desetljeća, kako se trajno može održati u političkom životu samo onaj rad i ono nastojanje koje odgovara narodnom duhu i koje ostvaruje narodne potrebe. Unatoč svih časovitih neuspjeha ili vremenitih lutanja u poviesti i u životu naroda ostat će samo ono što je doista vriedno. Izpravna je jedino ona politika, koja se temelji na iskonskim narodnim i državnim temeljima i pravima, koja provodi i ostvaruje za današnjost i budućnost ono što je narodno i što narod treba.

Dakle radi se o narodnoj politici. A bugarska politika doista je b u g a r s k a. Kroz sve težkoće i obrate te usred uzvitlanog meteža i protuslovnih sila ta je do nedavno još mala zemlja uviek znala sačuvati svoje vlastite probitke, vodeći svoju vlastitu, dakle bugarsku politiku.

U vrieme kad je Bugarska oslobođena (1877/78) izgrađivanje nove države došlo je u doba kad su u Europi vladala liberalistička

shvaćanja. Razumljivo je, da su europska shvaćanja onog vremena vršila ogroman upliv na razvoj mlade države. S druge strane narod, a pogotovo velik dio bugarske inteligencije, bio je pod moćnim uplivom Rusije, koja je neposredno oslobodila Bugarsku i udarila osnovne temelje za izgradnju bugarske vojske i uprave. U mladoj kneževini ostali su još godinama ruski častnici i upravitelji.

Razumije se, jedan od prvih velikih problema nove države bio je izbor kneza. Ovo pitanje postalo je vrlo težko i komplicirano, jer su sve velike europske sile, a pogotovo Austro-Ugarska i Englezka bile odlučno protiv toga da za kneza bude izabran koji Rus. Obratno Rusi su kroz duže vremena nastojali da za kneza bude izabran koji od članova ruske carske obitelji, računajući da bi na taj način mogli steći trajan i dubok utjecaj na novu državu te svoriti na balkanskom poluotoku siguran oslonac za svoju politiku. U svom suparništvu spram Rusije ostale velike sile izkorišćivale su poznatu izjavu ruske vlade i ruskog cara, prema kojoj započinjanje oslobodilačkog rata protiv Turske nije imalo zavojevački značaj, nego mu je jedina svrha bila u tome, da se oslobode kršćanski i slavenski narodi, odnosno bugarski narod.

Ovaj spor kod izbora kneza završio je izborom njemačkog kneza Aleksandra Batemberga, koji je inače bio ruski častnik i koji je u ruskoj vojsci sudjelovao u ratu za oslobođenje Bugarske. Knez Aleksandar Batemberg stupio je na bugarsko priestolje s uputama od sviju tadašnjih europskih velikih sila da upravlja bugarskom državom podpuno nezavisno i da izbjegne svakom uplivu i sugestijama s ruske strane. Na tom problemu te na svim posljedicama koje odatle proizlaze po prvi puta se izgrađuju razna ideoložka shvaćanja i razpoloženja u bugarskom narodu. Tu je dakle temelj unutrašnjeg političkog života u Bugarskoj i od toga časa on se počinje razvijati. Prije, još u tursko vrieme, nije bilo nikakove mogućnosti ni prilike za razvoj unutrašnjeg političkog života, jer je Bugarska bila pod krutim jarmom i sav se politički život odvijao već stoljećima samo u tom pravcu da se postigne oslobođenje, te da se u tu svrhu organiziraju ustanci i borba. U tursko je doba, prema tome, Bugarska imala samo ustaše, ali nije imala razvijen unutrašnji politički život, jer za to još nisu postojali preduvjeti.

Od turskih vremena ostao je sloj bogatih i uplivnih ljudi t. zv. »čorbadija«, koji su se u tursko doba uglavnom bavili trgovinom i obogatili se sačuvavši kakav takav položaj u javnom životu. Ti »čorbadije« bili su uviek, već prema načinu svoga života, više oportunistički i više konzeratvno razpoloženi. Nakon oslobođenja Bugarske

čorbađije su ostali pod ruskim uplivom (s Rusima ih je već prije jače povezivala nijhova veća sloboda kretanja, dakle mogućnost doći više u dodir s Rusima, kao i njihov jači religiozni osjećaj), pa su oni sad postali glavni zagovornici ruske stvari, te izraziti rusofili. Drugi pak, i to napredniji elementi, zauzeli su u toj stvari samostalnije stanovište želeći doduše sačuvati veliku poviestnu zahvalnost Bugarske Rusiji, ali smatrajući da Bugarska mora sliediti svoj vlastiti put i da mora imati svoju posve samostalnu i nezavisnu državu, jer se samo na taj način može osigurati mirniji razvoj i sretnija budućnost bugarskog naroda. Iz prve grupe t. j. čorbađija rusofila obrazovala se kasnije t. zv. konzervativna stranka (kasnije narodnjaci), a od druge skupine t. zv. liberalna stranka.

Makar su Rusi dali mladom kneževstvu prvi nacrt ustava (Rus Lukijanov izradio je taj nacrt koji je bio predložen Velikom narodnom sobranju u Trnovu), ipak je taj nacrt u mnogočem izmienjen te su mnogi članovi novog ustava uzeti iz raznih europskih liberalnih ustava, u prvom redu iz belgijskog. Ruski upliv, izravan i neizravan, bio je u ono vrieme vrlo velik. Knez Dondukov-Korzakov bio je u prvo vrieme carski namjestnik, u upravi je bilo mnogo Rusa, u vojsci su na svim vodećim mjestima bili ruski častnici i t. d. Osim toga ruski se upliv izrazio i u već spomenutom izgrađivanju konzervativne stranke, a zatim i utjecajem ruskih ljevičara. Baš tada marksizam je u Rusiji bio u razcvatu i to uglavnom kao socialdemokracija. Međutim tada je bio u Rusiji vrlo raširen i anarhizam te osobito nihilizam. Svi ti pokreti prodrli su iz Rusije u Bugarsku, a osobito nihilizam koji je bio zarazio velik broj iztaknutih umova ruske inteligencije, prokrčio sebi put u Bugarsku, napose posredstvom bugarskih đaka i sveučilištaraca, koji su se školovali u Rusiji i koji su se poslije oslobođenja vratili u Bugarsku. Međutim pokušaji, da se u Bugarskoj izgrade prava nihilistička središta, nisu uspjeli, jer su oslobodilačke tradicije, još iz vremena ustaške borbe, jednako kao i oduševljenje zbog oslobođenja uz rusku pomoć, bile vrlo velike. Iz istih razloga niti anarhisti nisu imali veći uspjeh, makar su u nekim mjestima izgradili svoja gniezda. Bugarski anarhizam nije se mogao razviti u veći pokret te je uglavnom ostao samo u teoriji. Međutim ruski marksizam i socializam, predstavljan u ono vrieme od velikog socialističkog teoretičara Plehanova, odrazio se mnogo više u bugarskom javnom životu, pa je prva socialistička stranka u Bugarskoj osnovana gotovo u isto vrieme kada i liberalna i konzervativna stranka. Socialistička stranka osnovana je izključivo pod uplivom ruskih marksista, a prvi vođe bugarskog socializma bili su sada već pokojni Dimitar Blagoev i Janko Sakazov.

Tako je politički život u Bugarskoj započeo u ova tri politička središta u kojima se organizirao bugarski narod, odnosno u prvom redu bugarska inteligencija. Sam politički život i politička borba nije se izrazila samo u izbornoj borbi u izborima za Sobranje nego se jasno izgrađuju dvie osnovne velike političke skupine i prve velike ideološke razlike već u radu prvog velikog narodnog Sobranja (Sabora) — t. zv. »učreditelnog Sobranja«. Ovo Sobranje, koje je imalo značaj konstituante, donielo je bugarski ustav. Došlo je tada do razprave i do velikih sporova glede pitanja hoće li se u Bugarskoj prihvatiti sustav dviju komora (Narodno Sobranje i senat) ili jednokomorni sustav. U tom sporu liberalna stranka prodrla je sa svojim shvaćanjem, pa je prihvaćen jednokomorni sustav i osnovano stalno zakonodavno tielo u obliku t. zv. običnog Narodnog Sobranja, dok uzporedno s time ustav predviđa saziv t. zv. velikog Narodnog Sobranja kod pojedinih izvanrednih slučajeva, predviđenih u samom ustavu. Saziv takvog velikog narodnog Sobranja mora usliediti uz unapried ustanovljen dnevni red, kojeg određuje obično Narodno Sobranje uz odobrenje po državnoj glavi.

Nakon tog prvog »učreditelnog« Sobranja provedeni su izbori za Sobranje i to na načelu obične većine (polovica + jedan). Kod tih izbora liberalna stranka pobiedila je s ogromnom većinom. Ovaj uspjeh liberalne stranke u prvim godinama mladog kneževstva imao je vrlo velik upliv na daljnji razvitak te na politički život u zemlji, pa se može reći, da je taj uspjeh liberalne stranke odredio daljnju sudbinu Bugarske.

No unatoč toga, što je liberalna stranka na taj način zavladala položajem, ipak ruski upliv produžuje svoje prodiranje među bugarskom inteligencijom i širokim narodom. Prvi diplomatski predstavnici Rusije u Bugarskoj pokušavaju vršiti svoje zakulisne agitacije među bugarskom inteligencijom, pa je na taj način došlo u političkom životu do velikih sporova i potresa. Ruska je diplomacija u svojoj borbi, te u sredstvima s kojima se služila u toj borbi, bila sasma bezobzirna. Rusi su rasipavali novac te su uobće svim načinima pokušavali ojačati svoj položaj, tako da su doista s vremenom pridobili mnogo Bugara za sebe. Ako bi tko od ruskih prijatelja bio proganjan od vlasti, onda bi se sklonuo u Rusiju, odakle bi kao emigrant nastavljao svojim radom, boreći se protiv unutrašnjeg jedinstva bugarskog naroda. Jedan od najaktivnijih ruskih agenata, koji je bio naročito bezobziran u svom postupku, bio je poznati Kaulbars, koji je čak pokušao putovati po Bugarskoj, posjećujući sela i gradove, otvoreno organizirajući sastanke i skupštine u korist Rusije i ruske politike. Tadašnja liberalna vlast pokazala je veliku smjelost

i odlučnost paralizirajući njegov upliv i prinudivši ga da napusti zemlju. U isto vrieme Rusi su imali dobro izgrađene položaje u novoj bugarskoj vojsci, u kojoj ne samo da su ruski častnici zauzimali najviša zapovjednička mjesta, nego je i jedan dio mladih bugarskih častnika bio završio svoje škole u Rusiji, te se tako nalazio pod ruskim uplivom. Ovo pitanje zadavalo je najviše potežkoće tadašnjoj upravi bugarske države pa se može uzeti da zahvaljujući velikim dielom zaštiti drugih europskih velikih sila, ovi ruski zapovjednici u bugarskoj vojsci te njihovi pristaše, nisu počinili neki ozbiljniji podhvat protiv nove bugarske države u svrhu da je podčine ruskoj politici i diplomaciji. Ovi ruski visoki častnici ostali su u bugarskoj vojsci sve dok nije izbio rat sa Srbijom god. 1885. Tada su, i to u predvečerje samog rata, po zapovjedi iz Petrograda, svi ruski častnici napustili svoja mjesta i odputovali u Rusiju, ostavivši tako mladu bugarsku vojsku samu i bez viših zapovjednika. Tako su u tom ratu bugarsku vojsku vodili samo mladi častnici, poručnici i slično, dok je najviši čin u bugarskoj vojsci imao tada bojnik Račo Petrov, koji je bio postavljen za zapovjednika glavnog stožera.

Kako smo već spomenuli na početku političkog života u Bugarskoj pojavile su se dvie velike stranke, od kojih se je jedna nazvala liberalnom, druga konzervativnom. U redove liberalne stranke ušlo je vrlo mnogo mladih bugarskih intelektualaca, koji su bili pod utjecajem revolucionarnih ideja bugarske epohe prije oslobođenja te ustaških ideja oslobodilačke borbe i narodnog preporoda (»vzraždenci« — odnosno bugarsko narodno »vzraždenieto«). Te ideje koje su ostvarile bugarsko oslobođenje trebale su garantirati i bugarsku nezavisnost. To su bili vatreni borci, visokog morala, uviek nadahnuti idejom smjele i bezkompromisne borbe. Već smo spomenuli da su u konzervativnu stranku ušli stari čorbadije, koji su sami i čiji su očevi živjeli u primirju s turskim režimom, dok su neki čak i bili u turskoj službi. Dok se liberali nisu htjeli primiriti s nepravednim granicama nametnutim od berlinskog kongresa, kojima je mlado kneževstvo bilo okljaštreno i osakaćeno, te dok je njima pred očima lebdila kao prva zadaća organizirati narod da prosvjeduje protiv toga i povede borbu za oslobođenje i ostalih bugarskih zemalja, koje su još ostale pod robstvom, dotle su konzervativci propoviedali mirni evolucioni put s kompromisima, nagađanjem i prilagođivanjem, i to zato da se ne izazivlju velike sile. Iz ovih različitih shvaćanja razvio se sukob, koji je izbio punom snagom već za vrieme prvog »učreditelnog« Sobranja. Tada su liberali predložili da se izabere jedno izaslanstvo i izradi memorandum te poduzmu koraci da se velikim državama izloži nepravda, koja je učinjena bugarskom narodu, s

istodobnim zahtjevom, da se sve bugarske zemlje, koje su po zaključku berlinskog kongresa ostale i nadalje pod robstvom, vrate matici zemlji. Unatoč toga što je većina prihvatila taj priedlog, te unatoč toga što je bila obća želja čitavog naroda, konzervativci su uspjeli osujetiti ovu inicijativu liberala. Još od tada nastaje dubok jaz, koji će u buduće uviek dieliti jedne od drugih, i koji će izgraditi dva posve različita pogleda, različite ideologije i mentalitet. Tu se već jasno izgrađuje politički život i novo vrieme u mladoj kneževini. Kao prvake koji su stali na čelo ovih dviju tako oprečnih političkih skupina možemo spomenuti među liberalima Petka Karavelova (brata tada već pokojnog pjesnika i revolucionera Ljubena Karavelova), Dragana Cankova, P. R. Slavejkova (pjesnika i otca nesretnog velikog pjesnika Penče Slavejkova), Stefana Stambolova i dr. Od ove četvorice vođa liberala bio je Stambolov, makar još mlad, najagilniji. Stefan Stambolov javio se u »učreditelnom« Sobranju kao izaslanik Makedonije te odrinskog kraja. Makar su ovi krajevi ostali izvan bugarskih granica te Stambolov nije posebno naznačen ili službeno izabran za člana Sobranja, ipak on uzimlje živo učešće u svim predhodnim viećanjima i savjetovanjima toga Sobranja. Stefan Stambolov bio se tada tek vratio iz Makedonije gdje je, nedugo poslije krnjeg oslobođenja Bugarske, organizirao t. zv. »kresnenski ustanak« protiv Turaka. Tim djelom Stambolov je stao na čelo oslobodilačke makedonske borbe u predjelima novog kneževtsva. Na čelo konzervativne stranke stupili su Atanas Burmov, Marko Balabanov, Dimitar Grekov, Načević, Konstantin Stoilov i dr. Između njih osobito se isticao Stoilov, koji je bio mlad i obrazovan čovjek, koji je svršio škole i stekao naobrazbu u Europi, te koji je uviek bio umjeren i taktičan. On je brzo u javnom životu stekao važnu ulogu.

Poslije izbora prvog bugarskog kneza Aleksandra Batemberga, koji je izbor bio odobren i od ruskog cara zbog toga jer je knez bio rođak ruske carice, politički život u Bugarskoj dobio je svoj ustanovljeni ustavni oblik. Nakon što je knez stigao u Sofiju obje velike političke stranke konzervativna i liberalna, nastoje uz velik trud steći kneževu sklonost. Aleksandar Batemberg došao je u prvo vrieme pod izključivi upliv Konstantina Stoilova, koji ga je pratio za vrieme puta do Bugarske. Tada je konzervativcima uspjelo knezu prikazati liberale i njihove vođe kao ljude bujne naravi i neobuzdane. Zbog toga su liberali te uobće protivnici konzervativaca počeli ove nazivati »bizantincima«. Sa svoje strane liberali predstavili su se knezu sa svojim shvaćanjima i mislima te sa željama čitavog bugarskog naroda, osobito što se tiče još neostvarenih ideala bugarskog naroda glede ujedinjenja.

Prvu vladu sastavio je knez iz članova konzervativne stranke, makar su bili učinjeni stanoviti pokušaji, da u toj vladi učestvuju i predstavnici liberalne stranke. Posljednji se međutim nisu htjeli složiti s time, da konzervativci, kako su predložili, uzmu za sebe najvažnija ministarstva i to ministarstva vanjskih i unutrašnjih poslova. Tako se dogodila, da je prva vlada bila sastavljena od samih konzervativaca i to ovako: ministar predsjednik i ministar prosvjete Burmov, ministar vanjskih poslova Marko Balabanov, ministar vojske general Parenzov (ruski general), rizničar Načević, te ministar pravde Grekov.

Jedna od prvih i najvećih zadaća nove vlade bila je provesti izbore za Sobranje i to za prvo obično Narodno Sobranje. Agitacija se razvila s mnogo strasti, no unatoč toga što su izbore proveli konzervativci koji su bili na vlasti, pobiedila je svagdje liberalna stranka s upravo ogromnom većinom glasova. Gotovo 75% od svih izabranih narodnih zastupnika bili su liberali. Razumije se, da je ovaj novi položaj stvorio velike težkoće i za kneza i za vladu. Konzervativci su uspjeli uvjeriti kneza, da ako dođe na vlast liberalna stranka, da će tada unatoč većine s kojom liberali razpolažu u Sobranju, položaj kneza postati nesiguran, da će uobće dolazak liberalne stranke na vlast dati ozbiljan povod velikim silama, da se umješaju u unutrašnji politički život Bugarske te da ograniče slobodu i nezavisnost mladog kneževstva. Takove sugestije sa strane konzervativne vlade dovele su najprije do razpusta prvog običnog Sobranja te do obrazovanja nove konzervativne vlade na čelu s jednom crkvenom nepolitičkom, osobom, te kasnije, kad je ipak bila obrazovana prva liberalna vlada na čelu s Draganom Cankovom, do mnogih sporova, — i onda... konačno do jednog važnog državno-političkog čina kneževa, koji je proglašen posebnom kneževom proklamacijom. Ovom proklamacijom objavljeno je bugarskom narodu, da se za neodređeno vrieme ustav suspendira i da knez sam uzimlje u svoje ruke punomoći, koje imade vlada za upravu države. Taj knežev čin ne samo da je izazvao obće negodovanje čitavog bugarskog naroda, nego je do velikog stupnja pokolebao i knežev osobni prestiž.

Razdoblje od saziva prvog običnog narodnog Sobranja pa do suspendiranja ustava prepuno je zanimivih događaja koji su odrazili svoje posljedice u kasnijem političkom životu Bugarske, te su za dugo godina ostavili nemile tragove težkih unutrašnjih potresa.

Nakon što je knez Aleksandar Batenberg ukazom od 24. XI. 1879. zatvorio prvo obično Sobranje, postavio je novu vladu, u kojoj je mjesto ministra predsjednika dobio episkop Kliment Branicki (duhovnička osoba, bez stranačke pripadnosti). Svi ostali članovi

kabineta bili su konzervativci. Tako je Načević bio minstar vanjskih poslova i rizničar, a Grekov pravde i unutarnjih poslova. Drugi izbori za Sobranje bili su izvršeni na dan 20. I. 1880., nakon što je vlada uzela sve potrebne mjere da pobiedi sa svojim kandidatima, konzervativcima. Ipak i kod tih izbora imali su liberali vrlo velike uspjehe te se opet pokazalo, da uživaju puno povjerenje naroda. Karavelov i Stambolov, tada već izraziti vođe liberala, bili su izabrani na nekoliko mjesta. 23. III. 1880. bilo je odkrito drugo obično Narodno Sobranje pa je za predsjednika izabran Petko Karavelov. Kod takovog položaja knez je bio prinudjen sastaviti novu vladu, koju je ovaj puta povjerio liberalima. Ministar predsjednik i ministar vanjskih poslova postao je Dragan Cankov. I ostali članovi kabineta pripadali su liberalnoj stranci, ali većina njih bila je izabrana od manje poznatih ljudi. Od uglednijih liberala ušao je u kabinet Cankova Petko Karavelov kao rizničar. Na mjesto Karavelova kao predsjednika Sobranja izabran je opet jedan od prvaka liberala i to P. R. Slavejkov. Na dan 28. XI. 1880. bio je smienjen mnistar predsjednik Cankov te je na njegovo mjesto došao Petko Karavelov.

Smjena Cankova usliedila je na zahtjev austro-ugarske vlade, koja se osjetila povrieđenom od Cankova. Cankov je naime unapried bio prihvatio da će na dunavskoj konferenciji u Galae-u radi uređenja režima brodarstva na Dunavu, bugarski izaslanici podržavati austrijsko stanovište, ali unatoč toga, po odredbi Cankova, na samoj su se konferenciji bugarski i rumunjski izaslanici složili za jednu novu tezu, koja je više zaštićivala probitke Bugarske i Rumunjske.

Kod ove promjene vlade odnosno ministra predsjednika, Stambolov je po prvi puta bio izabran za podpredsjednika Narodnog Sobranja. Ujedno je kod tih promjena na mjesto ministra vojske bio postavljen ruski general Ernord. U ovom novom položaju ipak je došlo do raznih nesuglasica i sukoba između kneza, vlade i Sobranja, koje je bilo posve u rukama liberala i u svim pitanjima izražavalo njihova nepopustljiva nacionalna shvaćanja. Ovi su sukobi bili vješto izkorišćeni od vodećih ljudi konzervativne stranke, kojima je uspjelo uvjeriti kneza i novog ministra vojske da zemlja ne može više produžiti na istom putu te da sve veće unutrašnje poteškoće mogu biti uklonjene samo energičnim korakom.

Tako je došlo do onog, gore spomenutog, državnog čina od 27. IV. 1881. kada je knez suspendirao ustav na neodređeno vrieme te uzeo t. zv. punomoći prema kojima je trebao upravljati suvereno i neodgovorno kroz unapried određeno razdoblje od 7 godina. Razumije se da je taj režim punomoći, kod čega je vlada bila uobće uklonjena te je jedino ostao ruski general Ernord kao ministar voj-

ske, značio kneževu diktaturu. Vođe liberalne stranke smatrali su, da takav režim ne može biti trpljen od bugarskog naroda, pa su zbog toga započeli obću borbu za uzpostavu ustava. Knez je bio prinuđen za dan 21. VI. 1881. sazvati veliko Narodno Sobranje, koje je imalo potvrditi ili ne potvrditi njegov čin o suspenziji ustava. Zbog toga su bili provedeni izbori za veliko Narodno Sobranje, kod kojih je vršen velik pritisak protiv kandidata liberalne stranke tako da su od liberala bili izabrani samo Karavelov, Cankov i Slavejkov, i to sva trojica u trnovskom kraju. Njihov izbor organizirao je Stefan Stambolov, koji je bio rodom iz Trnova te je tamo imao velik upliv, a kod samih izbora sam nije bio kandidat.

Veliko Narodno Sobranje sastalo se u Svištovu te je na dnevnom redu imalo samo jednu, već spomenutu, točku t. j. pitanje odobrenja t. zv. punomoći za kneza. Knez Aleksandar Batemberg došao je osobno u Svištov na nekom austrijskom brodu te je izjavio otvoreno da će napustiti priestolje i brodom odputovati u Darmstadt, ako mu se ne odobre punomoći. Razumije se, da je veliko Narodno Sobranje s aklamacijom odobrilo kneževčin i punomoći. Istodobno, u svrhu da u buduće bude onemogućen povratak liberala na vlast, Sobranje je zaključilo, da imadu biti predani sudu vođe liberala Karavelov, Cankov i Slavejkov. Ujedno je bila obrazovana nova vlada te je ruski general Ernord postao ministar predsjednik, dok je na mjesto ministra vanjskih poslova po prvi puta došao Konstantin Stoilov.

Režim t. zv. punomoći međutim nije mogao donieti smirenje zemlji. Strasti su se naprotiv sada još više razpalile te su sada napadaji nezadovoljnika bili upereni izravno na kneza. Osim toga i sam je knez osjetio kako neopazice dolazi sve više pod puno tutorstvo tadašnjeg ruskog diplomatskog predstavnika u Sofiji Hitrovo, koji je u stvari počeo izvršavati vlast i postajati podpuno gospodar položaja. Zahvaljujući toj spoznaji kneza bila je olakšana borba liberala za uzpostavu ustava.

Narod je iz svih gradova i iz svih krajeva slao knezu prosvjede i tražio uzpostavu ustava. Na dan 10. II. 1882. t. j. na dan kada je trebalo proslaviti godišnjicu prvog t. zv. učreditelnog Sobranja, Stefan Stambolov je organizirao u Trnovu veliku skupštinu na koju je došlo mnogo hiljada ljudi. Na toj skupštini stvorena je rezolucja, kojom se traži da se neodgodivo i smjesta uzpostavi ustav. Slične skupštine bile su organizirane i u drugim krajevima zemlje. Tada je knez bio prinuđen naznačiti posebno povjerenstvo za izmjenu ustava, time da će ustav samo poslije bitne promjene moći biti stavljen natrag na snagu. Povjerenstvo je bilo ustanovljeno većinom, od čla-

nova konzervativne stranke, ali su i od liberala bile u nju imenovane dvie osobe i to Dragan Cankov i Stefan Stambolov. No Cankov i Stambolov odbili su sudjelovanje u tom povjerenstvu izjavljujući da ustav može izmieniti samo Narodno Sobranje, a ne povjerenstvo. I doista za dan 4. IX. 1882. bilo je sazvano Narodno Sobranje. U odgovoru na krunsku rieč izričito je bila iztaknuta potreba da se uzpostavi ustav. Konačno na dan 6. IX. 1882. knez je posebnim proglasom objavio bugarskom narodu da se ponovno uzpostavlja ustav.

Ovaj veliki uspjeh liberalne stranke prouzrokovao je pad vlade generala Ernorda. Privremeno je bila postavljena jedna nova koaliciona vlada u kojoj je liberal Dragan Cankov postao ministar predsjednik i ministar unutrašnjih poslova, konzervativac Marko Balabanov ministar vanjskih poslova, konzervativac Grigor Načević rizničar, konzervativac Konstantin Stoilov ministar pravde, liberal dr. D. Molov ministar prosvjete, dok je vojni ministar postao ruski general Rediger.

Unutrašnji nemiri u zemlji nisu međutim prestali i to zbog borbe koja se i dalje vodila između liberala i konzervativaca. Uslied toga, nakon stanovitih obrata, početkom mjeseca lipnja 1884. godine dođe na vlast jedna čisto liberalna vlada, u kojoj je Petko Karavelov bio ministar predsjednik, ministar unutrašnjih poslova P. R. Slavejkov, ministar vanjskih poslova Ilija Canov, ministar pravde dr. Vasil Radoslavov. U to isto vrieme došlo je do borbe u Narodnom Sobranju kod izbora predsjednika Sobranja. Kandidat liberala za to mjesto bio je Stambolov, dok su konzervativci, za to da izazovu razcjep među liberalima, iztakli kandidaturu Dragana Cankova, također liberala. Sobranje je s velikom većinom izabralo Stambolova. Ovaj slučaj je važan u toliko, jer je doista došlo do unutrašnjeg spora među liberalima te je na kraju Cankov izstupio iz liberalne stranke i osnovao novu stranku t. zv. staro-cankovističku stranku (t .zv. liberali progresisti).

Nova liberalna vlada utvrdila je svoju vlast te je u zemlji došlo do postepenog unutrašnjeg smirivanja, do kojeg bi jamačno u podpunosti doskora došlo te bi se bila sasma učvrstila državna vlast i sigurnost, da početkom mjeseca rujna 1885. nije došlo do sjedinjenja između sjeverne i srednje Bugarske (iztočna Rumelija), koji je čin ostvario bugarske narodne želje u toj stvari, ali je izazvao opet težke vanjske, te kao posljedica toga, i unutrašnje trzavice.

Početkom mjeseca rujna 1885. ministar predsjednik Karavelov te predsjednik Narodnog Sobranja Stambolov bili su u Trnovu. U isto vrieme knez Aleksandar Batenberg bio je u Varni. Na dan 5. IX. 1885. Karavelov je primio brzojav iz Plovdiva od dra Stranskog ko-

jim se saobćuje, da je u Plovdivu proglašeno ujedinjenje između kneževine Bugarske i Rumelije u jedno novo ujedinjeno kneževstvo.

Kako se znade prema zaključcima berlinskog kongresa iz 1878. ciela Rumelija bila je ostavljena kao vazalna zemlja turskog sultana. Dakako, ovaj brzojav izazvao je veliku uznemirenost i to ponajprije zato, jer se nije znalo kako će reagirati velike sile, pošto se tim činom narušava jedna od glavnih odredba berlinskog dogovora, a ujedno se pogađa prestiž Turske. Ministar predsjednik Karavelov odmah je pozvao kneza u Trnovo jer je trebalo procieniti novo nastali položaj i donieti potrebne odluke. Knez je doista odmah došao. Viesti, koje su međutim stigle iz inozemstva bile su uznemirujuće. Austro-Ugarska je otvoreno izjavila, da ne odobrava ovaj čin. Isto stanovište zauzimala je i Rusija. Položaj je iz dana u dan postajao sve teži, jer su iz Turske dolazile uznemirujuće viesti te se očekivalo, da će Turska mobilizirati i da će silom uzpostaviti narušeni položaj. Knez Aleksandar Batenberg kolebao je. Tada je došlo do jednog važnog razgovora u Trnovu između kneza i Stambolova. Tom zgodom upravio je Stambolov na kneza rieči koje su već postale poviestne. Rekao mu je, od prilike, ovo: »Pred Vama su, Vaše Visočanstvo, otvorena dva puta. Jedan Vas put vodi preko klanca Šipke u Plovdiv tako da sjednete na priestolje ujedinjenog bugarskog kneževstva, dok Vas drugi put vodi u Darmstadt (odakle je naime knez došao u Bugarsku). Vi trebate izabrati jedan od ta dva puta. Ja Vam preporučam prvi put, koji će Vaše ime povezati s jednim velikim poviestnim činom. Bog pomaže samo smjelima!«

Knez se odlučio odobriti čin ujedinjenja koji je izvršen u Plovdivu ,pa je odmah nakon toga pošao u Plovdiv u družtvu ministra predsjednika Karavelova i predsjednika narodnog Sobranja Stambolova. Na put su pošli kroz gorski prielaz Šipke.

Dolazak kneza u Plovdiv bio je ogroman triumf te je taj čin izazvao radost i oduševljenje čitavog bugarskog naroda koji je vidio, da knez odobrava ujedinjenje i ostvaruje bugarske narodne želje. No kako su u to vrieme dolazile iz Turske uznemirujuće novosti, knez i vlada odlučili su objaviti mobilizaciju bugarske vojske te su počeli koncentrirati vojsku na turskoj granici tako da se može odbiti kakova možebitna turska navala. No međutim su stigle umirujuće viesti iz Englezke, prema kojima je Englezka odobrila ujedinjenje i odlučila, da ne će dopustiti turski napadaj na Bugarsku.

U to sudbonosno vrieme za mlado kneževstvo opasnost dođe od one strane od koje se to najmanje očekivalo. Naime srbski kralj Milan, kojeg su ovi događaji zatekli u inozemstvu, vraća se u Beograd te određuje, potican bečkom diplomacijom mobilizaciju srbske

vojske te je upućuje na zapadnu bugarsku granicu i to u času kad se čitava bugarska vojska nalazila još na turskoj granici. Srbski kralj Milan, u svom proglasu na narod, kaže, da je »poremećeno ravnotežje na Balkanu« te da zato Srbija mora reagirati. U Bugarskoj su sad nastali kritični dani te je jedan čas vladalo kolebanje, da li treba pružiti odpor ili je bolje kapitulirati. Međutim brzo prevladava mišljenje da se treba boriti, pa se odmah čitava bugarska vojska od turske granice okreće spram Srbije. Hod vojske od jugoiztočne granice na sjeverozapadnu predstavlja jedan od najvećih podviga mlade bugarske vojske. Tadašnja prometna sredstva bila su sasvim primitivna, pa je vojska išla pješice i to danju i noću i prevaljivala u jednom danu po 60—80 km. Kod toga su još Rusi, kako je to već gore rečeno, pošto su bili protiv ujedinjenja Bugarske s Rumelijom, a pogotovo protiv rata sa Srbijom (u međuvremenu se naime Rusija, videći da Bugarska doista želi biti neovisna i samostalna, sve više vezala sa Srbijom, koja se radi svojeg mentaliteta, svoje tradicije i koristi i onako rado vezala na Rusiju, želeći nju izkoristiti kao igračku svoje politike na Balkanu; — i tako se desilo da su dvie velike suparnice, Austro-Ugarska i Rusija našle isto oružje za različitu svoju politiku) povukli sve svoje častnike iz bugarske vojske, tako da su u njoj ostali samo mladi častnici, većinom poručnici.

U tom težkom času Hrvatska je bila posve na bugarskoj strani, pa su iz Hrvatske došli dobrovoljci, koji su se u ratu protiv Srbije iztakli (na pr. ona dva topa koji se čuvaju pred dvorom u Sofiji, hrvatski su dobrovoljci zaplienili u borbi sa Srbima). Hrvatski narod sabirao je tada i dao je i novčanu pomoć, a čitav rodoljubni, a pogotovo pravaški, hrvatski tisak zauzeo se za pravednu bugarsku stvar, jednako kao što je to učinio i sam Otac Domovine dr. Ante Starčević, zatim biskup Strossmayer te mnogi drugi vidni i ugledni Hrvati.

Rat protiv Srba svršio je vrlo brzo sjajnim uspjehom za mladu bugarsku vojsku, dok je Srbija bila kažnjena za svoj postupak težkim porazom kod Slivnice i u tom ratu. Posredovanje Rusije te pogotovo Austro-Ugarske, nakon nove bugarske pobjede kod Pirota, zaustavi pobjedonosno napredovanje bugarske vojske te bude zaključen mir kod kojeg se granice nisu mienjale.

Nakon svršetka ovog rata, makar je svršio tako pobjedonosno za Bugarsku, došlo je ubrzo do težkih vanjskih i unutrašnjih potresa i izkušenja. Veliko pitanje kako da se rieše odnosi između mlade bugarske kneževine i Rusije, koja je oslobodila Bugarsku, još uviek je bilo neriešeno. Ruska vlada i ruski car pokazivali su krajnje

neprijateljsko raspoloženje spram Bugarske i što se tiče pitanja ujedinjenja s Rumelijom i rata sa Srbijom. Ovo neprijateljstvo Rusije najteže je osjećao knez Aleksandar, pa je zato pokušao još u Pirotu, prije nego što su se iz Srbije vratile kući bugarske vojske, ublažiti Ruse i ruskog cara kome je osobno poslao brzojav, u svojstvu glavnog zapovjednika bugarske vojske, i u svojstvu bugarskog kneza, u kome izražava veliku zahvalnost za Rusiju i visoke ruske častnike koji su tako dobro spremili vojsku i častničtvo mlade bugarske vojske, da je ona mogla na tako sjajan načini izpuniti svoju zadaću i brzo završiti rat. Na taj pozdravni brzojav knez je dobio odgovor ruskog cara, odnosno odgovor po odredbi ruskog cara, u kojem mu se saobćava, da je odpušten iz ruske vojske (knez je bio bojnik u ruskoj vojsci). Ovaj odgovor ne samo da je duboko ogorčio kneza, nego je time došlo do otvorenog sukoba između Bugarske i Rusije. Taj sukob je prošao kroz mnogo raznih obrata te je pokolebao unutrašnje jedinstvo Bugarske i stvorio povod za velike unutrašnje borbe i nemire. Po odredbi iz Petrograda započela je ruska diplomacija otvorenu borbu sa svrhom da bude maknut knez Aleksandar Batemberg. Ruski agenti, koji su imali svoje središte u ruskom poslanstvu u Sofiji, služili su se najrazličitijim sredstvima želeći u Bugarskoj stvoriti opoziciju protiv kneza. Ovi agenti uspjeli su pridobiti na svoju stranu ne samo dosta političkih ljudi nego i razne častnike. Oni su obrazovali tajne konspirativne odbore u pokrajini. Na taj način položaj knežev postajao je danomice sve nepovoljniji i teži. Kao uztuk ovoj djelatnosti ruskih agenata vlada, a pogotovo predsjednik Sobranja Stambolov, razvili su protudjelatnost te su htjeli te napadaje suzbiti i dovesti do smirenja. To im je uspievalo samo djelomice, jer osim najrazličitijih spletaka, kojima su se ruski agenti služili, oni su razpolagali velikim novčanim sredstvima.

U takvim prilikama došlo je do prvog bojnog prevrata u Bugarskoj. U noći od 8.—9. VIII. 1886. jedna skupina častnika, uz jednu četu vojnika t. zv. stremskog puka, zajedno s jednom četom pitomaca vojne škole, okružila je dvor, pa su pobunjenici saobćili knezu da u ime najviših probitaka bugarske države te kao žrtva za uzpostavu dobrih odnosa između Rusije i Bugarske, ne može više ostati na mjestu bugarskog kneza. Već rano ujutro 9. VIII. 1886. prevratnici su smjestili kneza u jednu kočiju te su ga u pratnji častnika i pitomaca vojne škole odvezli u Lom i tamo ga stavili na jedan parobrod time da ga se imade odvesti i predati ruskim vlastima.

Ovaj veliki događaj potresao je čitav javni život u Bugarskoj. Bugarska javnost je bila iznenađena i smetena u prvim danima te se još nije znala snaći, pa tako nije bilo nikakove reakcije. Međutim ljubav koju je bugarski narod osjećao za kneza, ljubav koja je osobito nastala nakon ujedinjenja s Rumelijom i nakon pobjede nad Srbijom, izazvala je sućut za njegovu sudbinu. S druge strane držanje Rusije te bezobzirna sredstva s kojima su se služili ruski agenti i ruska diplomacija, izazvala su strah i srdžbu u bugarskoj javnosti. Bugarski narod osjetio se doveden u tragičan položaj, pa je to ublaženo po prvi puta kad je Stambolov, u svojstvu predsjednika Narodnog Sobranja, proglasio u Trnovu da ne odobrava izvršeni čin, proglasivši ujedno prevratnike za izdajice i povevši energičnu borbu za vraćanje kneza i za kažnjavanje izdajica. Ova borba koju je poveo Stambolov prošla je kroz mnogo obrata i izkušenja, izazvala je velike unutrašnje zaplete, izrazila se u mnogo krvavih sukoba, a završila podpunom pobjedom Stambolova. Veliki dio bugarskog častničtva i bugarske vojske prešao je stranu Stambolova, pa kad su se mnogi pokrajinski garnizoni, na zapovied Stambolova, uputili spram Sofije da kazne izdajice, tada su prevratnici kapitulirali a njihovi vođe kao što su to bili satnik Benderev, satnik Radko Dimitrijev i dr. emigrirali su u Rusiju da se spase. U Rusiji su oni stupili u službu ruske vojske.

Stambolov je pobiedio u toj borbi i knez se vratio u Sofiju, no to je prouzrokovalo još veće nezadovoljstvo Rusije, pa je ruska vlada kategorično izjavila, da je protiv vraćanja kneza Aleksandra Batenberga na bugarsko priestolje. Kad je knez Aleksandar Batenberg vidio da dovodi Bugarsku u veliku opasnost, odlučio je da dobrovoljno abdicira, pa je nakon jednog proglasa na bugarski narod napustio zemlju toplo izpraćen od naroda.

U istom času Stambolov je drugim proglasom objavio bugarskom narodu, da će, dok ne bude izabran novi knez, uprava zemlje biti u rukama posebnog namjestničtva koje će vršiti kneževsku vlast. Tim proglasom ujedno je određeno, da će regenti biti Stambolov, bojnik Mutkorov te dr. Stranski. U stvari čitava vlast bila je u rukama Stambolova. Prvu vladu, kroz vrieme tog namjestničtva, obrazovao je liberal dr. Vasil Radoslavov (koji je kasnije, za vrieme prvog svjetskog rata, ponovno bio ministar predsjednik).

Događaji koji su se zbili savezno s detroniranjem kneza Aleksandra Batenberga i borba koja je bila povedena u njegovu zaštitu a protiv djelatnosti ruske diplomacije, izgradi sve predpostavke za stvaranje raznih političkih središta i novih stranaka u unutrašnje-političkom životu Bugarske. Tako je savezno s tim događajima došlo do prvog sukoba između starih suradnika Stambolova i Karavelova. Potonjeg su njegovi neprijatelji okrivljivali zbog previše pasivnog držanja te zbog toga što kao ministar predsjednik nije poduzeo po-

trebne mjere da se osujeti prevrat od 8.—9. VIII. 1886. Posljedica tog spora bila je u tome da je Karavelov sa svojim prijateljima napustio liberalnu stranku te osnovao novu t. zv. demokratsku stranku.

Demokratska stranka, pod vodstvom Karavelova, a nakon njegove smrti pod vodstvom Aleksandra Malinova, duže je vremena bila u opoziciji, pa je na vlast došla tek kad je god. 1908. odstupila vlada narodno liberalne stranke. Tada je poznati demokratski državnik i političar Aleksandar Malinov postao ministar predsjednik i obrazovao demokratsku vladu, koja je po svojem ministru unutrašnjih poslova Takevu organizirala i provela izbore za Sobranje. Kod tih izbora demokrati su pobiedili postigavši veliku većinu u Sobranju. Tako je demokratska stranka postala velik činbenik u političkom životu Bugarske.

Vladavina demokratske stranke potrajala je od 1908.—1912. te su se za njeno vrieme izvršila dva veliko političko-državnička čina. Prvo je bilo proglašenje bugarske nezavisnosti, čime je bugarska država formalno poništila svoju zavisnost o turskoj državi, koja je zavisnost postojala prema ustanovama berlinskog kongresa, ali je u stvari bila samo na papiru. Međutim i taj formalni odnos, koji je bio preostao iz prijašnjeg vremena uklonjen je ovim proglašenjem nezavisnosti. Savezno s tim činom treba zabilježiti i preuzimanje u državne ruke tako zv. iztočne željeznice (željeznička pruga od Saranbeja do Svilengrada), koja se do tada izkorišćavala od stranih trgovačkih družtava, makar je išla preko bugarskog zemljišta. To je bio još ostatak iz turskih vremena.

Drugi veliki politički čin bilo je proglašenje bugarske kneževine za carevinu te proglašenje kneza Ferdinanda za cara.

Nakon 1912. god. pa sve do razpusta stranaka god. 1934. demokratska stranka nije više samostalno upravljala zemljom nego je samo u dva maha bila u koaliciji stranaka koje su obrazovale vladu. God. 1918. demokratska stranka na čelu s Aleksandrom Malinovom obrazovala je, ali samo za nekoliko mjeseci, jednu koalicionu vladu, u kojoj su demokrati bili središte te koja je zamienila vladu ujedinjenih odnosno sviju liberalnih stranaka na čelu s dr. Radoslavovom, koja je vlada vodila Bugarsku za vrieme prvog svjetskog rata. Isto je tako u lipnju 1931. došla na vlast, nakon izborne pobjede, jedna velika koalicija stranaka, u kojoj su bili demokrati, pa je vođa demokrata Aleksandar Malinov postao ministar predsjednik. Kad se Malinov doskora morao zbog bolesti povući, onda je postao novi vođa demokrata, Nikola Mušanov, ministar predsjednik. Ova je vlada ostala na vlasti sve do prevrata 19. V. 1934.

Još za vrieme Karavelova izstupila je iz demokratske stranke jedna skupina intelektualaca pod vodstvom Najče Canova, Stojana Kosturkova i dr. smatrajući, da program stranke mora biti promienjen u naprednjačkom duhu te da pojedine ustanove bugarskog ustava, i to naročito one koje određuju prerogative državne glave, moraju biti tumačene u širem smislu tako da se na taj način smanji ovisnost upravne odnosno izvršujuće vlasti od kneževske vlasti.

Tako je nastala t. zv. radikalna stranka, koja je postojala sve do god. 1934. kad je i ona, zajedno sa svim drugim strankama, bila razpuštena.

Za vrieme čitavog svog obstanka radikalna stranka nije pokazivala neku veću djelatnost niti se kada razvila u veću stranku. Kao značajno za nju može se spomenuti, da je to bila uglavnom stranka jednog kruga intelektualaca, te da je u svojim redovima imala naročito mnogo učitelja. U Sobranju jeobično imala po jednog do dva narodna zastupnika, a njezin, sada već pok. vođa Najče Canov bio je uviek izabran u svom rodnom gradu Vidinu, gdje je radikalna stranka, zahvaljujući njegovom ugledu i uplivu, bila razmjerno najjača.

Poslije prvog svjetskog rata ulazi po prvi puta jedan predstavnik radikalne stranke u vladu. To je bio prof. Venelin Ganev, kojeg je najprije vlada Stamboliskog poslala u Pariz kao poslanika, a onda je ušao u istu tu vladu, za kraće vrieme, kao ministar pravde. Kasnije je u već spomenutoj koalicionoj vladi Aleksandra Malinova odnosno Nikole Mušanova opet jedan radikal postao ministar i to ovaj puta Stojan Kosturkov, koji je bio najprije ministar prosvjete a onda ministar željeznica.

U posljednjim godinama prije nego što je došlo do razpusta sviju stranaka (19. V. 1934.) mala radikalna stranka razdielila se u dva krila. Jednome je na čelu ostao Kosturkov, dok je vodstvo drugog krila preuzeo prof. P. Genov.

*

Vraćamo se u god. 1886. kad je regentska vladavina na čelu sa Stambolovom imala u prvom redu zadaću ublažiti i odbiti borbu koju je ruska diplomacija i dalje vodila protiv Bugarske, a zatim je imala dužnost izabrati novoga kneza. Pitanje izbora kneza bilo je vrlo važno i žurno te je sam Stambolov smatrao da će ustoličenje novog kneza umiriti razbuktale stranačke strasti. Stambolov je nadalje bio uvjeren, da je u staroj predaji bugarskog naroda izgrađena i usvojena od naroda ustanova carstva.

Uslied protivnih upliva i nastojanja velikih sila izbor novog kneza bila je vanredno težka stvar. Stambolovu je uspjelo ipak svladati i ovo težko pitanje unatoč svih zapreka i mučnih političkih prilika, te je

našao novog bugarskog kneza u osobi mladog njemačkog kneza Ferdinanda von Sachsen Koburg-Gotha. Izbor kneza Ferdinanda bio je odobren od svih velikih sila osim od Rusije, koja je smatrala da kneževo podrietlo i odgoj te njegove veze s austrijskim dvorom daju naslućivati da će sutrašnja politika Bugarske biti nepovoljna za Rusiju. Knez Ferdinand došao je u Bugarsku sa svojom majkom Klementinom te je 2. VIII. 1887. položio u Trnovu zakletvu.

Nakon toga obrazovana je nova vlada, i to čisto liberalna vlada, kojoj je stao na čelo kao ministar predsjednik Stambolov i ostao na tom mjestu od 1887. do 1894. Stambolov je zadržao na taj način položaj u svojim rukama upirući se kod toga na kneza, na narod i na vojsku te na podršku sviju tadašnjih velekih europskih sila, kojima je bilo drago što se spor između Bugarske i Rusije nije riešio. Rusi su sa svoje strane i dalje produžavali svojom starom politikom podkopavanja unutrašnje snage zemlje, te su to činili uz pomoć svojih agenata i prijatelja u Bugarskoj. Stambolov je ovu okolnost vrlo vješto izkorišćavao te je u korist Bugarske dobivao pomoć i podržku ostalih velikih sila. Tako je Stambolov, taj energičan i nepopustljiv čovjek, dalje radio na korist Bugarske i sudbinu zemlje držao još niz godina u svojim rukama.

Kroz nekoliko prvih godina postojalo je podpuno jedinstvo između kneza Ferdinanda i ministra predsjednika Stambolova, no kasnije su ti odnosi ohladnili nešto iz osobnih razloga, nešto zbog različitih pogleda na način unutrašnje uprave, a nešto i radi toga, jer je knez pomislio, da je već vrieme, da se na neki način poprave odnosi s Rusijom. Kad je konačno Stambolov vidio, da se više ne može razumjeti s knezom, napustio je vlast te je prešao u opoziciju. Makar i u opoziciji upliv Stambolova ostao je silan, njegove veze s raznim europskim političarima bile su i dalje vrlo čvrste, a njegov položaj u narodu ostao je čvrst kao i prije.

Radi toga došli su neki njegovi politički neprijatelji na misao — bojeći se da bi Stambolov opet mogao doći na vlast — da ga treba ukloniti. I doista jedan dan kad se Stambolov, koji je prije uzalud tražio putnicu da odputuje u inozemstvo, poslije objeda vraćao u kočiji iz »Union« kluba svojoj kući, u družtvu jednoga svoga prijatelja i osobnog čuvara, bio je napadnut u ulici Rakovskog, dakle u središtu Sofije, od jedne skupine terorista, koji su bili oboružani bodežima i revolverima. Braneći se i zaštićujući rukama Stambolov je bio smrtonosno udaren u glavu jataganom, dok su mu ruke bile razsječene. Na putu u bolnicu umro je od prevelkog gubitka krvi.

(Nastavit će se)

S. Vitković

POLITIČKA I DUHOVNA SLOBODA

Jedan od mnogih zadataka nacionalističkog pokreta u Hrvatskoj prije oslobođenja bila je borba protiv onih, koji su dokazivali, kako državna samostalnost nije ono prvo, što nam treba. Oni su se jednom oduševljavali za maglovite koncepcije svečovječtva, panslavizma i pangejizma, za nekakvu nadkulturu i nadhumanost, za svebratstvo, a drugi put opet za što veću i što izrazitiju družtvovnost. No kako to oboje nije imalo čvrstoga etičkog ni nacionalnog temelja, nego je — neizniklo i neukorienjeno u hrvatskom narodnom biću i njegovim tradicijama, — bilo ili izravno preuzimanje ili barem obilno nasljeđivanje tuđinskoga, svršilo je na kraju sve jačim skretanjem u lievo, a oslobodilačkim težnjama i nastojanjima naroda nije pridonielo uobće ništa ozbiljno. Takvo igranje politike karakterizira čitav naš dvadeseti viek do pojave ustaštva. Tek ono vraća hrvatskoj političkoj borbi dinamičnost, mnogo realnije shvaćanje položaja i sposobnost, da se u danom času brzo i, što je najvažnije izpravno snađe i točno orientira.

Kobni 1. prosinca 1918., da spomenem samo jedan slučaj, nije bio samo plod izdajničke rabote Svetozara Pribićevića i još nekih, nego i inertnosti onih političara, koji su formalno i dalje ostali braniti hrvatsku stvar. Ovakve su se zgode poslije tog datuma nebrojeno puta ponovile i uviek su, kao i onda, ostale neizkorištene, odnosno svršile su u punu korist neprijatelja. Sve to ukazuje sasvim jasno na jalovost nauke o nagodbama, koalicijama i sporazumima, čime se težilo samo za tim, da se izvrgne ruglu i jednostavno zaniječe prvenstvenost borbi za državnu samostalnost Hrvatske.

P r o t i v t a k v a j e s h v a ć a n j a u s t a š k i n a c i o n a l i s t i č k i p o k r e t b i o i z s t u p i o s a s v o m o d l u č n o š ć u. On je pri tome morao pobijati ne samo tada suvremenu političku praksu, nego i tradiciju, staru više od četvrt stoljeća, koja je prietila zaraziti duhom boležljiva mirotvorstva sve narodne slojeve. I kako je nacionalistička politika u svojoj biti bila protuparlamentarna i protudemokratska (što je stvarno baštinila već od Starčevića i Kvaternika), značila je ona za svoje vrieme — za razdoblje od

1929.—1941. — nešto novo, pa je, dosljedno tome, u svojoj borbi morala upotriebiti i nove metode. Cilj te borbe bio je uostalom jasan. Radilo se samo na ponovnoj uzpostavi hrvatske Države. Nikakvi parcialni ciljevi i nikakve deviacije nisu se više mogle trpjeti. Pravo hrvatskog naroda na vlastitu Državu bilo je neprieporno, a jer su mu ga uzprkos toga i na međunarodnim forumima i još više unutar bivše Jugoslavije zborom i tvorom odricali, ta je činjenica u punini opravdavala odluku nacionalistâ, da prestanu birati sredstva. Bila je po sriedi samoobrana naroda, a u tom je slučaju i po moralu dopušteno posegnuti i za krajnjim. Uostalom protivnik, što je stajao sučelice hrvatskim težnjama za oslobođenjem, ionako nije razumio nikakvih drugih metodâ. On je to u današnjem sukobu ponovno i sasvim bjelodano dokazao.

Objektivna poviest ne će osuditi postupak hrvatskog naroda, nego one, koji su ga svojim nerazumievanjem i cinizmom doveli na granicu očaja. Ovo, što se sada zbiva na našem području, samo je odjek prošlosti, finale jedne vjekovne borbe, koja je samo zato bila tako duga i krvava, jer je postojala predpostavka — i usvajala se, — da su u jednom domu moguća dva gospodara.

Nacionalistička Hrvatska odbacila je tu predpostavku. Ona je tako stvorila uvjete, da naša politika krene drugim smjerom i donese druge plodove, onakve napokon, kakvi su u skladu s čašću, prošlošću i životnim probitcima hrvatskog naroda. Predustaška politika redovito nije računala barem s jednim od ta tri glavna čimbenika, a znala je i ona sva tri zaboraviti — kako je, na pr., bilo par dana prije nego što je izbio drugi Svjetski rat. Na sreću je nepune dvie godine iza toga došlo do posljednjega odlučnog zahvata, kojim je priznata i ostvarena politička sloboda hrvatskog naroda.

Pojam političke slobode uključuje vlastite granice i vlastitu državu. To opet znači, da je povučena oštra demarkaciona linija između dva naroda i dvie vlasti. Politički je slobodan samo onaj narod, koji na svome točno omeđenom području ne poznaje i ne trpi nikakvo ni pravno ni faktično prelaženje na drugo područje, niti diobu vlasti s bilo kojim drugim narodom. Za ovakvu se je političku slobodu hrvatskog naroda u njegovo ime borio ustaški nacionalistički pokret.

Međutim politička sloboda ostavlja otvorenim pitanje kulturnih potrebâ naroda i njegova družtvovnog uređenja. Ona je samo onaj najširi okvir, koji sve obuhvaća — i bez kojega se sve razpada. Štc više, ona je conditio sine qua non pravilna razvoja i punog života

na svakom području bez izuzetka, pa i na ekonomskom, koje se dojučerašnjim hrvatskim političarima činilo od svih najvažnijim.

Kulturna orientacija naroda, oblik njegove vladavine i družtvovno uređenje sekundarni su uostalom samo po vremenskom redosliedu, ali ne i po značenju. Prije ostvarenja političke slobode ta su pitanja nerješiva na pravilan način i u punom obsegu, iz jednostavna razloga, što sve dotle, dok narod ne postane sâm svoj neograničeni gospodar, uviek ima netko jači, tko može utjecati na njegov duhovni život, formirati ga i — deformirati. Ovo dapače najčešće. Izkustvo je hrvatskog naroda upravo u tom pogledu tako veliko i težko, da izključuje svaku sumnju o ovoj tvrdnji. Posljedice pak diktiranoga duhovnog života, osobito u etičkom i socialnom smislu, pred našim su očima i one su jedini izpravni tumač svega, što je kaotično u našim prilikama.

Samo političkoj slobodi moguće je dodati duhovnu slobodu naroda, koje jedna prema drugoj stoje u onakvu odnosu, u kakvu je temelj prema ostaloj zgradi. Duhovna sloboda ima individualan značaj i etički sadržaj. Po njoj tek može doći do izražaja kulturna fiziognomija naroda, njegova životna snaga i stvaralačka sposobnost. Po njoj se vidi, koliko je neki narod svoj u svome, što daje od sebe, koliko je uljudbeno izvoran i ćudoredno pozitivan. Duhovno slobodan narod je asimilatorno jak u onome, što prima, produktivan — a ne jednostavno reproduktivan — u onome, što daje. On je radna i stvaralačka cjelina, jedinica — individuum.

Narodu valja prije svega dati političku slobodu, jer mu je ona za obstanak i razvoj onako potrebna, kao organizmu zrak i sunce. Ali mu je neobhodno potrebna i duhovna sloboda, ona, koja obuhvaća uljudbenu, ćudorednu i družtvovnu sferu. Hrvatski narod ima svoju političku slobodu, koju sve više usavršuje. On će preko nje doći i do pune duhovne slobode, jer teži za očuvanjem svojih vjerskih i moralnih tradicijâ nasuprot svim novotarijama za svojim vlastitim kulturnim izrazom i za takvim družtvovnim uređenjem, koje će biti prirodna rezultanta ovih prvih dviju komponenata.

U političkoj slobodi, bez slobode duha, ne može biti napredka. Duhovna sloboda, primienjena, znači slobodu mišljenja i izražavanja, slobodu tiska i kritike, slobodu znanstvenog i umjetničkog rada. Ali da se sve to uzmogne dati jednom narodu, potrebno je, da i on sa svoje strane izpuni neke uvjete: da svojim ponašanjem dokaže zrelost i punoljetnost. Sloboda nije za svakoga. Ona nije za malo-

ljetne i nezrele, koji ne znaju, što bi s njom počeli, pa je na sve načine zloupotrebljavaju. Narodi se ponašaju kao i pojedinci: i oni mogu biti odgojeni ili neodgojeni; i njima se gdjekad, ali zapravo vrlo riedko, može dati sva sloboda, a gdjekad samo in dosis refractis.

I duh se odgaja. Svaki odgoj je upravljanje, a svako upravljanje je stanovito ograničavanje. O d g o j e n u d u h u d a j e s e s l o b o d a. Neodgojen duh može bujati, ali i donositi zle plodove. Demokracija i anarhija (koja nije ništa drugo nego demokracija dovedena ad absurdum) takvi su zli plodovi neobuzdana i neodgojena duha. Taj uostalom u svome mahnitanju ide sve dalje i dalje, dok na kraju ne dovede sâmoga sebe u robstvo, gore i teže od ikojega, protiv kojega se u svojoj demokratskoj i anarhičnoj razvojnoj fazi borio: — u boljševizam, negaciju i duha i slobode. Žalostan je to svršetak, ali ima u tome logike.

Ne mislim kraj svega toga reći, da je dobro i koristno bezrazložno sputavanje duha. Nisam za diktaturu, a najmanje za onu, koja se izvršuje nad duhovnim životom pojedinca ili naroda. Ali stega i diktatura nisu jedno te isto, premda si po izvanjskim obilježjima gdjekada mogu biti toliko nalik, da ih je težko uobće razlikovati jednu od druge. No diktatura uništava duh stežući ga na preuzak prostor, odasvud ograđen, a stega ide tek za tim, da ga kanalizira, što samo može pojačati njegove energije.

Prva i jedina granica, koja se smije postaviti slobodi duha, jest: odgoj duha. To je ujedno i konkretan zadatak onima, što upravljaju suvremenom hrvatskom stvarnošću. Smatramo i znamo, da sadašnja ograničenja u Hrvatskoj dolaze jedino kao antitoksin ratnoj zarazi, koja je razuzdala sve mračne sile i nizke nagone. Ustaška načela međutim ne predpostavljaju i ne će nikakvo uniformiranje mozgova. Ustaštvo ne želi deformirati hrvatski narod, nego formulirati ga, i to tako, da dovede do maksimuma sve njegove pozitivne stvaralačke sposobnosti i do punog izražaja ono, što je u njega moralno zdravo, kulturno samoniklo, što pojačava njegovu družtvovnu sviest i podiže njegov smisao za međunarodnu pravdu i suradnju. Kraj takva shvaćanja svoje misije ustaštvo predstavlja povratak na iskonsko i čisto, na tradicionalno u hrvatskog naroda.

Pošto je Hrvatskoj povratio političku slobodu, izgubljenu još 1102. odnosno 1463. godine, ustaški će joj pokret postepeno vratiti i duhovnu slobodu. To se međutim ne smije dogoditi slučajno i nasliepo, nego sustavno, po osnovi, koja teži za punom i najširom regeneracijom naroda iz njega sâmoga. U njega su još uviek dovoljne zalihe i etičkih i kulturnih snagâ. Njegova prošlost nije sterilna: ona je naprotiv plodna i bogata takvim uzorima i primjerima, koji se i danas mogu i moraju nasljedovati.

Zbog svega toga ne treba nam ići ni za čim, što nije hrvatsko. Ne treba nam bolji tip Hrvata, nego li je poštenjak i heroj, što ga susrećemo na svakom koraku u našoj poviesti. P o l i t i č k u s l o b o d u, k o j a H r v a t s k u k a o D r ž a v u z a s v a v r e m e n a o s i g u r a v a z a n a s, ž e l i m o n a d o p u n i t i i d o v r š i t i t a k v o m d u h o v n o m s l o b o d o m, k o j a ć e n a s z a u v i e k o s i g u r a t i z a H r v a t s k u!

Prof. F. Tetkić

ISTRA I GRANICE HRVATSKE

Tvrdi se, da je hrvatski narod osvajalački narod. Time se hoće reći, među ostalim, da je došao u ove krajeve s izgrađenom sviešću svoje državnosti, da je narode u ovim krajevima, koji su tu prije njega bili, mačem pokorio, pobiedio i zemlju osvojio. Hrvatski ratničko osvajalački narod, snagom svoje volje i čeličnošću mišica, prokrčio je sebi put preko centralnog europskog gorja Karpata, velikih rieka Dunava, Drave i Save; prevalivši Dinarski splet i Velebit, stao je na obalama Jadranskoga mora i udario prve temelje svoje države. Nastaje pitanje: Da li je tada rieka Raša postala zapadnom granicom Hrvatske?

Kad se govori o granicama jedne države, pa tako i Hrvatske, može se o tom pitanju govoriti sa stanovišta političkog i etnografskog. Izpravnije, političke granice jedne države morale bi se podudarati s etnografskim granicama njenog naroda, jer su etnografske granice najpravedniji kriterij rješavanja sviju eventualnih sporova između pojedinih naroda i država.

Političku granicu jedne države može sačinjavati i jedna obična bara i potočić, pa tako i rječica Raša granicu Hrvatske. Ali je bezsmisao tvrditi, da bi rječica Raša mogla i morala sačinjavati i etnografsku granicu Hrvatsku, jer bi to značilo, da je hrvatski narod došavši do lieve obale riečice Raše, naišao na nepremostivu zapreku.

Uporedo s prednjim pitanjem nameće se i drugo pitanje, a to je: Od koga potječe mišljenje, da rieka Raša mora označivati političku granicu Hrvatske, jer tobože ima svoj oslon na etnografskim granicama Hrvatske? Ovo pitanje je zanimljivije i važnije, jer su mlađa hrvatska pokoljenja ovim mišljenjem zadojena kroz dvadeset godina jugoslavenskog školskog režima, a preko njih je i šira hrvatska javnost uvjerena u izpravnost ove teze. Tako se došlo do uvjerenja, dakle kod mlađih i starijih, da Hrvati nemaju i ne mogu što tražiti preko lieve obale reke Raše, nego samo moliti.

Na ovo pitanje nije težko odgovoriti, ako se ima pred očima položaj Hrvatske i Hrvata u bivšoj Austro-Ugarskoj monarhiji, osobito Istre s otočjem Cresom, Lošinjem i Krkom, i u bivšoj Jugoslaviji.

Tada su se svi neprijatelji hrvatstva i Hrvatske našli na istoj liniji, niekajući i samu obstojnost hrvatske narodnosti uobće, a pogotovo u spomenutim krajevima. Svima puzavcima, udvoricama i klanjaocima Beča, Pešte i Beograda bio je cilj: što manje Hrvata u sklopu Hrvatske, a što više Srba i Talijana!

Izgleda, da je i na zadnjim mirovnim konferencijama god. 1918. ovo mišljenje bilo zastupano i branjeno, u određenju granica između Italije i Jugoslavije, od demokratskih oslobodioca i spasitelja malih naroda. Naši naivnjaci veselili su se: Istra je naša! Pa što se dogodilo? Ne samo da nismo dobili cielu Istru, nego smo izgubili i ono, što nam tobože do lieve obale rieke Raše pripada, pa tako i otoke Cres i Lošinj, (a i Krk je bio u pogibelji!), grad Zadar, Lastovo, a Rieke smo se na jeftin način sami odrekli!

Dakle, na prošlim mirovnim konferencijama nije se mogla održati teza, da rječica Raša sačinjava etnografsku granicu Hrvatske prema Italiji, a po tome ni političku. Valjda zato, jer se to mišljenje nije moglo valjanim dokazima dokazati i obrazložiti? Iz toga ne sliedi, da stvarnih dokaza nema. A opet je poznato, da su se na prošlim mirovnim konferencijama granice krojile »prema babi i stričevima, a ne po pravdi Boga velikoga«, pa tako i prema Hrvatima. Znači, u koliko su branioci gornje teze imali valjanih dokaza, ti su dokazi morali a limine pasti, da se zadovolji izdajničkoj politici Italije i veliko srbskoj koncepciji Pašićeve S. H. S. kraljevine!

Današnji položaj Hrvatske jest drugačiji nego god. 1918. Hrvatska sebi može izvojštiti ono u čemu je god. 1918. bila prikraćena, a pogotovo, kad je ciela dalmatinska obala kapitulacijom Italije došla u sklop Hrvatske. Što nije uspjelo Trumbiću, Supilu, i ostalim hrvatskim političarima u prošlom ratu, mora uspjeti današnjem hrvatskom pokoljenju.

Svoju tvrdnju o etnografskom karakteru čitave Istre dokazujemo uz ostalo razvijenošću i obstojnošću glagolskih pisanih spomenika u posebničkom i javnom životu onih krajeva, od najstarijih vremena pa sve do tiranske talijanske okupacije god. 1918., a osobito glagolskim bogoslužjem.

Nijedan političar, bio kako velik genij, ne može logično uztvrditi i dopustiti, da krajevi u kojima se glagolica sačuvala u javnom i posebničkom životu Istre i Dalmacije mogu pripadati i pripasti drugome narodu različnog jezika, osim hrvatskom narodu, čija je ona svojina! Ti čisto hrvatski krajevi bili su od XV.—XVIII. st. pod Venecijom, ali samo djelomično, a kasnije u administratvnom smislu izravno pod Bečom. Ipak, kroz cielo to vrieme ne samo da glagolica

nije bila ugnjetavana, potiskivana, nego dapače unapređivana. Dovoljno je uzeti u ruke studiju: »Dr. Lukas Jelić — Fontes liturgiae glagolito-romanae ab XIII. ad XIV. saeculum-Vegliae MCMVI«. Istom razpadom bivše Austro-Ugarske monarhije god. 1918. i pripojenjem Istre Italiji, glagolica je sustavno upravo paklenskim osnovama, ugnjetavana, a napokon potisnuta. Studija Dr. Jelića za nas Hrvate danas je od velike važnosti. Tamo ćemo naći vremenskim redom nanizan bezbroj dokaza po biskupijama: tršćanskoj, koparskoj, porečkoj, puljskoj, pićanskoj, osorskoj, o razvienosti glagolice i njenog bogoslužja, a to su najbolji dokazi hrvatstva onih krajeva, i da rieka Raša ne sačinjava etnografsku granicu Hrvatske, a po tome ni političku. Navodimo samo nekoliko primjera.

1. a) U tršćanskoj biskupiji god. 1456. svećenik Križanić, javni bilježnik u Poreču, glagolskom klauzulom ovjerovljuje priepise međašne izprave posjeda oglajskoga patriarhata, kneza papinskoga, obćine pazinske, mletačke republike i raznih istarskih plemića. Glagolska izvorna izprava bila je čak napisana god. 1275.;

b) God. 1662. tršćanski biskup Antun Marentius (Talijan!) u svom izvještaju »ad limina« veli, da se u isusovačkoj crkvi u Trstu drži hrvatska propovied svake nedjelje i blagdana;

c) God. 1695. tršćanski biskup Ivan Trani (Talijan!) također u svom izvještaju »ad limina« veli, da u Trstu, u crkvi Bl. Dj. Marije »del mare« O. O. kapucini propovjedaju hrvatski.

2. a) God. 1482. glagolska spomen ploča na samostanu sv. Grgura u Koparskoj biskupiji spominje gradnju njegovu;

b) God. 1592. u samostanu sv. Marije Magdalene u Kopru pravila O. O. Trećoredaca pišu se glagolicom;

c) God. 1655. biskup koparski Baltazar Corniani (Talijan!) u izvještaju »ad limina« među ostalim veli, da ima još 13 sela, ali ne će imena da im spominje, jer ih Talijan težko piše i izgovara. Žitelji govore hrvatski.

d) God. 1779. koparska sinoda određuje, da se ne smije imenovati župnikom na selu svećenik, koji nije na izpitu dokazao da zna govoriti hrvatski itd., itd.

Neizravan dokaz, da rieka Raša ne sačinjava ni političku ni etnografsku granicu Hrvatske, svjedoči i službena austrijska statistika, i ako je na štetu Hrvata. Napokon svjedoče prvi istarski sinovi: Laginja i Spinčić imnogi drugi, koji su mali razloga i temelja, da se bore za hrvatstvo Istre i njenih otoka.

Još nešto. Prema dekretu Pija X. glagolske crkve ne mogu se pretvoriti u latinske crkve i obratno. Ipak su danas sve glagolske crkve u Istri, ne zna se čijim blagoslovom, pretvorene u latinske. Pripojenjem Istre Hrvatskoj trebalo bi glagolici dati ono mjesto koje i zaslužuje, pa makar se nekoji liturgisti u Hrvatskoj bunili protiv nje. Ona je naša, ona je hrvatska, mi je hoćemo i imamo pravo na nju!

Rekapitulirajući što je rečeno, sliedi: 1. Glagolica i njeni spomenici jesu najčvršći međašni etnografski stupovi Hrvatske; 2. Etnografske granice Hrvatske, steru se sve do zapadnih istarskih gradova i 3. »Sentencija« o Raši nije osnovana na stvarnim temeljima te bi u buduće problemu Istre trebalo prilaziti s većom pomnjom i jačom ljubavi.

Dr. Kruno Krstić

IDEOLOGIJE I DRUŽTVENA STVARNOST

Činjenica, da gotovo svatko od nas prianja uz stanovitu ideologiju ili joj se bar donekle priklanja, ne treba nam biti zaprekom da kritički razmotrimo samu pojavu ideologije i njezin odnos prema družtvenoj stvarnosti. Naprotiv što jasnije lučenje ideoložkih zasada kao posebnoga doživljajnog sloja od ostalih slojeva spoznajne i djelovne aksiomatike može nam u mnogom slučaju (osobito pri razmatranju skupinskih zbivanja) biti vrlo koristno.

Sama rieč »ideologija« nije podpuno jednoznačna te kadkada u vrlo širokom smislu označuje skup svega onoga, što se pod vidom »ideja« (pojmova, načela, nazora) javlja bilo u pojedinačnoj bilo u skupinskoj sviesti. Možemo ipak reći, da je u novije vrieme pojam ideologije dobio uglavnom jedno određeno značenje, i kada danas govorimo na pr. o fašističkoj, komunističkoj, ili demokratskoj ideologiji, mislimo izričito na sklop ideja svoje vrste, koji na osobit način stapa i ujedinjuje nazore i razpoloženje pojedinaca u jednu zajedničku djelovno-borbenu sviest. U tom smislu ćemo ovdje razmatrati pojavu ideologije.

Ideologija je pojava kolektivne duše. Pojedinac kao pojedinac ima svoja izkustva, svoje pamćenje, svoje znanje, svoje umne navike, svoje misaone metode, svoje osobne poglede, svoju filozofiju; ideologiju posjeduje samo kao stanica družtvenoga, kolektivnoga bića. Za ideoložke zasade ništa možda nije tako značajno kao njihova jednostavnost, koju bismo u logičkom smislu mogli označiti kao golemu abstraktnost. Premda je možda pojedini »izgrađeni ideolog« sam za sebe razvio obsežan krug detaljnih spoznaja i sasvim određenih djelovnih zamisli, sadržaj tih pojedinačnih spoznaja i zamisli nije nipošto isto, što i sadržaj određene ideologije. Konkretno izrađene spoznaje i zamisli primjerene su s jedne strane pojedinčevim sposobnostima shvaćanja, uživljavanja i snalaženja u određenom krugu misaonih ili djelovnih zadataka, a s druge strane njegovu osobnom značaju, dok je sadržaj ideologije smislena vrjednota, koja mora jednoliko zahvatiti i prožeti vrlo različite i nejednako vriedne članove družtva.

S jedne strane činjenica, da se oko jedne ideoložke zastave skupljaju goleme skupine složene od pojedinaca posve raličitih i po prirodnoj nadarenosti i po odgoju, a s druge strane činjenica, da unutar jedne ideoložke skupine neprestano nastaju razlike i da se neprestano javlja potreba autorativnog uklanjanja tih razlika (putem vodstva), dovoljno nas upućuje, u čemu zapravo moramo tražiti pravi sadržaj pojedine ideologije; taj sadržaj u stvari je istovjetan s onim smislenim minimumom, koji su svi pojedinci sposobni shvatiti, doživjeti i prigrliti. Obćenito prihvaćena formulacija pojedine idelogije svodi se na nekoliko vrlo jednostavnih, obćenitih i lako razumljivih teza, koje su redovito složene od vrlo abstraktnih i raztezljivih pojmova. Zanimljivo je možda iztaknuti, da su osnovni družtveno-ćudoredni ciljevi i zahtjevi u vrlo »suprotnim« ideologijama gotovo jednako označeni: obća dobrobit, sloboda, jednakopravnost, red, stega, odgovornost i t. d.

Još je zanimljivije naglasiti, da ideologija ne stoji gotovo ni u kakovom razmjeru s umnim i etičkim osebinama pojedinaca. Istu ideologiju zastupaju često ljudi izvanredne umne nadarenosti i glupaci, plemeniti duhovi kao i ćudoredni propalice i zločinci. Ta sveobća mogućnost da se prihvati određena ideologija zavisi od abstraktnosti njezina sadržaja, osnovne ideoložke zasade uviek su toliko obćenite, da se dadu konkretno tumačiti i primjenjivati na vrlo različite — čak i podpuno oprečne načine. Te su zasade nalik na prazne posude određena oblika, u koje se mogu nalievati tekućine najrazličitije vrsti. Ideoložka formulacija francuzke revolucije »sloboda, jednakost, bratstvo« bila je — kao što poviest svjedoči — na najrazličitije načine primjenjivana na družtvenu stvarnost. Među ostalim — zavidnima je dala prilike, da se u ime »jednakosti« obore na vrednije od sebe, razpuštenima da se u ime »slobode« prepuste neograničenom izživljavanju svojih strasti, umno i ćudoredno nizkima da u ime »bratstva« upletu u krug svojih biednih ili prljavih težnja i nastojanja izabrane predstavnike duha i kulture.

Upravo ideja »jednakosti«, koja je (osobito u ekonomskom, staležkom i družtveno-saobraćajnom obliku) sadržaj mnogih ideologija, bila bi predmet za mnoga razmatranja o bezkrajnoj šupljini i sveznačnosti pojedinih ideoložkih zasada. Ta »jednakost« — da spomenemo samo jednu variantu njezine pojmovne dialektike — može značiti zahtjev za nivelacijom — svođenjem na istu razinu — prema gore ili prema dolje u kulturnom, gospodarskom, pravno-političkom i t. d. pogledu. Nesumnjivo je, da će pojedinci, koji su različito »smješteni« ili po prirodi, ili po družtvenim uvjetima života,

ako ih opoji ideja »jednakosti«, podpuno različito shvatiti tu »jednakost«. Za »više« smještene izrazit će se postulat jednakosti u želji da čitav kolektiv povuku na visinu vlastitoga stanja; za »niže« izrazit će se često načelo jednakosti u težnji da »više« obore s njihove visine ili bar u nastojanju da traže utjecaj i u onim područjima, koja bi im po normalnom stanju stvari morala ostati nepristupačna. I »jednakosti« suprotno ideoložko načelo družtvene »hierarhije« odražavat će se također različito prema osobnim svojstvima onoga, koji zastupa misao hierarhijskoga poredka. Kako je poznato, mjerila po kojima se pojedinci (pa i staleži, i skupine, i narodi) mogu hierarhijski poredati, vrlo su različita. Prema tome, koja će se vrjednota, (biložka ili kulturna) uzeti kao vrhovna, izpast će hierarhijski poredak različito. Dovoljno se sjetiti Platonova kriterija »umnosti«, po kojem je on filozofe smjestio na vršak svoje družtvene hierarhije, a i različitih načela, po kojima su se pojedini narodi u poviesti smatrali superiornijima od ostalih (židovske teokracije, grčke građanske zakonitosti, rimskoga »Cultusa« i t. d.).

Ideoložke zasade potječu redovito iz pojedinčeva duhovnoga svieta, iz pojedinčevih filozofskih, gospodarskih, političkih ili religioznih naziranja; zato govorimo o začetnicima pojedinih ideologija. Tako na pr. nema sumnje, da su filozofijsko-družtvena shvaćanja enciklopedista utrla put ideologiji francuzke revolucije i oblikovala njezina temeljna načela ili da su gospodarsko-političke misli Karla Marksa i njegovih sumišljenika sudjelovale u stvaranju komunističke ideologije. Pa ipak, onim časom, kad su se nazori pojedinaca iztrgli iz kruga pojedinačnog osobnoga svieta i prodrli u široke mase, postajući od filozofije (političke ekonomije i t. d.) ideologijom, oni su prestali biti ono, što jesu. Ti nazori, koji su bili individualni pogledi, poduprti osobnim izkustvom, težnjama i znanjem, pretočili su se nakon prodora u mase u sadržaje kolektivne sviesti, koji se ravnaju po osebujnim zakonima kolektivne psihologije i logike. Bilo bi upravo bezsmisleno tražiti u prosječnom članu ideoložke skupine sve one poticaje, pobude i razloge, koji su »začetnika« ideologije doveli do usvajanja određenih nazora; Kada široke mase prihvaćaju stanovite ideoložke zasade, one ih ne prihvaćaju zbog njihove teoretsko-logičke opravdanosti, niti zbog njihove primjerenosti s obzirom na stvarnost, nego zbog praktičnih ciljeva, koje te zasade abstraktno formuliraju i koje upravo radi te abstraktne formulacije svaki pojedinac može — uglavnom slobodno, prema svom osobnom nastrojenju — smjestiti u široki okvir tih zasada. Tako se na pr. događa paradoks, da ideje reda, stege i odgovornosti i odricanja, zastupa često i takav čovjek, kojemu je pred očima samo osobno blagostanje i uspjeh. Mnogi je od nas imao prilike čuti smiešna obećanja nekih izrazitih predstavnika ekonomskoga izrabljivanja da će se u određenom času pojaviti na »barikadama« (na barikadama, koje bi se imale podići upravo protiv njih i njima sličnih.).

Kada se tvrdi, da je začetnik stanovite ideologije zapravo samo oblikovalac i objavljivač kolektivnih nastrojenja, tako da u načelima, koja on postavlja, progovara sama družtvena stvarnost, onda je to istina samo u stanovitom smislu. Nema sumnje da je pojedinac stanica družtvenoga bića i da se u njegovu naziranju i djelovanju nuždno zrcale kolektivna zbivanja. Pojedini mislilac može osjetiti družtvenu stvarnost, na pr. nesklad i neskladom prouzročene trzaje u životu kolektiva te sažeto izraziti svoja opažanja, zacrtati sliku skladnijega i savršenijega družtvenoga poredka i nazreti sredstva, kojima bi se bolji poredak mogao ostvariti. Pojedinac može, ako razpolaže vlašću i ugledom i djelotvorno utjecati na preobrazbu družtva. Ali ipak ne smijemo zaboraviti dvoje: prvo, da je pojedinac kraj sve svoje uronjenosti u život kolektiva ipak pojedinac, pa i onda, kada stvara svoje stavove s obzirom na obća družtvena zbivanja, i drugo, da njegovi nazori i stavovi — u koliko su upućeni na prihvat kolektivu — upravo toliko znače, koliko to dopušta životna struktura, mentalitet i nastrojenje toga kolektiva. Vlastito izkustvo uz razvijenost i usmjernost socialnoga osjećaja u pojedincu odlučuje o tome, kakav će osobni smisao imati one teze, u kojima on oblikuje svoj nazor o družtvenoj zbilji i temeljne zasade o utjecanju na tu zbilju. Te »iste« teze prepuštene »same sebi« t. j. kao elementi međusobnoga sporazumievanja, dobit će ono značenje, koje im omogućuje sloj nadosobnih zbivanja t. j. kolektivni život kao prosjek i proizvod svih pojedinačnih životnih prilika, naziranja i razpoloženja u nekoj skupini. Tako se često može dogoditi — a redovito i događa — da kolektivno shvaćanje pojedinih ideoložkih zasada i praktični izvodi iz njih ne stoje ni u kakvu razmjeru sa shvaćanjem i izvodima začetnika stanovite ideologije. U velikim družtvenim pokretima izazvanim ideologijama ta je činjenica nerazmjera karakterizirana poznatom izrekom da »revolucija ždere svoju vlastitu djecu«. koja bi kadkada možda morala glasiti »revolucija ždere svoje vlastite roditelje«.

Zbog svoje goleme abstraktnosti i mnogoznačnosti ideoložke se zasade ne dadu točno i pouzdano provjeriti na neposrednim podatcima one stvarnosti, na koju smjeraju, i zato te zasade ne pripadaju

krugu z n a n s t v e n o g a mišljenja. Bitna je značajka znanosti, da se njezini pojmovi i sudovi (upravo zato, jer su kritičkim postupkom izlučeni iz metodičkih opažanja) dadu jednoznačno primieniti na predmete i činjenice. Naprotiv ideoložki pojmovi i stavovi kao elementi kolektivne sviesti nisu ni kritički začeti, ni metodički izvedeni ni jednoznačno primjenjivi; čak ni onda, kada pogađaju neku globalnu činjenicu (na pr. činjenicu staležkoga odnosa, radnogospodarskih uvjeta i sl.). Ti su pojmovi i stavovi tvorbe posebnoga reda, koje bismo mogli označiti Fouillée-ovim izrazom »idées-forces«. Kolektivna izkustva, nejasno i mutno nabrana i nabijena dubokim čuvstvenim reakcijama nalaze u obrazcima ideoložkih zasada svoju smislenu jasnoću, svoju pojmovnu objektivaciju. Međutim poviestno je jasno, da se ta objektivacija nikada ne zbiva za volju teoretskog interesa (kao što se kadkada događa kod pojedinca u njegovoj f i l o z o f i j i), ideologija kao smislena vrjednota uviek je uključena u red djelovnih nastojanja — u stvarnost družtvenih p o k r e t a. I d e o l o g i j a i p o k r e t nerazdruživi su pojmovi; oni su lice i naličje jednoga u temelju jedinstvenoga družtvenoga zbivanja.

Samo onda, ako ideologiju shvatimo kao smisleni aspekt nekoga družtvenoga p o k r e t a, razumjet ćemo pravo njezino značenje. U biti svojoj ideologija je stopalo, amalgam, koji u jedno reaktivno kolektivno biće povezuje pojedince razpršene osobnim izkustvima, pojedinačnim shvaćanjima i težnjama, da bi to kolektivno biće moglo izvršiti neki družtveni zahvat ili pomak. Kolektivna bića odlučuju povješću: izvršavaju prevrate, vode ratove, uvode nove oblike života. A stvaranje tih kolektivnih djelotvornih bića — sačinjenih od ljudskih, dakle sviestnih pojedinaca — bilo bi podpuno nezamišljivo, kada se ne bi rađali kolektivni obrazci sviesti u obliku ideologija.

Sadržaj ideoložkih zasada gotovo uobće ne kaže, kojim će k o n k r e t n i m s m j e r o m krenuti sama djelatnost onoga kolektivnoga bića, koji je ideologija sazdala. Usmjerenje djelovne napetosti i borbene spremnosti ideoložki povezane skupine ovisit će o sasvim konkretnim uvjetima, o poviestnim, kulturnim i političkim prilikama, o prosječnim osebinama skupine i dobrim dielom o odlukama i radu njezina vodstva. Premda uviek svaka ideologija smjera na razrješenje nekih družtvenih odnosa i uvođenje novih zbog određenih pravnih, ekonomskih i etičkih ciljeva, pokret, kojemu ideologija pripada, može razčiniti postojeće družtvene odnose, a da ipak ne ostvari one ciljeve, zbog kojih se idoložki bio javio. Načelno se čitav jedan pokret može odviti izključivo u smislu p o l i t i č k o g a uspjeha, koji ograničenom broju pojedinaca — bez obzira na potrebe zajednice — donosi vlast i blagostanje osvojivši mu mjesto, koje su prije zauzimali drugi pojedinci.

Prema svemu, što smo do sada rekli, očito je da nijedna ideologija »s a m a p o s e b i« ne predstavlja takvu družtvenu vriednost, koja bi se vlastitom snagom i po vlastitim uvjetima razvoja morala nuždno odraziti u oblicima stvarnoga ekonomskoga, kulturnoga i t. d. n a p r e d k a. Kao što smo već iztakli, gotovo se sve ideologije slažu u označivanju obćih konačnih ciljeva, za kojima teže: to su vječni ljudski ideali pravde, reda, obćega blagostanja, suradnje i dobronamjernosti u družtvenom saobraćaju i t. d. Razlika se ponajviše sastoji u pitanju, hoće li se nastojanje oko tih ciljeva suziti na manje (na pr. nacionalne) zajednice ili će se protegnuti i preko njih (na pr. na skupove naroda ili čak čitavo čovječanstvo.).

Abstrahiramo li od filozofsko-etičkih kriterija, koji pojedine ideologije različito vrednuju, vriednost ideologija je uglavnom nalik na vriednost prirodnih snaga. Ideologija prikuplja kolektivne energije, koje se mogu upotriebiti u različite svrhe: jednako za čine razaranja i uništavanja kao i za veličansvene podhvate u korist zajednice. Ciljevi, kako ih ideologija ocrtava, sami su po sebi samo kolektivni sni i utopije, ali družtveni pokret, koji je prodahnut određenom ideologijom može — ako ga vode vriedni i sposobni pojedinci dovesti do većega družtvenog napredka. Izmjena političkoga vodstva, koja prati uspjele pokrete, dovodi često na mjesto nesposobnih, izcrpljenih ili bezvoljnih sila nove sposobne, svježe i poletne vodstvene snage, pa se može dogoditi da se uspjeh, koji stvarno zavisi o poboljšanju vodstva, pripisuje samoj i d e o l o g i j i, koju je uspjeli pokret zastupao.

Nerazmjer, koji često postoji između sadržaja stanovite ideologije i djelovnih uspjeha one skupine, koja ideologiju izpovieda, ima svoj temelj u nerazmjeru, koji postoji između pojedinačne i kolektivne sviesti ili — kako bi Berdjajev rekao — između čovjeka i poviesti. Kolektivna sviest ima svoju vlastitu — do danas uglavnom slabo iztraženu psihologiju, koja se u mnogočemu nikako ne da uklopiti u okvir pojedinčeve psihologije. Među zanimljive pojave, koje su upravo značajne za kolektivnu psihologiju ide širenje ideologije u obliku zaraze i ideoložka m r ž n j a.

Dok se pojedinac kao pojedinac u sticanju svojih spoznaja oslanja na izkustvo ili bar izkustvene podatke probire i sistematizira na temelju vlastitoga duševnoga ustrojstva (ćudi i značaja), ideoložke zasade prima gotove i neprovjerene na temelju osobitoga psi-

hičkoga pritiska, koji na njega vrši okolina prožeta stanovitom ideologijom. Primajući te zasade pojedinac ih vrlo često (dapače redovito) nikako ne omjerava o vlastita izkustva i vlastite misaone sklonosti; te su mu zasade obično samo smisleni bazeni, u koje će izliti navrelu bujicu svojih čuvstvenih kompleksa: sada svoje snove i čežnje za boljim, plemenitijim, pravednijim i dostojnijim životom, a sada opet provale svoga nezadovoljstva, pobune, egoizma, želje za vlašću, mržnje, borbenoga nagona, osvete i pohlepe. Činjenica, da u kolektivnu sviest mogu prodrieti u obliku deologija samo određeni smisleni sadržaji(a ne bilo koji), upućuje nas na to, da ideologije zadiru upravo u ona afektivna kvačišta, koja su zajednička golemom broju pojedinaca, a to mogu biti samo najobičnije — ili kako bi Nietzsche rekao »ljudske, nadasve ljudske« — težnje, strasti i pobude. Da je primanje stanovite ideologije doista u prvom redu pojava psihičke zaraze — nerazmjerno s osobnošću primaoca — pokazuje zanimljiva činjenica, da se dvie osobe gotovo istovjetno po svom psihičkom profilu, na pr. članovi iste obitelji s jednakim nasljednim crtama, jednakim odgojem i žvotnim standardom, mogu prikloniti dvjema podpuno suprotnim ideologijama i naći se kao neprijatelji na protivnim stranama borbene crte.

Ideoložka mržnja i ideoložka simpatija ne pogađaju — kako je poznato — pojedince po njihovoj osobnoj vriednosti, zasluzi i krivnji — pa često ni po njihovim stvarnim težnjama i nastojanjima — nego samo po činjenici pripadanja stanovitoj ideoložkoj skupini. Pa ipak ta mržnja i ta simpatija idu među najjače u družtvenim odnosima; one razrješuju i kidaju najbliže veze pa i najtješnje psihičke srodnosti. Činjenica da je netko »naš« često prekriva najveće osobne mane, nesposobnosti pa i opačine, dok opet uvjerenje da je netko »njihov« briše s čovjeka svaku vrlinu, svaku vriednost, dapače i pravo na obstanak među ljudima. Prijatelji, koji su zajedno odrasli, zajedno izkusili radosti i kušnje života, saživjeli se do u sitnice, nakon ideoložkoga razvrstavanja postaju jedan drugome tuđinci i neprijatelji, koji se mrze i gone do iztrage. Nema sumnje, da sve te činjenice svjedoče o zbivanjima, koja daleko nadvisiju svaki individualni kriterij, svaku pojedinačnu psihologiju: radi se o nedokučivim zamasima kolektivnih vihora, koji nas nose i viju stvarajući onaj čudni tok nadosobnoga života, koji zovemo poviešću.

Ovom kratkom razmatranju o pojavi ideologiji nije i ne može biti namjera da možda zastupa stanovište, kako bi ideologije trebalo izključiti iz družtvenoga života. Takvo bi stanovište bilo bezsmilica kao na pr. stanovište da bi iz svemira trebalo izključiti zakon gravitacije. Družtvena zbivanja odvijala su se, odvijaju se i odvijat će se u znaku ideologija. Zadubljivanje u pojavu ideologija i njihovih odraza u družtvenoj stvarnosti osvjetljuje na zanimljiv način jedan kritičan, često upravo tragičan osjećaj u duši misaonoga pojedinca: osjećaj nerazmjera između vlastite i kolektivne sviesti, osjećaj jaza između sama sebe i poviesti. To zadubljivanje ne će ga spasiti od potrebe da se ideoložki opredieli, ali će mu možda sviest o ulozi pojedinca u družtvenom zbivanju odkriti zadatke, koji izranjajući iz dubine ideoložkih pobuda nadilaze njezinu prosječnu obću, jednoliku razinu. U životu nove Hrvatske bit će samo sviest o nadideoložkim stvarnostima i stvarnim zadatcima, sviest o konkretnim dužnostima pojedinaca, izvor boljih i sretnijih dana .

Prof. dr. Eugen pl. Sladović:

POLITIKA U ŽIVOTU NARODA I DRŽAVE

Izraz »politika« preuzeli smo od starih Helena. Njime se kroz stoljeća služe europski i izvaneuropski narodi u teoriji i praksi. S tim izrazom povezuju se različite predočbe, odnosno umne i praktične djelatnosti. No riedko se u kojoj epohi europskih kulturnih naroda toliko naglašavalo »političko« kao u sadanjem vremenu. Danas se ne govori samo o državnoj i komunalnoj, pravnoj i ekonomskoj, kulturnoj politici i sl., nego se iztiče da se čitava država razvija u pravcu političke države, koja dobiva često značaj autoritativne, odnosno totalitarne države ili totalne upravne države.

Za prosuđivanje stare helenske poviesti i helenskoga državnog osjećaja vrlo je važno naglasiti, da u to vrieme niesu postojale države u današnjem smislu. Tako primjerice nije postojala država Atika s glavnim gradom Atenom i pored nje manji gradići i sela nego samo države-gradovi (polis) t. j. u bitnosti samo grad s okolišnom zemljom. Okolišna zemlja nije imala nikakvo političko značenje niti je mogla slati zastupnike u glavni grad, nego su vanjski stanovnici morali osobno dolaziti u grad, ako su htjeli vršiti svoja politička prava. Zato nije postojao ni grčki izraz za državljanina, a »polites« je označivao stanovnika grada (građanina). Stari Heleni davali su prednost malim prilikama, jer je to odgovaralo njihovom značaju (harmonija). I Platon je za svoju idealnu državu tražio ograničeni broj građana (5040 i k tome njihovi obiteljski članovi). U prenesenom smislu označivao je izraz »polis« državu uobće, a od toga izvedena riec »politika« (ta politika) državnu djelatnost ili državne poslove (državnu organizaciju i državnu vladavinu[1]).

U antiki povezivao se pojam političkoga s problemom govorničkog umjeća, koje je služilo na »trgu« (agora) u svrhu održanja zajednice. Tu se susreću dva suprotna stajališta. Prema shvaćanju sofista

[1]) e polis = grad, naseobina, glavni grad, tvrđava, domovina, građanstvo, država. — polisma = grad, gradić. — politarches = gradski zapovjednik, gradski sudac. — e politeia = građansko pravo, vladanje nad građanima u državi, javni život, državna uprava, državno uređenje, demokracija. — politeuo = biti građanin.

(skupine grčkih filozofa druge polovice V. stoljeća pr. Kr. među koje spadaju napose Protagoras, Gorgias, Prodikos, Hippias i dr.) pojam političkoga ne uključuje u sebi etičke ideje, jer se ove tu smatraju sentimentalnim i nerealnim balastom, a govornička vještina kao političko umjeće za političko predobivanje pristaša označuje se sredstvom za osvajanje vlasti; pri tome može govornik i sviestno izkrivljivati istinu (objektivitet). Protagoras iz Abdere u Traciji — suvremenik Perikla i Sokrata postavio je načelo: panton chrematon metron anthropos (omnium rerum homo mensura est), kojim počima njegov spis Kataballontes (rieči, kojima se svladava protivnik). Tome nasuprot zastupao je Sokrates (469—399 pr. Kr.) drugo stajalište, koje su usavršili Platon (427—347. pr. Kr.) i Aristoteles (384—322. pr. Kr.), a prema kojemu se stvarnost (dosljedno i politička stvarnost) izlučuje iz svieta opipljive neposrednosti i puke koristnosti te izdiže u carstvo ideja. Zasluga je Aristotela, da je taj sviet »političkoga« obradio i biološki: zajednice životinjskog carstva promatra kao predstepenicu, ali ustanovljuje da su iste vezane na ćutilno i neposredno, — onako, kako su sofiste osnivali čitavo područje političkog života. Prema Aristotelesu političko se izdiže iznad pukih životnih nuždnosti i uključuje u sebi predosjećanje, gledanje u budućnost i stvaranje predodluka, t. j. bavi se s nečim, što još ne postoji, i što naša ćutila zato još ne mogu zapaziti. Pojava političkoga ne dolazi do punog izražaja u obitelji kao ni u seoskoj zajednici, nego tek u državi. Ova okolnost sama po sebi upućuje na to da se tu ne radi o pukom životu, nego o dobrom i idealnom životu. Radi toga je čovjek mnogo »političkije« biće od pčele, jer se kod njega ne radi samo o pukoj lagodnosti ni o samoj koristi, nego o nečem absolutno drugačijem, što označuje razlikovanje između pravednoga i nepravednog. Aristoteles je za uviek povezao problem politike s etikom. Machiavelli pretjeruje u izticanju metafizičkog značenja »političkoga« tako, da u tome prelazi antikno shvaćanje. Machiavelli je u tolikoj mjeri zanesen otkrićem samostalnosti političke virtú, političke vještine i političkog djelanja s vlastitom zakonitosti, t. j. u autonomiju političkog svieta, da »političko« djelanje izdiže iznad svih ostalih vrsta ljudskih djelanja pa radi toga ne uvažuje okolnost, da podpuni razvitak ljudskog teženja omogućuje samo upotreba svih ljudskih moći i sposobnosti, jer samo tad se može očekivati postignuće humanitas-a. U toj jednostranosti kreće se machiavelizam.

Unutar talijanske renaissance zastupa Giovanni Battista Vico (1669.—1743.) antikno shvaćanje političkog pojma, pa se smatra osnivačem znanosti o djelu (politici). Vico smatra politiku metafizičkim problemom, koji vodi do korjena ljudskog bića. Pet decenija

prije Vica postavio je Descartes nauku o primatu istine. U suprotnosti s tom naukom zastupa Vico mišljenje, da na području ljudskog djela ne vriedi uvažavanje istinitosti, nego praktične mudrosti (prudentia), čiji predmet ne predstavlja nešto obćenitoga, nego ono posebno, što se mienja, i što se ne može opravdati nikakovim teorijama, jer djelo ima svoj vlastiti duh i ne može se mjeriti ravnalom. Djelo mora odlučiti o šarolikoj množini slučajeva te ih spojiti u jedinstvo, a to nije identično s obćenitosti u smislu teorije. Radi toga daje Vico poviesti osobito značenje: čovjek može »spoznati« samo ono, što je svojim stvaralačkim djelom sam doveo u život, t. j. nikad narav, nego samo poviest, u kojoj potonjoj prema njegovom shvaćanju utječe božja providentia.

Francesco Guiccardini (1482.—1540.) iznosi političku teoriju rennaisance —, možda mnogo dublje od Macchiavelli-a, — a smatra političku stvarnost kao nešto, što se razumieva samo sobom, što se ne izvodi iz ničega. Po njegovom shvaćanju ne može se »političko« izvesti ni iz svjetovnog nazora, a politika izlazi iz sposobnosti spoznaje pojedinog (konkretnog) događaja i ispravnog momenta. K biću političara spada izbor podesnog momenta i spoznaje. No ovo shvaćanje podudara se s antiknim, jer ni prema Aristoteles-u ne možemo nikad predviđati idealnu državu ni idealnu političku formu, jer se država može oživotvoriti samo u konkretnoj pojedinačnoj povjestnoj situaciji. Guiccardini suprotstavio se time stajalištu srednjeg vieka i njegovoj universalističkoj ideji. Tako je primjerice Dante vidio samo jednu političku formu (svjetsku monarhiju), u kojoj se gubi partikularističko i pojednačno (pojednac). Prema Guiccardini-u ne može se ideja političkoga izvesti iz činjenica prošlosti, kako to pokazuju historičke prekretnice. Pošto se sve mienja, mora svako prislanjanje na prošlost i svaka puka analogija dovesti do krivih zaključaka. To znači da izključivo izvađanje i zaključivanje iz izkustva ne može biti odlučno.

U literaturi susreću se različita određenja (definicije) pojma politike. Kao primjer navode se sliedeća mišljenja: »Politika je djelovanje u vezi s oblikovanjem zajedničkog života« (Fritz von Calker), »Politika je izkustvo upravljati državom. Politička znanost je nauka o upravljanju državom ili nauka o načelima po kojima se vrši uprava (vlada), a moraju se obdržavati u odnosu naprama državljanima i s drugim državama« (André Lichtenberger). »Politika je duševna sposobnost spoznati državu i njezin zajednički život, ona je izkustvo o oblikovanju državnoga i zajedničkog života naroda u skladu s uspjesima ove spoznaje. Znanstvena politika daje ove spoznaje i zato pripravlja izpravan put za praktično političko djelovanje« (Zorn), »Politika je teoretska ili praktična. Teoretska politika ustanovljuje opća pravila koje iznalazi bilo iz života i izkustva bilo iz razuma, a koja su ondje izražaj činjenica, a ovdje puko shvaćanje o određenom većem ili manjem idealu. Praktična politika upotrebljuje sredstva, koja iziskuju vrieme, mjesto, pravo, razlozi, ili jednom rieči: realne obstojnosti« (Paul Janet), »Politika je znanje i umjeće, koje nam omogućuje shvatiti djelujuće (materialne i duhovne) snage države i naroda provesti organizaciju za oživotvorenje nuždnosti historičkog momenta sa stajališta određene ideologije« (Dr Ljubomir Vladikin: Obšto učenie za državata. Treće nadopunjeno izdanje. Sofija, 1940.).

Politika može se prema tome shvatiti različito, i to: a) politika kao mjerilo za svrsishodnost ili kao nauka o svrsishodnosti, a pojavljuje se u vezi sa činjenicom praktičnog djelovanja države, i to napose na području uprave, na kojemu se mora nastojati primieniti načelo svrsishodnosti. Pravni pozitivizam pridaje toj nauci i dalju posebnu zadaću, koja sastoji u ocjenjivanju djelovanja pozitivnih pravnih norma (zakona) pa po tome predstavlja nauku o ocjenjivanju pravnih norma. Pravna znanost izučava pravne norme (državno-pravne institute) onakve, kakvi postoje, ne upuštajući se u njihove dobre ili zle strane. Prema Laband-u zadaća je politike ispitivanje dobrih i zlih strana postojećih zakona. Pravna politika naučava, kakvo pravo treba da postoji, b) politika kao izkustvo ili državnička mudrost o vladanju i upravi (ars politica, Staatskunst). Osnivač znanstvene politike Leopold von Ranke je spomenuo da učeni historičar ne može podjedno biti i praktični političar. Bismarckovo je mišljenje bilo da politika nije nauka, nego izkustvo. Prema Treitzchke-u »Alle Politik ist Kunst« t. j. svaka je politika umjeće. Ovu istinu i spoznaju ne osporavaju ni najmoderniji autori. Političar je pozvan da vrši najviše i najteže od svih izkustva t. j. da rukovodi državnu upravu, a od toga ovisi često uspon ili pad države, blagostanje ili neimaština naroda i sreća ili nevolja milijuna ljudskih bića. Praktičan političar mora imati bogato životno iskustvo, jer inače eksperimentira na trošak i štetu naroda. Zato mora svatko, tko se smatra pozvan za praktičnog političara imati obsežno poznavanje i intuiciju o svemu državnom životu (pravno ustrojstvo, faktičan sastav duhovnoga i stvarnog blaga u narodu i državi, razpodjelba unutarnjih družtvenih, ekonomskh i političkih snaga, međunarodni položaj države i vjerojatne promjene u bližoj i daljoj budućnosti i tisuću drugih potankosti). No za političko djelovanje nisu dovoljne samo materialne predpostavke, jer političar mora dobro poznavati ljudsku dušu, njezine dobre i zle strane, njezine žive i zapretane sile, političke, trgovačke i vojničke odnose vlastitog naroda i države naprama

drugim bližim (susjednim) i daljim državama, — a u svemu tome uključeni su mnogi iracionalni momenti. Izkustvo može se spojiti i s talentom kao božjim darom, ali i takvom političaru potrebno je za postignuće uspjeha poznavanje uspjeha znanstvene politike, i c) politika kao znanost.

Između shvaćanja politike kao znanosti i politike kao izkustva postoji povezanost. Prof. Rehm je predložio harmonizirajuću formulu, prema kojoj je politička znanost za političara izkustvo, t. j. politika kao znanost ima za objekt politiku kao djelovanje (izkustvo).

Treitschke postavio je znanstvenoj politici tri zadaće, i to a) spoznaja osnovnih pojava države putem izpitivanja njezinog djelujućeg života, b) iztraživanje političkog ponašanja naroda u poviesti, kako su se vladali, što su i zašto postigli i c) iznalaženje i ustanovljenje povjestnih zakona i naravnih pravila. Treitschke je predstavnik historičke škole, kojoj pripadaju i Christoph Dahlmann, Dr G. A. Walz i dr. koja shvaća znanstvenu politiku kao novu politeía t. j. kao skup povjestnih, pravnih, filozofsko-naravnih i praktičkih spoznaja o državi i upravi.

Prema današnjem shvaćanju pridaje se politici više značenja. Tako se primjerice govori o politici kao umieću vladanja (Staatskunst) i o politici kao znanosti o vladanju (Staatswissenschaft) t. j. o politici kao akciji ili manifestaciji praktičnog aktiviteta i o politici kao znanstvenoj grani, koja se bavi spoznajom činjenica (istine) na područje unapređenja zajedničkog života ljudi pomoću akcije i specialne tehnike.

Na osnovi tih dvaju stajališta promatranja politike razlikuje se: a) praktična politika, koja uključuje umieće državnika, a sastoji u stvaralačkoj djelatnosti u svrhu unapređenja obćeg dobra. To umieće traži oštrinu razuma i snagu genija, koji je pozvan da odkrije i razmišljanjem ustanovi, zatim srčanost duše, pa po tome predstavlja najveće umieće (Ranke). Prema Bismarck-u »Politika nije znanost, koja se može naučiti, nego umieće, koje se mora umjeti, i tko ga ne umije, taj neka se s time ne bavi«. Politika kao praktična djelatnost zahtieva osobitu nadarenost intelekta i volje. Politika kao praktična djelatnost je prema Zorn-u »duševna sposobnost, shvatiti državu i njezin javni život pa prema tome i umieće utjecati na državu i javni život naroda«, i b) teoretska politika kao grana znanosti, koja predstavlja znanstveno obrađivanje. Politika iziskuje znansveno obrađivanje i ona je za to podesan objekt, jer se osniva na spoznajama i zakonima, koji se mogu iznaći i ustanoviti odnosno formulirati znanstvenom metodom. Politika kao teoretska spoznaja

potrebna je u interesu prakse, kojoj pruža dragocjeno pomagalo. Prema Stier-Somlo: »Politika kao znanost je nauka o po mogućnosti najboljem izpunjenju (oživotvorenju) državnih svrha, kojih spoznaju stičemo izpitivanjem i kritičnim prosuđivanjem svih osnovnih državnih uvjeta i uredaba«. Prema dru Poliću: »Politika je i vještina, kako treba da se država udesi i kako da se njome vlada«.

Teoretski obradio je probleme političkog umieća i političke znanosti Bluntschli prema kojemu je praktična politika akcija, a teoretska politika spoznaja političkih istina. Treitschke smatra politiku umiećem vladanja i upravljanja državom. Prema von Mohl-u teoretska politika je znanost o sredstvima, kojima država oživotvoruje svoje državne svrhe, pa s time u savezu spominje državnu mudrost (Staatsklugheit). Holtendorff traži integraciju, a kao objekt teoretske politike označuje sile, kojima država razpolaže kad oživotvoruje svoje državne svrhe.

Od klasčnog vremena Platona i Aristotela pa do XVIII. stoljeća uključivala je teoretska politika cjelokupnu državnu znanost, dok se prema današnjem shvaćanju ograničuje na sredstva, pomoću kojih se po mogućnosti u vielosti nastoje oživotvoriti državne svrhe, a kao pomagala služe obća nauka o državi, državno pravo, upravno pravo i poviest. Praktična pak politka predstavlja aktivno sudjelovanje i djelanje kod oblikovanja javnog života države. Prema vrsti i svrsi ove aktivnosti govori se o državnoj i internacionalnoj, unutarnjoj i vanjskoj, gospodarskoj (ekonomskoj) i družtvenoj (socialnoj) politici i sl.

Načelno naglašuje se, da je teoretska politika važna predpostavka za praktičnu politiku i ako se potonja obćenito smatra umiećem, koje se osniva na političkom mišljenju i osobnoj nadarenosti.

Prema shvaćanju A. Lichtenberga, koje se podudara s klasičnom liberalističkom ideologijom, politika je umieće vladati državom, a politička znanost ona, koja se bavi vladanjem u državi ili znanost o načelima, koji sastavljaju vladu. Georg Jellinek označio je politiku kao primjenu ili praktičnu državnu znanost. U svim tim označenjima (definicijama) sadržano je po koje zrnce istine i ako su sva odraz vremena i prilika u kojima su nastala, a osnivaju se na određenoj političkoj ideologiji ili posebnoj političkoj teoriji.

U svojim »Mislima i sjećanjima« (Gedanken und Erinnerungen) označuje veliki njemački državnik, željezni kancelar Bismarck, — koji svoj sud temelji na solidnoj spremi i bogatom izkustvu — politiku ovim riečima: »Zadaća se politike sastoji u po mogućnosti naj-

izpravnijem predviđanju, što će drugi ljudi uz određene uvjete učiniti. Sposobnost za takvo predviđanje vrlo je riedko prirođena u tolikoj mjeri, da može postati utjecajno bez određene mjere poslovnog izkustva u poznavanja osoba, i ja ne mogu od sebe odvratiti uznemirujući dojam, kad pomislim, u kolikom su obsegu kod naših vodećih krugova nestala ova svojstva«. Izkustvo njemačke politike pokazalo je, da su bojazni željeznog kancelara bile opravdane: njegova vlada, koja je u godini 1890. prestala i zamienjena s prosječnim nasljednicima, svršila je nakon mnogih perturbacija, pogrješaka i zabluda s godinom 1918.

Prof. dr. Vladikin nastoji u svojoj razpravi (»La politique art et science. Essai. Sofia. 1939.) i u članku (»Was ist Politik?) Bulgarische Wochenschau Sofia. 1942. broj 96) odrediti pojam politike pod kojom razumieva znanje i umieće obuhvatiti (skupiti) snage, koje postoje u državi i narodu, te ih organizirati za oživotvorenje potreba poviestnog časa polazeći pri tome sa stajališta određene državne i narodne ideologije. Ove su snage po njegovu izvađanju duhovne i stvarne (materialne), a nalaze se u narodu kao kulturno-poviestnom i političko-socialnom jedinstvu, ali i u samoj državi kao moćnom poglavarstvenom aparatu. Ove postojeće i razpoložive sile daju realnu mogućnost svakom djelovanju, t. j. predstavljaju sredstva, koja može praktični političar upotriebiti. Organizacija razpoloživih snaga označuje njihovu aktivnost, jer u neorganiziranom stanju predstavljaju samo politički potencial (energije), koje je potrebno uspješno voditi i usmjeravati postavljenom cilju. To pak mogu voditi samo spremni i osposobljeni vođe, koji dolaze iz narodne elite, koja u svakom pogledu prednjači svojim nesebičnim i predanim radom i nastojanjem pokazujući vidljiv uspjeh. Razumljivo je samo sobom, da se praktičnom politikom može označiti samo plansko vođenje državnih i narodnih poslova, a sve drugo predstavljaju samo eksperimenti, koji su kratkog vieka i koji se osvećuju, ako se vrše u serijama. Kod primjene praktične politike treba bez sumnje uvažavati historičko-političke momente, ali se današnja politika ne može voditi samo prema historičkim načelima, jer se život nalazi na epohalnoj prekretnici, u kojoj se mienjaju moralni, pravni, ekonomski i socialni sadržaji i vriednosti, nastupaju nove ideologije i nova politička gesla. U takvim prilikama treba često stvarati posve iznova ,a to pogotovo iziskuje spremu, izkustvo i požrtvovnost. Ako toga nema, ne može se provesti potrebna i željena organizacija, jer kad ljudi osjete da se ne postupa smišljeno i prema planu, odvraćaju se i ne sudjeluju u radu, a to je posve negativni uspjeh, koji bezuvjetno treba

izbjegavati. Neorganizirane narodne snage slične su jakom vjetru ili divljoj bujici, koje se shodnim sredstvima mogu vrlo uspješno izkoristiti, ali koje ne donose nikakve koristi ili ruše, ako djeluju u svojem naravnom stanju bez svrsishodne organizacije, koja je sviestna željene svrhe i uređena tako, da privlači sve na suradnju.

Politika kao znanost označuje sustav spoznaja izraženih u sudovima, pa se kao takva razlikuje od obćega državnog prava kao grane pravne znanosti. Politika kao znanost je specifična znanstvena disciplina. Dok obće državno pravo razpravlja o problemu što je država i kakva je t. j. koji su njezini osnovni oblici i glavni sadržaji, pita politika: da li je država uobće opravdana i potrebna, i ako jeste, koja je najbolja mogućnost. Već postavljena pitanja pokazuju, da je obće državno pravo kao znanost najuže povezano s etikom kao spoznajom morala, koja ljudskom ponašanju postavlja objektivne svrhe i sadržaje. No u koliko politika nastoji iznaći podesna sredstva (puteve i načine) za oživotvorenje postavljenih i predpostavljenih objektivnih svrha te ustanovljuje one sadržaje, koji prema izkustvu postizavaju (kao uzroci) one učinke, koji prema sadržaju odgovaraju postavljenim svrhama, ne predstavlja etiku upravljenu na normativnu zakonitost, nego tehniku. Politika predstavlja u tom događaju prema tome socialnu (družtvenu) tehniku, koja je kao takva upravljena na kauzalnu zakonitost (ovisnost) sredstava i svrha. Normativni problem, da li i zašto se želi oživotvoriti određeni sadržaj, mora se razlikovati od teleoložkoga: koji su uzroci (sredstva), koji uzrokuju sadržaj, koji se želi oživotvoriti, a koji se podudara sa stanjem, koje se namjeravalo postići. To pokazuje, da se etika i tehnika ne moraju podudarati i ako su načelno upućene jedna na drugu.

Među najvažnije grane teoretske politike spadaju: ustavna- zakonodavna, vladina, upravna (sa svim podskupinama) i pravosudna politika. U opreci naprama objektivnoj državnoj politici, govori se o subjektivnoj stranačkoj politici, u koliko kod potonje uobće može doći u obzir znanstvena teorija. Stranačka politika razvila se napose u stranačkoj državi, koja je izašla iz demokratskoga liberalnog i parlamentarnog sustava, a koja je razrovala državnu i narodnu zajednicu tako, da ju je dovela pod kraj XIX. stoljeća do krize. Sva nastojanaja, koja se susreću u XX. stoljeću, upravljena su na traženje izlaza iz državne krize i stvaranje novih stvarnih ideoložkih podloga za uređenje modernoga državnog života.

U vezi s politikom najviše nas zanima država kao društvena i politička tvorba. Narav države, njezino pravo biće i sociološki substrat predpostavljaju mnogostrano znanstveno izučavanje. To iziskuje već

sama činjenica, da je država kao pravno-organizirana zajednica vrlo složena tvorba i po svojoj naravi kao i prema svojim temeljnim sastavnim elementima, materialnoj i formalnoj suštini, postanku i zadaćama (svrhama). Ako se izpituju njezini temeljni sastavni elementi (teritorij, narod, državna vlast i suverenitet) dolaze u obzir sociologija, antropologija, etnologija, psihologija (narodna psihologija), fizička geografija i geologija, pravna (napose državno-pravna) znanost, kulturologija i politika. Pravni monizam, — kakav je zamišljen od normativista, — koji je vrlo cijenjen u državno-pravnoj znanosti, jer omogućuje subtilnu spoznaju formalno-pravne strukture države i njezinog pravnog bića, nije ipak dostatan za upoznavanje države kao životne kulturne pojave, jer ona ne predstavlja samo i izključivo pravni poredak. Kod države postoji usporedno s pravnom realnosti i empiričko djelovanje, koje se ne može ignorirati. Zato je svrha znanstvene spoznaje, težiti zatim da upozna državu u svim njezinim manifestacijama, da sintetizira pravne, socialne, etičke, ekonomske i političke momente i da se pri tome posluži metodologičkim sinkretizmom. Izraz »državno pravo« je skupni pojam i označuje skup sastavnih javno-pravnih i blizih pomoćnih disciplina, koje obuhvaćaju: obću nauku o državi, obće državno pravo, ustavno (konstitucionalno pravo) i upravno pravo. Objekt državnog prava je država kao kompleksna socialno-pravna tvorba pa se već radi toga moraju pored posve pravnih disciplina primjenjivati i sociološki orientirane discipline. Obća nauka o državi kao dio državnog prava bavi se onim problemima državne spoznaje, kojima pripada prvenstveno sociološki, političko-filozofski, ekonomski i kulturno-historički značaj. Zato se znanstvena politika nalazi u najužoj vezi s Obćom naukom o državi. Obće državno pravo je prema svojoj suštini komparativna pravna znanost, pa dok obća nauka o državi iztražuje državu kao socialni (družtveni) i kulturno-historički pojav, bavi se obće državno pravo državom kao pravnom organizacijom. Ustavno (konstitucionalno) pravo predstavlja specialno, osobno — relativno statično — državno pravo, dok se upravno pravo bavi državnom vladavinom, njezinim ustrojstvom i djelovanjem (dinamički život države). Svagdje ovdje služi se državno-pravna znanost rezultatima znanstvene politike. Zasluga je Bluntschli-a. (Lehre vom modernen Staat. I. izdanje 1852., V izdanje 1876.) da je znanstvenoj politici dano važno mjesto u sistemu državno-pravnih znanosti.

Odnos teoretske politike naprama drugim znanostima, i to napose naprama pravnoj znanosti sastoji u sliedećem: a) u odnosu politike i obćega državnog prava kao znanosti može se slikovito kazati, da politika predstavlja fiziologiju odnosno patologiju, a obće državno

pravo anatomiju. Obće državno pravo iztražuje stabilne, a politika labilne odnose vlasti (moći) u državi. Obće državno pravo izpituje postojeće, a politika nastajuće stanje, i b) odnos politike naprama pravnoj znanosti uobće pokazuje se u tome, što političko promatranje pomaže pravu do podpune spoznaje i jasnoće, dok se obrnuto politika služi s pravom radi postignuća svojih svrha. Najjače dodirne točke postoje između politike i državnog prava, čija se dinamika mora u prvom redu prosuđivati prema političkim snagama. Politiku povezuju mnogi odnosi i s ostalim dielovima javnog prava. Ovi su dodiri i odnosi mnogo manji s posebničkim ili privatnim (napose s obćim građanskim) pravom.

Ako se politika shvati kao umieće, onda uključuje i predpostavlja — kao svako umieće uobće — određenu količinu objektivnih spoznaja i tehnike, kojima mora razpolagati svaki državljanin, jer izkustvo pokazuje, da stvaralačke činitbe produhovljene umjetnosti nisu izključvi plod genialne nadarenosti, nego podjedno i određenoga životnog izkustva, stečenog znanja (spreme) i tehnike. Dobar umjetnik mora u sebi spojiti jedno i drugo. Ako se sad ta izkustvena spoznaja primieni na politiku kao praktično umieće, onda se opravdano može zahtievati, da onaj, koji se politikom praktično bavi, u sebi mora u obliku sinteze spojiti nadarenost, spremu, životno izkustvo i tehniku, — odnosno umieće i znanost. Zato primjerice prof. dr. Robert Piloty označuje politiku kao praktično umieće državnim umiećem, kojemu je svrha unapriediti obće dobro putem vodećih ličnosti. Ovdje se napose podvlači vodstvo širokih slojeva pučanstva u svrhu oživotvorenja i zadovoljenja obćih (zajedničkih) svrha, a to može uspješno provoditi samo osoba, koja u sebi spaja spomenuta svojstva. Voditi mogu samo nadareni, sposobni, spremni, pošteni, požrtvovni i idealni, koji prednjače u radu i uspjesima žrtvujući svoj vlastiti »ja« narodnom i državnom dobru. Razumieva se samo sobom, da se umieće i sprema za praktičnu politiku ne može steći bez dugotrajnoga životnog izkustva i vježbe. Umieće, koje se susreće na području praktične politike nije posve identično umjeću na području praktične politike nije posve identično umieće na pojih se težište nalazi na prirodnoj nadarenosti, fantaziji i intuiciji, niti su im jednaki efekti. Ako kipar ili slikar napravi nešto, što se ne smatra kulturno-umjetnički vriednim (liepim), doživjet će osobni neuspjeh i nepovoljnu kritiku, ali da od toga ne će trpiti obći probitci ni prava.

Posve je drugačiji efekt, ako praktičnu politiku provodi osoba, koja je nenadarena, nespremna, nesposobna, nepoštena ili egoistička, jer

se njezine pogrješke, — a ove su neminovne, — osvećuju narodnoj i državnoj zajednici, a posljedice mogu biti katastrofalne. Praktični političar mora poznavati i iztraživati život i steći po mogućnosti što točniju spoznaju životnih zbivanja. To iztraživanje ne može se vršiti samo na osnovi prirodne darovitosti niti po intuiciji, nego predpostavlja i određenu količinu teoretskog znanja. Inače je takav praktični političar vezan na pomoć i savjet drugih, koje bi on morao načelno voditi, a koji onda zapravo njega vode, a on je samo figurant, markirant ili oponašatelj. Može se dogoditi da politička, nacionalna ili socialna revolucija iznese na površinu osobe, koje tako zapada funkcija elita (vođa) i praktičnih političara. No njihova zadaća može obuhvaćati samo kratko prelazno doba iz revolucionarnoga u normalno, što u obćem interesu ne smije trajati predugo. No čim to kratko prelazno doba prođe, mogu praktičnu politiku uspješno provoditi samo osobe, koje imaju svojstva, koja su prema spoznaji teoretske politike i poviestnog izkustva neobhodno potrebna za postignuće željenoga uspjeha, ako se odnosna zajednica želi održati bez trzavica, boli, šteta i gubitaka. Poviest državnopravnih prevrata pokazuje, da postoji uviek određena količina mistike i samopouzdanja, koja obuzima mnoge posve idealistički orientirane pojedince, koji se smatraju pozvanima da surađuju u okviru nove političke (državne) ideologije. No ova mistika i samopouzdanje ne smiju u interesu održanja narodne i državne zajednice nikad preći u sustav, kojim se pokriva ili zamjenjuje pomanjkanje spomenutih potrebnih svojstava kod onih, koji su pozvani da kao elita izvršuju važne funkcije. U protivnom nastaju nepoželjne reakcije. Praktična politika je akcija, a svaku akciju prati reakcija, koja može biti uživljavanje, suglasnost, pomaganje, ali i neodobravanje, protivnost, odpor. Praktična politika kao umieće mora nastojati uskladiti akciju i reakciju, jer ne djeluje u zrakopraznom prostoru, nego u narodnoj i državnoj zajednici, koje uključuju u sebi pored prošlosti, sadašnjosti i budućnosti množinu pojava i odnosa, koje treba pomno odvagnuti i kod provađanja političkih akcija dovesti u savez s narodnim političkim idealom i s kulturnom svrhom moderne države.

U koliko nastupa politika kao etika postavljajući objektivne svrhe i dajući određene sadržaje onome, što treba da nastane, mora u obrazloženju svojih sudova dolaziti do sve obćenitijih i konačno do određenijih konačnih sudova o vriednosti ili do norma, čija se valjanost (obvezatnost) ne može uviek dokazati i koje se u pravilu mogu tek predpostavljati, ako se uobće želi ostvariti određeni etičko-politički sustav. Pitanje, ukoliko tome može koristiti teoretska spoznaja naprama osnovnim normana na kojima se osnivaju različiti politički sustavi, uključuje u sebi samo pokušaj, da se provede tipizacija sustava, koji su poviestno postojali ili se mogu zamisliti, i to s obzirom na sadržaj osnovne norme, a po čemu se mogu prema najvišoj ustanovljenoj vriednosti podieliti u dvie ili više skupina. Opreke između subjekta i objekta, osobe i stvari, individuuma (pojedinca) i kolektiva (zajednice), slobode i jednakosti i dr. služe ovđe kao načelo (podloga) za tu diobu. No to ne predstavlja normativno, nego dogmatsko-poviestno ili domatsko-kritičko ili etičko-političko stajalište. S normativističkog stajališta moraju se vrhovna načela, na kojima se osnivaju različiti sustavi, smatrati objektivno neosnovanima i u tom smislu samo subjektivističkima t. j. samo hipotetičkima ili relativnima. Sv isudovi etičko-političkog sustava stoje pod predpostavkom, da postoji osnovno načelo, pa ako ovo vriedi, vriede i ostale stavke (propisi, pravila). No da li vriedi, ne može se dokazati. Često se susreću tendencije etičko-političke spekulacije, da će se to stvarno stanje prebroditi metafizičkim absolutiranjem najviših načela. Upravo po tome mogu se etičko-politički sustavi svrstati u skupine prema različitom svjetovnom nazoru, koji postoji u razlici između metafizičko-absolutističkoga i kritičko-relativističkog pravca, od kojih jedan zastupa spoznaje absolutnih istina i absolutnih vriednosti, dok ih drugi poriče.

U koliko politika nastupa kao socialna tehnika: tražeći odgovarajuće uzroke i sredstva za učinke voljenih sadržaja u naravnoj stvarnosti t. j. svrha, koje je politika kao etika predhodno postavila kao poželjne, daje sudove o svrsishodnosti sredstava. Stepen vjerojatnosti tih sudova ocjenjuje se prema mogućnosti egsaktnog izpitivanja učinka predloženih sredstava. No ta je mogućnost razmjerno vrlo malena, jer se ne može primieniti eksperimentalno izpitivanje.

P o l i t i k a k a o e t i k a postavlja pitanje o opravdanosti države, a to uključuje osnovu i svrhu države. Politika nastoji pri tome iznaći najbolju državu. Odgovor na to pitanje vodi uviek u subjektivno-metafizičko područje. Radi toga postavlja se zahtjev, da se strogo odieli obća nauka o državi kao znanost od politike. Državna nauka ne postavlja isto pitanje kao politika: da li je država potrebna, zašto i kako je potrebna, nego što je država i kakva je. Politika je nauka o »boljoj« i »pravoj« državi pa se zato razlikuje od obće nauke o državi kao nauci o mogućoj državi, odnosno o posebnoj nauci o državi kao nauci o konkretnoj državi. Isto se tako razlikuje pravna filozofija kao nauka o boljem, izpravnom (pravednom) pravu

od obće pravne nauke kao nauke o mogućem pravu i posebne pravne nauke kao nauke o pozitivnom konkretnom pravu.

Politika kao pravo predstavlja kompleksni sadržaj organiziranog života ljudi u zajednici. Pravo u objektivnom smislu kao obćenito obvezatni propis za ponašanje (čin, propust) ljudi u politički i pravno uređenoj zajednici izučava pravna znanost s tri stajališta, i to: 1) pravna poviest (historija prava) promatra pravo obzirom na njegov poviestni razvitak, a time služi za historičko tumačenje (razjašnjenje) postojećih (pozitivnih) pravnih propisa (norma). Širi samostalni zadatak pravne poviesti sastoji u kauzalnoj spoznaji pravnog razvitka. Kod toga prelazi pravna poviest u šire područje sociložkih znanosti. Pravna poviest iznosi uspjehe svojih iztraživanja sustavno za pojedine prošle vremenske periode, odnosno za pojedine narode ili države. No pravna poviest može upotriebiti i komparativnu metodu nastojeći ustanoviti zajedničke značajke dvaju ili više različitih narodnih pravnih sustava. Svrha je pravne poviesti teoretska, a obuhvaća različita pravna vrela (državne zakone, običajno pravo, crkvene kanone i dr.), koja su vriedila u određenoj vremenskoj periodi. Kod proučavanja svog materiala mora pravna poviest uvažiti sredinu (družtvo, zajednicu, družtvene odnose, narod, državu, narodno gospodarstvo i sl.), u kojoj je vriedilo pravno pravilo, koje iztražuje i prikazuje, jer samo na taj način može odrediti njegovu kulturnu funkciju i vriednost te razjasniti spomenute kauzalne veze. No upravo zbog toga pripada pravnoj poviesti velika važnost, jer se u pravu svakog vremena i naroda zrcali svojevremeno kulturno stanje odnosno narodni pravni duh (pravna sviest), družtvena i politička organizacija, stepen narodnog gospodarstva i dr. To vriedi primjerice i za hrvatsku pravnu poviest, koja se posebno bavi s hrvatskim pravnim razvitkom, 2) dogmatika prava, koja znanstveno obrađuje postojeće (pozitivno) pravo, a služi njegovoj primjeni u pravnom životu. Pravo ne postoji naime kao svrha za sebe, nego kao pojava družtvenog života vrši funkciju regulatora pravno-relevantnih družtvenih odnosa radi zajedničkih kulturnih svrha i čuvanja priznatih kulturnih dobara. Od dogmatičke jurisprudencije traži se da bude družtvena (socialna), a zabacuje puka jurisprudencija pojmova. Socialna vriednost jurisprudencije očituje se u pravnoj poviesti, a izučavanje mora se povezati uporedo s postojećim družtvenim stanjem. Pravna dogmatika služi se političkom ekonomijom, državnom naukom i posebnim iztraživanjima materialnoga i duhovno-kulturnog života ljudi u zajednici. U postojećem (pozitivnom) pravu postoje mnoge praznine, koje nastoji dogmatička jurisprudencija

ukloniti, prelazeći pri tome često od primjene na stvaranje prava dodirujući se s pravnom politikom. Uza sve to postoji bitna razlika između pravne dogmatike i pravne politike, jer na području dogmatičke purisprudencije koja izučava postojeće pravo (de lege lata), vlada načelo legitimiteta, i u onim događajima, u kojima popunjuje praznine prava i donekle stvara samostalno pravo, i 3) pravna politika, koja se bavi pitanjem slobodnog stvaranja prava (de lege ferenda) polazeći s kritičnog izpitivanja postojećeg prava, a da pri tome nije vezana načelom legitimiteta. Na taj način unosi se sviestna tvorevina ljudskog umovanja u evolucioni proces pravnog razvitka. Kod toga mora se pravna politika osnivati na uspjesima pravne poviesti. Ovamo spadaju specialne pravne politike, među koje se ubrajaju primjerice: kazneno-pravna politika, upravno-pravna politika, gospodarsko-pravna politika, radno-pravna politika i dr. Tu se susreće prelaz od zakonske države k pravnoj državi sa socialnim sadržajem.

U svezi s jurističkom metodom zapaža se već kod starijih teoretičara političko-utilitaristički pravac na području javnog prava, i to napose kod onih njegovih predstavnika, koji su bili blizu političkom životu (Hänel, Bluntschli, Mohl, Stahl, Gneist, G. Meyer i dr.), dok su se kasniji teoretičari pretežno pozitivističke epohe sviestno distancirali od političkog promatranja (Laband, Seydel, E. Löning, Zorn, O. Mayer, Binding i dr.). U novije vrieme pojavljuju se ponovno politički utjecaji (Gierke, v. Lizst, Radbruch), dok se iza godine 1933. nastoji u njemačkoj pravnoj znanosti čitavu ovu znanost politički oblikovati (Carl Schmitt, Dr. Otto Koellreutter). U kaznenom pravu dolazi pri tome u obzir pojam materialne protupravnosti t. j. socialna pogibeljnost. U metodoložkom smislu označuje »politička« orientacija u prvom redu sociložko promatranje pravnih problema uz sviestno uvažavanje životnih nuždnosti i životnih potreba ljudi i naroda. Osim toga uključuje ta politička orientacija i uvažavanje obćega (narodnog, državnog) dobra u smislu regulatorne ideje socialne (družtvene) pravde, a izključujući pri tome svaku djelomičnu, lokalnu ili temporernu korist, odnosno jednostrani (stranački) probitak (Wilhelm Sauer).

Politika u pravu naročito je značajna u činjenicama, pojavama i odnosima koji su uključeni u državnoj upravi. Ako se sve što obuhvaća nauka o državnoj upravi označi upravnom naukom (Verwaltungswissenschaft), mogu se prema dr. Walter Jellinek-u razlikovati tri njezine grane, i to: a) upravna nauka (Verwaltungslehre), koja proučava činjenice (učine) državne uprave onakve, kakve jesu, ka-

kve su bile ili kakve se predmnijevaju, opisuje upravu kakva jest, prispodablja s državnim i komunalnim životom u inozemstvu ili u prošlosti, iztražuje družtvene i duhovne uzroke, učinke, sredstva i učinke različitih uredaba i postupaka, izpituje mnogostranost pojava pomoću brojitbe u svrhu ustanovljenja sociologičkih zakona. Ove probleme iztražuje upravna nauka u užem smislu (jer u širem smislu uključuje i upravnu politiku), b) upravna politika kao znanost (Verwaltungspolitik), koja iztražuje i izpituje činjenice, učine, pojave i odnose upravnog života, prosuđujući ih prema određenom mjerilu i prema određenom idealu, tražeći pri tome poboljšanja, koja se pri kritici pokažu potrebna ili poželjna, i c) upravno pravo kao znanost (Verwaltungsrechtswissenschaft), koje polaže važnost na pitanje, kako treba vršiti državnu upravu sa stajališta prava (pravnog poredka). Upravno pravo kao znanost razjašnjuje sadržaj, važnost i ovisnost pravnih norma. Prema tome iztražuju: upravna nauka upravu kakva postoji, upravna politika upravu kakva bi trebala biti i upravno pravo upravu kakva se mora vršiti prema postojećoj pravnoj normi. Sve su ove tri grane sastavni dio skupne znanosti o upravi i uzko su povezane. Starija djela upravnog prava povezivala su sve ove tri grane. Današnja upravna nauka pokazuje tendenciju da pređe u upravnu politiku, a pri tome se napose ističe nauka o komunalnoj politici. — Državnu upravu mogu vršiti samo stručnospremni državni organi, koji su sviestni svoje odgovornosti pred zakonom i narodom. Na tom području državne aktivnosti, koju državljani najjasnije zapažaju u pozitivnom i negativnom smislu, mora država izbjegavati sve što proizvodi nepoželjne reakcije, a uvažavati dobronamjernu kritiku, kojoj je težnja u interesu državne i narodne zajednice ukloniti štetne posljedice neodgovornog i štetnog upravnog rada. Prema profesoru dr Vinku Kriškoviću: »upravna nauka nas svojim studijama, poredbama, uputama, državničkom mudrosti, izkustvom sadašnjega i prijašnjeg doba, primjerima domaćeg i stranog državnog života uči, kako će država najbolje izpuniti svoju zadaću«.

Prije decenija nastojalo se suprotstavljati politiku kulturi i ako su obje samo izražaji i životni oblici ljudske zajednice. Čovjek nije ni izolirano ni absolutno biće, nego živi u užem okviru (obitelj, zadruga, kuća, ulica, selo, grad) ili u širim zajednicama (pleme, narod, rasa, država). Možda zvuči paradoksalno, da se u epohi individualizma vodila trajna borba protiv narodnog individualiteta, plemena, naroda i rasa, odnosno da je u eri nacionalizma narod (nacija) postao promjenljivi državni aparat s promjenljivim granicama tako,

da se činilo kao da se posve zaboravilo da izraz »nacija« potječe etimoložki od latinskog nasci. Izvedenje države i nacije iz individuuma, koji je tečajem jednog stoljeća dominirao u državnoj ideji i stvorio etatizam, u kojemu su zakržljavili narodi kao naravne pojave, propalo je konačno na ponovnom uzkrsnuću misli zajednice. Od individuuma izlazeći nacionalizam, — koji državu nije učinio slugom naroda, nego gospodarom i neprijateljem pojedinca operirajući s njihovim zbrojem, — učinio je pojedinca središtem zbivanja i doveo ga u mnogom u opreku s kulturom, koja uviek predstavlja izražaj zajednice, naroda i države. Postepeno je pojam politike izgubio prvobitno značenje opisa životnog oblika naravne zajednice i postao izražaj organizatornoga funkcioniranja državnog aparata. Politika je postala uprava, ili u najboljem slučaju metoda djelovanja za oživotvorenje volje većine, a u vanjskoj politici izvršiteljica diplomacije.

Novo vrieme traži nadopunjavanje politike i kulture, koje se nalaze u međusobnoj ovisnosti, a upravljene su obje na zajednicu, narod slično kao čovjek i zvanje. Čovjek, koji bi vršio svoje zvanje odieljeno od ostaloga svog života, odielio bi podjedno svoju naravnu čovječnost od zvanja, jer bi mu manjkalo unutarnje ljudsko i unutarnji poziv u odnosu prema zajednici zvanja i naroda. Kultura i politika moraju se nadopunjivati, jer su međusobno ovisni dielovi istog života, a njihovo odieljenje značilo bi odieliti život. Poviest pokazuje, da su se poviest i kultura uviek upodpunjivale i uvjetovale. Među najveće kulturne događaje svjetske poviesti spada pojava Krista i uloga kršćanstva u svietu, — što prvobitno nije predstavljalo politički događaj, a ipak ne pozna politička poviest sudbonosnijeg događaja!

Politički pojam uključuje u sebi volju za samoodržanjem određene narodne zajednice iznad svih u njoj postojećih opreka. Tu volju zastupa njezin nosilac (stranka, pokret, narod, stališi). Politički pojam označuje po tome životno pravo i životnu volju određene političke sviestne narodne zajednice naprama pojedincima i družtvenim skupinama. Provedba ove spoznaje moguća je na različite načine i može se postići pomoću različitih sustava i sredstava.

Etatizam ili politizam stavlja se u opreku prema anarhizmu, a predstavlja onu političku teoriju (odnosno osnovni pravac onih političkih teorija), koje državu načelno smatraju potrebnim prinudnim poredkom. Onim momentom, kad kolektivistički anarhizam u svojem socialnom poredku makar samo izuzetno popušta, prelazi u etatističku teoriju, jer više ne negira državu, nego je samo reducira u korist slobodnog družtva. To stajalište zauzima politička teorija li-

beralizma s tom razlikom, da potonji ne polazi s optimističko-utopističkog stajališta o načelnoj dobroti čovjeka i o patoložkim pojavama u savezu s konkretnim asocialnim ponašanjem, nego smatra državu kao prinudni pravni poredak nuždnim zlom, koje se mora ograničiti na ono najvažnije, a inače prepustiti pojedincima slobodnu pravnu sferu (obrana od ratnih napadaja izvana, zaštita života i vlastničtva članova države iznutra) bez svakoga državnog zahvata (intervencije) u kulturni i gospodarski rad. Ovamo spada i građansko pravna država XIX. stoljeća sa svojom političkom idejom, koja je danas postala problematična.

Protivno stajalište od anarhizma i liberalizma zauzima ona politička teorija, koja se u vulgarnom govoru označuje konzervativnom, a koja ne smatra najvećom vriednosti pojedinca ni njegovu slobodu nego zajednicu. Pojedinac je vriedan samo toliko, u koliko je sastavni dio veće cjeline, koja predstavlja narodnu i državnu zajednicu, a koja potonja nije ničim ograničena u svom odnosu naprama pojedincu. To shvaćanje ne traži, da država podržavi (socializira, etatizira) sve ili većinu socialnih odnosa, nego da se identificiraju država i družtvo. To je objektivna teorija, koja operira često s objektivnim razumom i objektivnim duhom, dok individualnu sviest smatra nesamostalnom i efemernom. Ova politička teorija ne smatra individualnu slobodu načelno važnom, a vlast daje najboljima (eliti).

Od konzervativne političke teorije razlikuje se državni socializam po tome, što prva nastoji pomoću državnoga prinudnog poredka održati postojeće oblikovanje družtvenih i ekonomskih odnosa (t. j. jače ili slabije družtveno diferenciranje) pomoću družtvenih skupina, klasa ili stališa, dok drugi teži za ostvarenjem socialnog ideala jednakosti, koji nastoji postići podržavljenjem ukupne proizvodnje i regulacijom potrošnje (razdiobe) proizvedenih dobara. Etatistički socializam odnosi se pozitivno naprama državi i njega smatraju najzgodnijim socialno-tehničkim sredstvom za oživotvorenje svojih ideala. Po tome dolazi u opreku s anarhističkim socializmom, koji svoj ideal nalazi samo unutar slobodnog družtva i zato zagovara revolucionarno uklanjanje države ili socialnu evoluciju, koja će postepeno uzrokovati prestanak države.

Liberalizam i individualizam kao politička teorija, koja se pojavljuje na početku XIX. stoljeća (u svezi s individualističkim naravnim pravom), prvobitno je politička teorija građanstva, koje je gospodarski saturirano, ali još nije podpuno ravnopravno, jer se državna vlast još nalazi kod vladara i plemstva. Radi toga proglasilo je građanstvo takvu državu potrebnim nuždnim zlom, a da se to uklo-

ni, zahtjeva demokraciju t. j. sudjelovanje kod vršenja državne vlasti. Mnogo dalje polazi proletarijat, koji se u vezi s industrializacijom pojavljuje sredinom XIX. stoljeća, a koji prema svojoj političkoj ideologiji (napose u obliku marksizma) pokazuje anarhističke tendencije, koje smjeraju na uklanjanje države kao nepotrebnog zla.

Značajka je XIX. stoljeća da u njemu vladaju velike individualne slobode i tome zahvaljuje bez sumnje svoju izvanrednu plodnost na području znanosti i tehnike, koja je povoljno djelovala na proširenje uzkih nacionalnih gospodarstva na velike svjetske prostore. Kod toga mora se uvažiti okolnost, da se europski gradski i seoski život još u XVIII. stoljeću nije mnogo razlikovao od antiknoga dnevnog života, a tek početkom XIX. stoljeća počima ogromni preokret, koji stubokom mienja dotadanje odnose i uvjete života, donosi nove proizvodne metode, uzrokuje migracije pučanstva, daje poticaje za nove životne navike, povisuje standard života i dr. Moderna tehnika, nova prometna sredstva (željeznica, automobil, zrakoplov, aeroplan, brzojav, krugoval i dr.), ogromni strojevi, tvornice, problem nabave sirovina, koncentracija glavnice (kapitalizam ili glavničarstvo), karteli, koncerni, trustovi, bieg sa sela, prenapučivanje gradova, stvaranje milijunske vojske radnika i dr., stvorili su probleme, koje nije mogao riešiti liberalizam ni individualizam XIX. stoljeća niti ukloniti družtveno i političko vrienje, koje je u sve jačoj mjeri drmalo temeljima dotad izgrađenog sustava. To je razumljivo, jer je družtvena i državna teorija liberalizma i individualizma bila stvorena u vremenu, u kojemu sve spomenute pojave nisu postojale: nije bilo mnogo velikih gradova niti komplicirano družtveno stupnjevanje, niti je bila provedena industrialazicija i pauperizacija seljaka bez zemlje, ni radnika bez posla. U XIX. stoljeću nastaje u industrialnim središtima vojska radnika, koji su odtrgnuti od zemlje i vlastitog doma polazili trbuhom za kruhom, pa su daleko od prirode i kućnog ognjišta lahko podpali pod utjecaj novih ideologija. Osim toga pokazuje se opadanje poroda, slabljenje srednjega obrtničkog stališa kao i proširivanje posebničkih monopola i njihov sve štetniji utjecaj na družtveno stanje, a dominacija gospodarske slobode dovodi do izrabljivanja gospodarski slabijih družtvenih slojeva po jačima. Sve je to tečajem XIX. stoljeća stubokom izmienilo prijašnje životno stanje i životne uvjete, dok su liberalizam i individualizam ostali isti pa su stajali nemoćni kod novo nastalog svieta, koji je tražio brzo rješenje radi odvraćanja sloma (katastrofe) starih preživjelih oblika. Novo je vrieme tražilo nove puteve i načine, novu gospodarsku i družtvenu (socialnu) politiku.

Praktična politika mora uvažiti okolnost, da se interes čovjeka ne tiče u prvom redu države kao takve, nego ideje ili stvarnosti, koja se nalazi iza ili iznad države, a koju označujemo izrazima: sloboda, grad, obitelj, domovina, zavičaj, narodna poviest i težnje i sl. To pokazuje, da politički momenti ne predstavljaju ono posljednje, jer i iza politike se nalazi metapolitika isto onako kao i iza fizičkog svieta metafizika. Tome odgovara i kršćanska nauka prema kojoj država nije nikad sama sebi svrhom, nego samo sredstvo za svrhu, a s promjenom svrhe mienja se i predočba ljudi o državi. Upravo radi toga mora praktična državna politika svoj aktivitet usmjeravati tako, da uvažuje spomenute metafizičke elemente, koji sadrže u sebi mnogo iracionalnoga, jer samo onda može očekivati složnost narodnih redova i puni uspjeh.

Današnje vrieme je pretežno političko, a sudjelovanje u političkim događajima prevladava danas iznad svih drugih probitaka. To se tiče i sviesti o državi, njezinoj svrsi i njezinom odnosu prema kulturi, narodu i pojedincu. Sviest o državi prošla je u poviestnom razvitku više različitih faza. Iz grčke antike djeluje sve do naših dana znanost o državi, ali u mnogoj većoj mjeri praktično ponašanje starih Helena. Univerzalističko i individualističko stajalište modernog čovjeka prema državi nalazi svoje predteče već u grčkoj državnopravnoj filozofiji, dok smo iz rimskog doba preuzeli misao o imperiju, koja nas prati sve do našeg vremena. No najdublja promjena u odnosu između države i individuuma nastala je dolazkom kršćanstva.

U posljednja dva stoljeća je organizacija izvanredno dominirala u ljudskoj poviesti: gradila je strojeve, povećala proizvodnju, umanjila zemaljske prostorne udaljenosti, unapredila zdravstvo i udobnosti ljudskoga života i skratila vrieme. Organizacija dovela je postojeće zajednice do stvaranja većih državno-pravnih tvorba, pomogla riešiti nekoliko političkih sukoba i dr., ali joj dosad nije uspjelo ukloniti rat. Tome naprotiv moderna je organizacija podvostručila pogibelji i strahote rata: protivnici suprotstavljaju mnogo veće vojske, koje danas broje milijune ratnika, a rat postaje totalitaran tako, da pogađa frontu i zaleđe, mlado i staro, ratnike i neratnike, kulturne spomenike i umjetničko blago. Gotovo kao da nam se pričinja da je organizacija postala neprijateljica ljudskoga kulturnog stanja, jer nastupa protiv organičkog života. Organizirana dioba rada dovodila je do povećanog atomiziranja ljudskog života. Stare klasične velike kulturne prošlosti osnivale su se na stvaralačkom univerzalizmu ljudi, koji je nastojao spojiti političko sa znanstvenim i umjetničkim, odnosno ujediniti teoriju i praksu. To vriedi u mnogom i za

kasnije periode europske kulture. U rennaissanci Firenze bili su državnici podjedno pjesnici, povjestničari, tehničari i pravnici, a u XVIII. stoljeću susrećemo francuzke enciklopediste. I kod Goethe-a spaja se u jednoj osobi pjesnik i državnik, ravnatelj kazališta i geolog, iztraživalac boja i književni recenzent — što pokazuje spajanje duha i moći (snage). No u novijem vremenu razčlanjuje se život u sve većoj mjeri i dielovi gube povezanost sa cjelinom. Pristupilo se svakovrsnoj organizaciji u tehničkom smislu, ali se dezorganiziralo ljudsku savjest i ako je ova središnja sila našega kulturnog života. Na taj je način dezorganiziran i demokratski sustav, koji se razvio u banalnom pravcu tako, da abstrahira od svih obveza i dužnosti pojedinca i stranačkih skupina. Mehanička organizacija života primienjena je i na politički i kulturni sektor u demokratskom sustavu, pa se počelo govoriti o političkoj, gospodarskoj, kulturnoj i odgojnoj demokraciji, a to je u vezi s individualističkim načelom konačno dovelo do reakcije, koja se pretvorila u krizu demokracije i države. Traži se formula države XX. stoljeća (H. Kerrfahrdt).

Čovjek XIX. stoljeća nije se mogao osloboditi duhova, koje je dozvao. Ako se promotri kulturno-historički razvitak posljednjih stotinu godina, možda je u njemu najveća tragika činjenica, da je čovjek iz građanstva neumorno iznalazio i usavršavao neprestano nove izume, i to napose na području tehnike. Stroj je postao simbol novog vremena, stvorio je aglumeraciju radnika i posebnu radničku klasu, koja je srušila s priestolja čovjeka iz građanskog družtva i pogodovala stvaranju borbenih redova i mase. Čovjek-radnik postao je čovjek grada, ostao bez vlastite zemlje i izlučio se iz narodne zajednice polazeći strujom različitih internacionala. Na taj je način radnik postao stranac u vlastitom narodu, odvojio se od naravnoga ritma života i izgubio zdravi instinkt što je dovelo do unutarnjih borba gospodarskoga i političkog značaja, koji su konačno doveli do krize moderne države, stvorili socialno pitanje i tražili nova politička rješenja. Osim toga razvio se i nezdrav odnos između spolova, koji prije razrušenjem zdrave i jake ženidbe kao temelja obitelji, a uzroke i posljedice ovog dijela suvremene krize europskog čovjeka pokazuje najbolje okolnost, da predstavlja gotovo glavnu temu u liepoj književnosti na kazalištnim daskama. Duhovna kultura postignuta je elementima materialne (vanjske) civilizacije, koja pokazuje u sve većoj mjeri svoju tehničku stranu. Čovjek, koji se oblikovao u tom vremenu, predstavlja poseban tip, koji poznaje samo svoj »ja«, a zaboravlja na »mi«: na mjesto smisla zajednice izdiže se egoizam, a pod modernim gospodarstvom razumijeva izključivo razdiobu dobara prema računu dobitka i gubitka dajući gospodarstvu prednost

pred državnom politikom, kojoj je svrha, da održi, uredi i ojača državu, stvori temelje narodnoga i pojedinačnog blagostanja, unapriedi znanost i umjetnost i dr. U tom smislu definira pojam politike Giuseppe Maggiore u svojem djelu o politici (Bologna 1941), koji državu smatra najvišim političkim životnim oblikom. Čovjek XIX. stoljeća nije postavljao ovo pitanje, a pod kulturom je razumievao nagomilavanje različitih dobara, potrebnih za osobno uživanje sve do najrafiniranijeg luksuza dok je istovremeno posve hladnokrvno promatrao biedu svojih sunarodnjaka i susjeda, a na mjesto rada i žrtava postavio je slavljenje lažnih bogova i proroka smatrajući rad grijehom i teretom. Već na početku XX. stoljeća ruši se ova slika uvropskog svijeta. Čovjek XIX. stoljeća nije bio shvatio da su se promienile prilike družtvenoga i gospodarskog života pa zato nije ni mogao ni htio pristupiti izmjeni družtvenoga i političkog stanja, odnosno da se družtvo može dieliti na staleže, koji se upodpunjuju, a ne na klase, koje se međusobno bore do uništenja. Povjestna je činjenica da je gospodarski liberalizam s ekstremnim kapitalizmom stvorio preduvjete za stvaranje i ojačanje širokih radničkih slojeva, dok je istovremeno ogroman porast industrialne (veleobrtničke) proizvodnje i izmjene dobara prožimao ukupni družtveni sustav stvorivši posve nove historičke činjenice. Pričinja nam se u povjestnoj perspektivi kao da je čovjek XIX. stoljeća bio bezpomoćan: europsko družtvo (napose u krugovima seljačtva i radničtva) promienilo se u znatnoj mjeri, dok je istovremeno država ostala ista, u mnogom zastarjela. Čovjek XIX. stoljeća zalagao se za misli francuzke revolucije iz XVIII. stoljeća, koja je naglasila čovječja prava i pokušala internacionalizirati društvo. U XX. stoljeću naglašuje se politički pojam naroda i narodne zajednice, koji dolazi na mjesto liberalističkog čovjeka XIX. stoljeća, a međusobno se bore nove ideje ličnosti, koja je dužna raditi, i zajednice, kojoj pripada prednost pred pojedinačkim probitcima. Na osnovi ovih ideja stvara se postepeno novi čovjek, koji nije prvenstveno orientiran prema političkom sustavu, nego prema radu (Dr. Otto Koellreutter: Grundriss der allgemeinen Staatslehre).

Ako se promotri život i težnje modernog čovjeka u vezi s povjestnim razvitkom ljudske kulture i zahtjeve, koje čovjek postavlja na modernu državu, mora se ustanoviti, da iz toga izlaze mnogovrsne i kompleksne zadaće, kojima ona mora nastojati udovoljiti, ako želi održati svoj poredak i pogodovati evolucionom procesu. Moderna država mora napose nastojati provesti najpovoljniju ravnotežu između ličnosti pojedinca i zajednice (kolektiva). Poviest pokazuje, da su postojala vremena, u kojima su bila jače izražena individualna prava,

kao i vremena, u kojima su jače naglašene dužnosti pojedinca prema zajednici. Izkustvo upućuje na spoznaju, da se napetost između pojedinca i zajednice ne smije nikad posve potisnuti niti dopustiti da jedno od spomenutih načela (individualizam - kolektivizam) posve nadvlada drugo. Izkustvo nam daje poučak, da je nezgodno ako skrajnji individualizam dovede do anarhije u zajednici kao ni ako skrajnji kolektivizam od pojedinaca načini mehanizirane robote postrojene u državnom stroju, — jer jedno i drugo izobličuje kulturno stanje i kulturni napredak. Plodonosnom može se prema izkustvu pokazati samo spomenuta napetost između individuuma i zajednice, koja se kreće unutar kulturnog poretka i teži za etičkim, humanitarnim i kulturnim svrhama. Ako je narod okvir, u kojemu se kreće život pojedinca i zajednice, i ako zajednica uključuje poviest i kulturu, onda je zadaća moderne države, da nastoji harmonizirati oba spomenuta životna načela.

Kad se danas govori o političkoj državi, koja provodi politički program onda kod toga treba uvažiti da nijedan politički program ne predstavlja izključivo znanstveni ni filozofski sustav u strogom sustavnom smislu, nego sastav načelnih misli iz kojih se tečajem revolucionalnog ili evolucionalnog pokreta stvara politička realnost. No svako takvo oživotvorenje ima svoju vlastitu dinamiku i vlastitu stvarnu stvaralačku snagu. Izkustvo pokazuje, da se oživotvorenje i provedba određenih političkih misli često vrlo razlikuje od onoga, što su prvobitno zamislili njihovi filozofski teoretski ili praktički začetnici. To je čnjenica, koja je potvrđena povjestnim izkustvom. U tome se sastoji dinamika života i tragika mnogih revolucionarnih pokreta.

Pojam političke države dovodi se u najužu vezu s političkim narodom i državnim ustavom. Kad se prema stajalištu E. R. Huber-a govori o političkom narodu razumieva se pod time naravni narod koji je pristupio aktivnom oblikujućem djelanju, t. j. naravna zajednica, koja je sviestna svojeg jedinstva i teži zatim, da se izgradi, brani i razvije u vlastitoj državi. Politički narod je prema Huber-u probuđena narodna zajednica pod utjecajem poviestne ideje svoje samosviesti. Politički narod uključuje prema tome naravni i povjestni elemenat. Narodno poslanje uključuje u sebi doživjelu sudbinu i zadaće, koje treba u budućnosti ostvariti. To znači da politički narod predstavlja narodnu zajednicu, koja je postala politički sviestna, politički pokretna i politički oblikovana. Politički narod je prema tome po Hubert-u poviestna stepenica razvitka naravnog naroda. — To izvađanje pokazuje prelaz od naravi k poviesti. Tome se stajalištu pri-

govara (Hans Gerber) da operira s neodređenim elementima. Politički narod postoji tamo, gdje narodna zajednica stekne vlast tako, da se politički narod identificira s državom: stanje samostalnosti konkretne zajednice kao jamstvo njezine zazbiljnosti na osnovi vlastitog prava. Politički narod i država su identični pojmovi: politički narod je narod kao država t. j. narod u punom aktivitetu i spremnosti, koje predstavljaju podlogu njegova samoorganiziranja i samooblikovanja. Svaki sviestan narod teži za tim da kao politički narod oživotvori svoju vlastitu državu, da se u njoj može individualizirati t. j. razviti prema svojem narodnom biću, i da može izpuniti svoje narodno poslanje. Izvađanje političkog pojma iz narodnog poslanja vodi do razumievanja države u njezinom skupnom poredku. Na to primjećuje Carl Schmitt da se danas politički pojam ne može više izvoditi iz države, nego država iz političkog pojma. To znači, da se i država nalazi u skupnom poredku tako, da nije više izključivo »politički životni oblik« naroda, nego samo jedan od većeg broja dionih poredaka narodne zajednice. Pojam države ne može se zato shvatiti samo kao posljedica državnoga vrhovnog gospodstva. Država dobiva svoj legitimitet iz svoga nacionalnog poslanja, a to vriedi i za fizičke osobe, koje djeluju u njezino ime kao njezini organi, i koje to moraju uviek uvažavati u svim svojim akcijama.

Kod tumačenja političkog pojma nastoji se u savezu sa strukturom skupnog novog poredka izpitati spekulativni elemenat novog poredka obzirom na njegovu zbiljnost. Dr O. Koellreutter smatra politički pojam za puki reprezentativni pojav, koji je orientiran prema zajednici. Politička teorija o državi, koju zastupa dr. O. Koellreutter smatra istu političkom tvorbom. Prema toj državno-pravnoj teoriji nalazi se država u odnosu (opreci) prema strankama ili prema stranci. Neki teoretičari (C. Schmitt) provode pri tome trihotomiju države u narod, državu i stranku. No pojam politički ne može se svesti na puki reprezentativni pojav, jer narodna ideja, koja je inkorporirana u narodnoj državi, a koja predstavlja narodnu sudbinu, prelazi daleko iznad takvog shvaćanja. Zajednički doživljaj ne osniva se sam u sebi t. j. u pukom statičkom pojavu reprezentacije, nego u vlastitom podizanju na poziv poslanja. Carl Schmitt osniva politički pojam na spoznaji stanja prijatelj-neprijatelj, jer ovo može na život u pravom skupnom poredku dobiti takav poticaj samo izvan države ili od vanjske politike. Reprezentacija ograničuje tome nasuprot politički pojam izključivo na unutarnjepolitički doživljaj, a abstrahira od momenta pokreta. No uzprkos tih prigovora oba ova stajališta uključuju u sebi imanentno sastavne dielove političkog elementa.

Nauka o reprezentaciji spoznaje, da se političko ne može odieliti od zajedničkog doživljaja, a nauka o stanju prijatelj-neprijatelj utvrđuje, da se odlučni elemenat političkog sastoji u dinamici. Ono, što uključuje u sebi politički pojam može se u životu određenoga skupnog poredka, upoznati samo iz njega, ali spoznaja političkog elementa podjedno služi kao dokaz, u koliko takav skupni poredak zaista predstavlja stvarnost (zbiljnost). Ondje, gdje postoji smisao za narodni pokret i njegovo shvaćanje te gdje pojedinci zdušno vrše njegova načela u korist narodne zajednce u smislu narodnog poslanja, postaju članovi pokreta i zajednice političkim ljudima. To znači, da se političkim ne smatra sve, nego samo ono, što je u skladu s narodnim poslanjem i njegovim etičkim vriednostima. Političkom smatra se zato samo ona odluka, čin i propust, koji podpadaju neposredno pod ideju narodnog poslanja i podudaraju se sa skupnim poredkom (ustavom). Odlučni momenat svega političkoga je dinamika.

Kad se danas govori o totalitarnom sustavu, razumieva se pod njime ustavni sustav, koji se osniva na materialnom totalnom načelu poredka. Takav ustav suprotstavlja se liberalnom demokratskom sustavu. No na države, u kojima postoji totalitarni sustav, ne može se po sebi jednostavno primieniti oznaka »totalitarna država«, jer ova predstavlja samo posebni oblik unutar obsežnog kruga totalno sastavljenih političkih sustava. Pri tome razlikuje se ukupna koncepcija narodne države od totalitarnoga čistog etatizma. Totalna država označuje posvemašnju mobilizaciju družtva za državu: na mjesto opreke između države i družtva provodi se njihovo izjednačenje. a gospodujuća državna vlast postaje neograničena. Istovremeno se provodi totalna politizacija svih povjestnih životnih područja, — upravo suprotno od neutralne liberalne države.

Nacionalna zajednica može se uzpostaviti i održati samo na osnovi ideje o nacionalnom poslanju, a ovo se razvija u sviesti o vlastitoj poviestnoj zazbiljnosti kao izražaj absolutnog načela i u vjeri o vlastitoj kulturnoj vriednosti. Poviest kao uređujuće načelo može se shvatiti samo ako se u slučajnostima zbivanja zapazi nadređeno absolutno kao sudbina. Poredak, koji izlazi iz totalitarne sekularizacije t. j. izključivo iz ovozemaljskog života, — kao primjerice u liberalizmu i racionalizmu, — vodi do uzdignuća razuma na stepen vrhovnog zakona, čiji se posljednji ratio nalazi u tehničkom razdjelbenom sustavu. Misao o nacionalnom poslanju moguća je samo kod sviesti o ovisnosti od nadređenoga absolutnoga, jer ne izlazi iz samog sebe, nego iz uvjerenja da se njima izvršuje nalog osobite

vrste, koji se dnevno opetuje. Zato se i narod u političkom smislu može označiti kao poseban oblik zajednice, koja nastoji oživotvoriti svoje narodno poslanje, a nacionalni skupni poredak ili ustav uključuje u sebi hierarhiju nacionalnih vriednosti promatrane sa stajališta narodnog poslanja. Pored vrhovnog vodstva mora svaki državni poredak razpolagati s elitom, koja donosi dnevne odluke u skladu s narodnim poslanjem, koje se uviek mora strogo podudarati s etičkim svjetskim poretkom i provoditi prema načelu stroge osobne odgovornosti. Na taj se način izdiže ideja o etičkom i pravnom poredku naprotiv ideji o homogenoj, odnosno neorganiziranoj masi ili neodgovornim pojedincima, koji svojim individualnim činima (propustima) prelaze okvir ustava nacionalnog poslanja pa se time stavljaju izvan zajednice i njezinoga poredka.

Država i ustav su dva paralelna pojma: ne postoji država bez ustava, ali ni državni tip, koji može prisvajati ustavni monopol za svoj strukturalni zakon. Država je politička moć poredka prvog reda i kao takva postoji u bitnosti po svom ustavu, koji joj daje njezinu političku osobitost i individualitet te utvrđuje njezinu političku egzistenciju. Da li je konkretan državni ustav dobar ili zao ovisi o svrsi, koja se nastoji postići određenim oblikovanjem države, i o tome. da li je konretan ustav podesan za oživotvorenje tih svrha. Radi toga nalaze se u uzajamnom odnosu političko shvaćanje o državi i ustavni oblik. Radi toga ne može se problem ustava odieliti od državnog problema. Tu se susreće juristički i politički pojam državnog ustava. Juristički pojam ustava je obsežniji i nadređen pojam, koji u sebi uključuje politički i pravni pojam ustava. Politički pojam ustava najuže je povezan sa suverenom političkom zajednicom (narodom, državom), koja svoj politički, pravni, gospodarski i kulturni život planski provodi prema određenom poredku. Državni ustav je prototip političkog ustava. Politički skupni ustav je prema dr. G. A. Walz-u podloga, srčika i substancija svakoga pravnog poretka i po svojem osobitom dignitetu predstavlja osnov čitavoga pravnog poredka. Svaki državni ustav uključuje u sebi totalitarni značaj. Totalitarni zahtjev političkog ustava nema međutim ništa zajedničkoga s totalitarnom državom. Kad je Adam Müller državu označio kao totalitet ljudskih poslova i potreba, odgovaralo je to određenom ustavnom postulatu isto tako kao i moderna totalitarna državna koncepcija. I liberalistički politički ustavni pojam, — taj dapače u prvom redu, — postavlja totalitarni zahtjev, dakako ne za samu državu, nego za ustav i pravo, kojima je zadaća da državu potisnu i drže u njezinim »naravnim« granicama. Totalitet političkog ustava u formalnom smislu sastoji u tome što u podpunosti zaključno i izključivo uređuje pravno stanje u određenoj politički organiziranoj zajednici, a svi ostali ustavi svrstani u državi moraju se s njime podudarati. Takav politički ustav može se osnivati na određenom materialno određujućem načelu ili na određenom formalnom načelu postupka.

Moderni nacionalizam osniva se na narodu kao osnovnoj činjenici, koju shvaća u svoj njezinoj dubini i sveobuhvatnosti izvodeći iz nje dosljedne zaključke i izpunjujući je odgovarajućim sadržajem. Moderni nacionalizam osniva se na misli narodne zajednice s kojom povezuje sve narodne kulturne životne manifestacije. Razumljivo je, da na podlozi modernog nacionalizma dobivaju mnogi dotadanji preuzeti pojmovi, — koji potječu iz drugačijeg promatranja i stajališta, — novi sadržaj, i to ne radi pojmovnog nadmudrivanja, nego iz neumoljive logike i istine. Radi toga je prema shvaćanju modernog nacionalizma i pojam politike dobio novi teoretski sadržaj, a u bitnosti se promienila i njezina praktična primjena. Moderni nacionalizam nije naime unesao u politiku samo izmienjenu metodu, — i ako se je i ova izmienila, — nego svoje vlastito biće i svoje nove poglede na pitanja prava, dužnosti, narodnog gospodarstva, tehnike, rada, nadnice, ciene i dr. Politika predstavlja područje i sadržaj rada narodnog vodstva prema naravnim životnim predpostavkama i životnim zakonima. Zato se taj pojam ne može primienjivati već prema potrebi ni izpuniti s različitim svrhama. Moderni nacionalizam promienio je prema tome i ovdje starije shvaćanje, koje je izraz »politika« upotrebljavalo za oblikovanje različitih pojmova i sadržaja napravivši od njega univerzalni pojam tako, da se govorilo primjerice o družtvenoj politici, valutnoj politici, diskontnoj politici, unutarnjoj i vanjskoj politici, tarifnoj politici itd. Politika je znanje i vlast, umieće i sposobnost donositi fundamentalne odluke o egzistenciji i razvitku narodne i državne zajednice u nastojanju da se postignu političke svrhe u vezi sa životnim prostorom, radom i kruhom, nezavisnosti i slobodom.

Prema tome novijem shvaćanju govori se o »narodnom (pučkom) moralnom poredku«, »narodnom životnom poredku«, »narodnom skupnom poredku«, »narodnom pravnom i mirovnom poredku« ili o »narodnom uvjerenju« uobće, koje se smatra izključivim vrelima prava, odnosno podlogom na kojima se osniva konkretni životni poredak (E. Schäfer, v. Dohnanyi, Larenz, Ritterbusch, Siebert i dr.). To vriedi i za konstrukciju konkretnog poredka kao i za nacionalnu pravnu i socialnu državu (Otto Koellreutter).

Wilhelm Sauer drži, da je pojam »konkretni poredak« vrlo neodređen i nejasan, jer načelno postoji samo jedan državni pravni poredak tako, da pored njega ne postoji ni poseban narodni poredak ni zasebni kulturni poredak. Izpravno je, da pravni poredak mora izlaziti iz narodne volje i da njegov bitan sadržaj mora narod osjećati kao svoj. U tome se sastoji živo vrelo pravnoga narodnog i državnog poredke. Pojam konkretnog poredka prenosi se često na poredke, koji vriede u specialnim zajednicima i predstavljaju vrelo za pravo, koje u njima vriedi.

Konkretna ideja poredka treba da predstavlja novu metodu narodnoga i političkog pravnog shvaćanja, a njezini se tragovi nalaze već kod Platona, Scheling-a i Hegel-a, Bergson-a, Hauriou-a i Renard-a. Carl Schmitt suprotstavlja ideju konkretnog poredka normativističkoj ideji ili ideji zakonskog prava i decizionističkoj ideji.

Na osnovi kvalitativnog proširenja predmeta moguća su dva načina specializiranog opisivanja poviesti, i to kao kulturna poviest u užem smislu (prikaz socialnog života i uspjeha, koji se poglavito osnivaju na posebničkoj djelatnosti čovjeka) i kao politička kulturna poviest (prikaz razvitka država u državno-političkom i narodnom životu). No ta klasifikacija novije kulturne poviesti sadrži prazninu, ako se promatra samo obzirom na djelovanje dvaju praiskonskih faktora (individuum i država). U novije vrieme ne djeluje u državi samo individuum i konstituirana državna vlast, jer je na političku pozornicu nastupio novi moćni faktor, koji je u liberalnodemokratskoj državi predstavljao političke stranke, a u autoritativnoj (totalitarnoj) državi narodni pokret. Političke stranke nastupale su često kao individualizirana država ili kao država u državi, odnosno kao treći koeficienat novije države. Liberalna-demokratska država pretvorila se u borbi političkih stranaka konačno u stranačku državu, koja je pokazala mnoge zle strane svog djelovanja, koje su konačno dovele do krize moderne države i postavile pitanje traženja izlaza iz toga stanja. Iz te krize spasavaju državu moderni zdravi nacionalni pokreti osnovani na etičkim načelima narodne zajednice, narodnog solidarizma i obćeg dobra. Među takve moderne nacionalne pokrete spadaju moderni europski nacionalni pokreti. Najnovija kulturno-politička poviest ne može se zamisliti bez djelovanja ovih nacionalnih pokreta s političkim svrhama, koji danas oblikuju narodnu i državnu zajednicu. Njihova politička akcija mora se uviek usklađivati s njihovim osnovnim etičkim načelima, koja uvažuju individum kao koristnog člana narodne i državne zajednice

tražeći svojom praktičnom politikom od njega da svoje duševne i tjelesne snage usmjeri na zajedničko dobro prema ideji zajednice.

Politika izašla je iz potrebe predviđenja. Zato je s politikom uvijek skopčana sposobnost predviđanja ili izlaženja iz postojećega u buduće pomoću divinatorske fantazije i bez pretjerane romantike.

Odnos između državnog vodstva ili dirigiranja narodnog gospodarstva i gospodarske organizacije nije jednostran i ne izcrpljuje se u provedbi određenih zadataka, koji su postavljeni po državi, nego sastoji u tome, što državne gospodarske organizacije pružaju državnom gospodarstvu dragocjene pobude za održanje sadanjeg stanja i boljeg razvitka cjelokupnoga narodnog gospodarstva.

Vječni poredak uredio je političke odnose kod svih naroda tako, da u državi mogu i smiju zapovjedati samo oni, u kojima vlada duh. Sviet pripada onima, koji pokažu više državnih krieposti.

Dr. Mirko Šeper

RELIEF IZ ZADRA S PRIKAZOM KRISTOVA ROĐENJA

U zadarskom muzeju čuva se jedan mali ulomak reliefa, za koji se ne zna, odakle potječe. Sačuvani mramorni ulomak razdieljen je vodoravno jednom troprutom pletenicom na dvie polovice. Gornja polovica prikazuje prizor Kristovog rođenja, a donja sveta tri kralja. Cecchelli misli (u Catalogo delle cose d' arti e di antichità, u svezku Zara, str. 196.), da bi taj relief mogao biti iz 10. ili 11. vieka.

Da pogledamo izbliže taj spomenik (sl. 1.). Gornji dio reliefa prikazuje prizor rođenja Kristovog. Gore uz rub ploče prikazana je Majka Božja u ležećem stavu, umotana u svoju haljinu kao u kakve povoje, s koprenom na glavi. Jednu ruku drži izpod glave, a drugu pruža dolje prema Kristu. Izpod nje lievo vidimo jednu tordiranu kolumnu s glavicom, koja na oba kraja ima po jednu volutu. Ta kolumna kao pars pro toto ima prikazivati arhitekturu, unutar koje se čitav prizor zbiva. Neposredno na tu kolumnu naslanja se jedna stolica, koja se sastoji iz tropruta, savijenog pod pravim kutem. Na toj stolici sjedi jedna žena u dugoj haljini, koja sudjeluje kod pranja malog Isusa. Kod tog pranja sudjeluje i druga žena, također u dugačkoj haljini do gležanja, samo što ova stoji. Obje žene pružaju svoje ruke prema Isusu. Ovaj je prikazan već kao odraslo diete s aureolom oko glave, a do pojasa se nalazi u kadi za kupanje. Isus je prema kadi, u kojoj se nalazi, prikazan neproporcionalno velik. Kada ima oblik kamenice za krštenje: ona je okrugla kao kupa, a nalazi se na jednom podnožju u obliku krnjeg stožca. Gornji rub kade ima na krajevima volute. Sasvim desno u uglu stoji en face prema gledaocu vjerojatno jedan pastir, koji je podigao u vis desnu ruku. On sigurno pokazuje na zviezdu, koju, čini mi se, treba gledati između glave Majke Božje i pastirove. Prizor desno uokviruje kamena poruba, na kojoj se u okomitom smjeru nalazi uklesan nadpis: PRRESEPE DM SV = jaslice Gospodina Spasitelja. Taj prizor dieli od donjega tropruta pletenica, s »očima« unutar spletova. Donji dio reliefa prikazuje sveta tri kralja, gdje jašu. Zapravo, na konju je prikazan samo prednji lievi i stražnji desni kralj. Kralj, prikazan u sredini, a vidi mu se samo glava s kapom i gornji dio tiela, nema na ovom reliefu svog konja, pa se čini, kao da je prikazan stojeći u zraku. Očito je, da primitivni klesar ovdje nije mogao riešiti problem dubine na reliefu. Kraljevi imadu na glavi šiljate, frigijske kape, a obučeni su u kratke haljine, koje im dosežu samo do koljena. Haljina im ima uglati izrez izpod vrata, koji je zarubljen širokim rubom, a isto tako široki rub ima donji kraj haljine. Pojas na haljini je isto tako plastički prikazan, kao i rubovi haljine. Lievi kralj drži nogu u stremenu. Konjska je orma prikazana u pojedinosti. Vidimo sasvim jasno sedlo, od kojega ide prema straga izpod repa bedreni remen. Od sedla prema napried ide oko prsa napršnjak. I na bedrenom remenu i na napršnjaku vise ukrasi. Jasno je prikazan i oglav i uzde. Kod konja je također sasvim nerazmjerno prikazan donji dio tiela, osobito noga u odnosu spram gornjeg diela tiela.

Ikonografski taj prizor spada absolutno u krug zapadnjačkog prikazivanja rođenja Kristovog, kakvo se je razvilo pod utjecajem bizantinske ikonografije. Najraniji tip prikazivanja rođenja Kristovog odigrava se u kolibici: diete leži u košarici od pruća, a uza nj vol i magarac. Pred kolibicom s jedne strane Marija, a s druge mladi Josip, koji očito na tim prizorima ne stoje ni u kakvoj vezi s malim Isusom u jaslama. U 6. vieku dolazi onda upliv Iztoka i apokrifnih spisa. Tu već Majka Božja ne stoji, nego (po sirskom uzoru) leži, a Josip stoji postrance sasvim zamišljen. Ovdje se onda još javljaju likovi žena, koje peru Isusa. Nekako istovremeno (a na Zapadu to traje sve tamo do u 14. viek) počinje se taj prizor odigravati u špilji, s vrha koje onda anđeo javlja pastirima čudo. Ovaj naš prizor, prema tome, spada u krug sirsko-bizantinske ekonografije. On je, međutim, reduciran na minimum osoba. Možda uostalom moramo još na gornjem rubu našeg reliefa iznad Majke Božje dodati Isusovu kolievku i uz nju vola i magarca, tako se naime u to vrieme taj prizor prikazuje. Sasvim slični prizor pokazuje nam i relief na jednom pluteju iz muzeja S. Donato u Zadru (sl. 3.). I tu u gornjem dielu reliefa leži Majka Božja, a izpod nje se odigrava prizor Isusovog pranja. Samo što se ovdje jedna od žena, koje peru Isusa, pretvorila pod dlietom klesarevim u anđela. Iznad Majke Božje vidimo kolievku, a lievo i desno vola i magarca, dok se nad kolievkom nalazi zviezda. Ni ovdje ne vidimo sv. Josipa, nego ga i opet zamjenjuje jedan pastir, koji desnicom pokazuje na zviezdu. Međutim, na ovoj zadarskoj ploči imamo još prikazane prizore pohoda Elizabete, pa grupu pastira i konačno sveta tri kralja. Ovdje se prizori događaju pod lukovima, koje nose kolumne. Na našem reliefu (sl. 1.) svu tu arhitekturu zamjenjuje jedna kolumna, koja je posve krivo shva-

ćena i ovako, kako ona ovdje stoji, nema nikakvog konstruktivnog zadatka. Kod jednog kasnijeg, romaničkog prikaza rođenja Kristovog na Buvininim vratima u Splitu prizor se odigrava u pećini, dok sveti Josip sjedi desno od prizora Isusovog pranja i podbočio se je desnicom u ozbiljnom razmišljanju. Taj lik Josipov onda jasno pokazuje još uviek bizantinsku tradiciju. Portal Radovanov u Trogiru je u pogledu prizora rođenja Kristovog u svemu mnogo bogatiji: tu već Majka Božja ne leži u pećini, nego u krevetu s bogatim zastorima.

Što se tiče prizora poklonstva svetih triju kraljeva, ikonografski se dugo održava tip, koji imamo na zadarskom pluteju (sl. 3.): sveta tri kralja s frigijskim kapama na glavi koračaju, noseći darove prema Majci Božjoj, koja sjedi na priestolju i u krilu drži malog Isusa. Taj se ikonografski tip održava još veoma dugo, samo što se kraljevi počinju prikazivati u bogatim orientalnim odielima, a majstori ih nastoje nekako individualno označiti. Dakako, već se i u Bizantu javljaju prizori putovanja kraljeva, a pogotovo u romanici, međutim nigdje onako kao na našem zadarskim reliefu (sl. 1.) ili kasnije na Radovanovom portalu.

Mi smo već prije spomenuli, da ulomku našeg zadarskig reliefa nalazimo najbližu analogiju u reliefu sa zadarskog pluteja, dakako u pogledu prizora rođenja Kristovog. Taj zadarski plutej s prizorima iz Evanđelja iz nekadašnje crkve sv. Nedjelje Cecchelli datira u početak 11., Karaman u 11. viek, dok Kehrer (u Die heiligen drei Könige in Literatur und Kunst, Bd. I, str. 101.), koji u čitavoj kompoziciji s pravom nazrieva sirsko-bizantinsku shemu, misli, da bi taj relief mogao nastati negdje u drugoj polovici 8. vieka. Kao ovdje, tako se ni kod drugih naših starohrvatskih spomenika nikad nije moglo izaći na kraj s datiranjem. Ovdje, dakako, mislim na spomenike, koji nisu izravno datirani. Jasno, da se to događa i kod spomenika, na kojima nalazimo prizore s ljudskim likovima. Pošlo se je s jedne sasvim proizvoljne hipoteze (koju sam i ja nekada smatrao izpravnom) t. j. da se u našoj pleternoj plastici ne javlja ljudski lik sve tamo do u 11. viek. A zašto da se ne javlja? Na to ne daje nitko određenog odgovora. Možda bi se ta hipoteza mogla opravdati kod teorije o nordijskom porieklu te pleterne dekoracije: ako ona kao cjelina nosi u sebi baštinu sjevera, onda je dosta razumljivo kod nje pomanjkanje ljudskih, figuralnih elemenata, budući da sjever, da tako kažemo, a priori kroz tisućljeća odbija figuralno prikazivanje. Ali kod pristaša teorije, da je ta pleterna plastika nastala kao barbarizirani nastavak antikne plastike, je hipoteza o nejavljanju ljudskih likova na tim plastikama prije 11. vieka podpuno nerazumljiva. Jer antika je mogla i morala sasvim sigurno davati pobude i za figuralno prikazivanje. Međutim, mi ovdje ne zalazimo u razpravljanje pitanja, koja teorija o porieklu te pleterne dekoracije ima pravo, a koja nema. Ustanovljujemo samo činjenicu, da se je apriorno postavila hipoteza, da prije 11. vieka na pleternoj dekoraciji u Hrvatskoj nema traga ni spomena ljudskom liku.

Ako problem zahvatimo s druge strane, onda izgleda sasvim naravnim, da i na ranim, jednako kao i na kasnim pleternim spomenicima naiđemo na ljudske likove, budući da je ta dekoracija u svom početnom stadiju, u stadiju formiranja bila pod dosta jakim i očiglednim uplivom antike, te je odavde mogla crpsti pobude i za prikazivanje ljudskog lika. Te ljudske likove na tim ranim plastikama očekivao bi čovjek jednako tako, kao i druge čisto antikne dekorativne elemente, na pr. astragal, kimation, »oka« u pletenicama i t. d., koje doista i nalazimo u klasičnim oblicima na tim ranim plastikama. Uostalom, i u susjednoj Italiji nalazimo u doba formiranja pleterne plastike, iako dosta riedko, ljudske likove na kamenom unutrašnjem uređaju crkava. Da spomenem samo neke primjere iz 8. vieka: Pemonov oltar u Cividale (prva polovica 8. vieka), Hilderihov oltar u Ferentillo (oko g. 739.), kapital muzeja u Veroni (8. viek), pa onda bas-relief gradske viećnice u Spoletu, bas-relief u muzeju u Capui, reliefi u Cisano, Cività castellana i drugi. U svakom slučaju, ni jedan od starohrvatskih spomenika, koji prikazuje ljudske likove ili ljudski lik, nije ni izravno ni neizravno datiran. (Tih spomenika ima dakako veoma malo: dva zadarska pluteja s prizorima iz Evanđelja, ovdje publicirani — sl. 1. — fragmenat reliefa u Zadru, ulomak iz Zadra s prikazom navještenja, ulomak s Koločepa s likom jednog arhanđela, ploča iz splitke krstionice s likom hrvatskog kralja, ulomci iz sv. Marije u Biskupiji kod Knina, te relief s likom starohrvatskog vojnika iz sv. Martina u Pridrazi i sličan prikaz na jednoj brončanoj pločici iz okolice Splita. Ovdje samo uzput spominjem, da se naši autori nisu nikad obširnije pozabavili sa zadarskim reliefom — sl. 1. — s prizorom rođenja Kristovog. (Za datiranje nijednog od tih spomenika nema nikakve čvrste i sigurne osnove: u razpravljanje bi se jedino moglo uzeti datiranje ulomaka s figurama iz sv. Marije u Biskupiji. Oni se obično datiraju godinom 1078. tj. godinom posvete te trobrodne bazilike. Uz nju je odkopano i groblje, koje vremenski seže čak u 8. viek. Postoji velika mogućnost i vjerojatnost, da je na istom tom mjestu prije druge polovine 11. vieka

stajala jedna manja crkvica, koju je onda koncem 11. vieka zamienila veća trobrodna bazilika. Uostalom, i ulomci unutrašnje kamene dekoracije pokazuju međusobno velikih razlika tako, da možemo s dosta velikom sigurnošću reći, da se ovdje radi o dva sloja te dekoracije, jednom starijem, koji je pripadao onoj predbazilikalnoj crkvici, i drugom mlađem, koji je pripadao trobrodnoj bazilici. Zato se ni ne može onako nasumce uzeti, da i ulomci s ljudskim likovima iz ruševina te crkve pripadaju 11. vieku, već postoji mogućnost, da su i stariji. (Radić je uostalom već davno zastupao mišljenje, da se zabat septuma te crkve s likom Majke Božje mora datirati 9. viekom — vidi, Tegurij starohrvatske biskupske crkve sv. Marije u Biskupiji kod Knina, Strarohrvatska prosvjeta, g. I. br. 1., str. 7.) Kako po svemu vidimo, hipoteza o javljanju ljudskih likova u starohrvatskoj plastici tek u 11. vieku ne samo, da stoji na labavim, nego ona uobće ne stoji ni na kakvim nogama. Ti se spomenici ne mogu ni po kakvim vanjskim kriterijama datirati u 11. viek.

S druge strane postoji mogućnost, da dio tih spomenika s ljudskim likovima može padati i u rani period pleterne plastike, kad je još ta plastika stajala u ovisnosti od antikne odnostno starokršćanske plastike naših krajeva. U svakom slučaju, ta predpostavka sadrži, ako ne i više, a to barem isto toliki postotak mogućnosti i vjerojatnosti, kao i prije spomenuta suprotna predpostavka. Mi danas znamo, da su Hrvati možda već u drugoj polovini 9., a sigurno početkom 10. vieka poznavali monumentalno figuralno zidno slikarstvo, koje je u početku stajalo pod bizantinskim, »ravenatskim« uplivom, ali se je kasnije, kako se čini, od njega emancipiralo, kako sam to pokušao pokazati u jednom članku (Hrvatska slikarska škola X. stoljeća, Prosvjetni život g. II. broj 9—11, pretiskano iz »Spremnosti« god. II. br. 47. od 17. siečnja 1943.). Ako su već u to rano vrieme poznavali ljudske figure u monumentalnom zidnom slikarstvu, ne vidim razloga, zašto bi se onda u plastici te figure izbjegavale. Ne slažem se, doduše, s drom Guberinom, koji je u nekoliko članaka iznio mišljenje, da se londonski zapis, koji govori o našem zidnom slikarstvu u 9. odnosno 10. vieku, odnosi na poznati relief iz splitske krstionice s likom jednog hrvatskog vladara, ali sam uvjeren, da je i zidno slikarstvo, a i minijature kodeksa moglo utjecati i na plastiku u kamenu već prije 11. vieka.

Za dvie zadarske ploče s reliefima (jedna je od njih reproducirana na sl. 3.) mislio je već Eitelberger (Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens, Wien 1884., str. 134), da spadaju u 8. ili 9 viek,

te da sliče na starolangobardske spomenike u Cividale. Kehrer ih je, međutim, kako smo to već spomenuli, po nekim sirskim odnosno sirsko-bizantinskim analogijama datirao u drugu polovinu 8. vieka. To sam, dakako, samo uzput spomenuo. Ovdje nas zanima onaj drugi zadarski relief s prizorom Kristovog rođenja (sl. 1.). Spomenuli smo, da na lievom rubu gornjeg diela reliefa stoji tordirana kolumna s glavicom na dvie volute. Sasvim istu kolumnu nalazimo i na krstionici kneza Višeslava, koja vjerojatno pada u 8. viek. (Cattaneo je datira krajem 8. vieka, a Jelić i Stückelberg koncem 8. i početkom 9. vieka. To je datiranje pomakao unatrag u zadnje vrieme Schaffran u Die Kunst der Langobarden in Italien, Jena 1941., gdje na strani 168—169. veli, da je ta krstionica »u ornamentu i kapitelima stupova na stupnju langobardske umjetnosti oko 750, i tu odgovara štaviše i nadpis... duktusu langobardskih nadpisa, tako onog na ciboriju u S. Giorgio di Valpolicella.«) Gornji dio našeg reliefa dieli od donjeg liepa tropruta pletenica, a u središtima spletova nalazimo tzv. »oka«. Taj se motiv javlja u ranoj fazi naše pleterne plastike, no nalazimo ga kadšto i u kasnim periodima. U svakom slučaju, u kasnim fazama dolazi mnogo rjeđe. Nego, nas će sad ovdje zanimati kada, u kojoj žene peru malog Isusa. Gornji rub te kade svršava na oba kraja s po jednom volutom. Te su, dakako volute na toj kadi sasvim bezsmislene, budući da je kada okrugla. Međutim, tome se ne trebamo ništa čuditi, budući da nam je kod razvoja pleterne plastike sasvim jasna tendicija napuštanja plastičnog prikazivanja i skretanja prema čisto plošnom, linearnom prikazivanju. Sama kupa kade, koja ima polujajasti oblik, a stoji na jednom stalku, koji ima oblik krnjeg stožca, pokazuje zanimljiv ornamenat. Taj se sastoji od okomitog niza cvietnih latica, od kojih je svaka zarubljena uzkim plastičnim rubom. U osnovnim crtama ta je kada sasvim slična onoj, koja je prikazana na reliefu krstionice iz Kotora (Fisković Krstionica iz VIII. stoljeća u Kotoru, Alma mater croatica, g. V. 1941-1942., str. 69ss) i na jednom sasvim sličnom reliefu iz zbirke starina u Kotoru, također iz 8. vieka (Karaman, Spomenici VII i VIII stoljeća u Dalmaciji, Viestnik hrvatskog arheoložkog družtva, N. S. XXII—XXIII, 1942—1943., str. 93.). Kotorska krstionica, kako je to Fisković pokazao, a kako je i jasno po njezinoj dekoraciji, pada u razvojnu fazu pleterne dekoracije, a nosi još uviek neobično jaki biljeg kasne starokršćanske simbolike. Tu na jednoj reliefnoj ploči dva pauna, heraldički postavljena, piju iz jedne kupe. Ploha ruba kupe izpunjena je već troprutim pletencem s »očima« unutar spletova, a to nam već jasno označava početnu fazu pleterne dekoracije. Čitav taj relief ima čvrstu stilsku analogiju

na reliefu sarkofaga kjeginje Teodote u Paviji, koji potječe iz vremena oko godine 720. I kupa kaleža na reliefu iz Pavije, kao i na oba reliefa u Kotoru, pokazuje okomiti niz cvietnih latica, jednako formiranih, kao i latice na kupi našeg reliefa iz Zadra. Sličan kalež vidimo onda i na pokrovcu sarkofaga nekog nepoznatog čovjeka iz S. Apollinare in Classe u Raveni (Cattaneo, L' architecture en Italie, Venecija 1890., fig. 5.), a taj pada vremenski možda još i prije nego li sarkofag Teodotin, pa onda na primjer na jednom reliefu iz muzeja u Spoletu (Schaffran, nav. dj., Tafel 41a), koja pada valjda negdje pod konac 8. vieka. Kako vidimo, forma te kupe s takvom dekoracijom javlja se na susjednim italskim spomencima u 8. vieku. Po tome bi mogli naš zadarski relief datirati negdje u 8. ili u početak 9. vieka.

Kako smo jasno vidjeli, relief rođenja Kristovog (sl. 1.) ostao je u glavnim crtama u granicama bizantinske ikonografije. Što se tiče prikaza poklonstva pastira, on je u čisto bizantinskoj shemi sačuvan na zadarskom pluteju (sl. 3): tu Majka Božja sjedi na stolici za preklapanje i drži u krilu Isusa, a s desne joj dolaze sveta tri kralja, obučeni u tradicionalnu odjeću s frigijskim kapama noseći u ruci darove. To je tip, kakav nalazimo već na starokršćanskim sarkofazima 4. i 5. vieka, a koji se održava i dalje. Da li je i taj prizor bio prikazan na našem reliefu, ne znamo, budući da nam je sačuvan samo u fragmentu. Ono, što vidimo na našem reliefu, jest prizor putovanja svetih triju kraljeva. Zanimljivi su likovi kraljeva-jahača. U S. Saba u Rimu (Schaffran, nav. dj. Tafel 38a) nalazi se jedan sasvim primitivni relief, koji prikazuje nekog jahača. Oprema konja tog jahača, štavaše i pojedinosti ukrasa bedrenog remena odgovaraju podpuno našem reliefu. Relief se datira u 9. viek. Nego, ono, što je još zanimljivije kod našeg zadarskog reliefa, jest to, da prednji lievi jahač u svojoj nošnji odgovara sasvim liku starohrvatskog dostojanstvenika, koji je nađen među ostalim dekorativnim fragmentima crkve sv. Marije u Biskupiji kod Knina (sl. 2.). Taj se ulomak također datira oko godine 1078. Mi bi možda mogli radi te analogije uztvrditi, da i taj lik starohrvatskog dostojanstvenika nije iz konca 11. vieka, kako se misli, nego barem iz 9. vieka i da potječe iz one starije crkvice u Biskupiji. Zanimljivo je, da privjesak, što visi s pripasnog remena tog dostojanstvenika, a ima oblik kratke, izvrnute strjelice s trokutastim šiljkom, odgovara isto takvom ukrasu, koji visi s bedrenog remena konja na reliefu iz S. Saba, što smo ga čas prije spomenuli. Ovako ranom datiranju figure našeg dostojanstvenika ne smeta ni oblik mača, što ga on nosi o pojasu. Dvosjekli mač

s dosta kratkom unakrstnicom i glavicom na balčaku u obliku gljive, javlja se već na primjer u crtežu tzv. Codex aureus iz St. Gallena, a kodeks se datira u 8. ili 9. viek (vidi Demmin, Die Kriegswaffen, Leipzig 1893., str. 721.).

Da završimo. Mislim, da bi se svakako nešto ostataka starohrvatske pleterne dekoracije s ljudskim likovima moglo sasvim lako pripisati i stoljećima ranijim od 11. Jedan od njih je i ovdje opisani (sl. 1.) ulomak reliefa s prikazom Kristovog rođenja i svetih triju kraljeva. Taj bi relief vremenski padao nekako u 8. ili početak 9. vieka, o čemu svjedoče neke analogije s drugim spomenicima, koji padaju u doba početne faze razvoja pleterne dekoracije. Osim svega toga moralo je antikno, čisto plastično shvaćanje ljudskog lika biti još veoma blizu našem klesaru: ovaj relief, a posebice likovi triju kraljeva, još nije definitivno linearno zahvaćen, nego se još uviek osjeća tendencija spram plastike, a čak i prostorne dubine reliefa (lik trećeg kralja u pozadini). I ukoliko se je starohrvatski majstor u gornjem dielu reliefa čvrsto držao stare i poznate bizantinske ikonografske sheme, to je u donjem dielu, u likovima kraljeva-jahača donio nešto novoga i svoga. A da je mnogo ljubavi i volje ulio baš u taj dio reliefa, vidi se na figuri lievog konja, koji je — iako s nerazmjerno velikim i nespretno izrađenim nogama — dan u punom temperamentu i pokretu, s absolutno dobrim i točnim zapažanjem.

L I S T A K

Politički pogledi

POLITIČKI PREGLED ZA DRUGO POLUGODIŠTE GOD. 1943.

Iako još rat traje diplomati su se pokušali uplesti u ratna zbivanja, ne bi li lukavstvom i podzemnim djelovanjem postigli ono, što generali ne postizavaju oružjem. Tako su Anglo-amerikanci djelovali na Talijane, koji su konačno tokom prošlog ljeta, od srpnja do rujna, odkrili svoje prave karte, te je to ujedno, jedan od najznačajnijih političkih događaja svjetske političke pozornice u razdoblju druge polovice prošle godine. Značajan je taj događaja zbog toga, jer je ukazao na snage kojima razpolaže protivnik Osovine i govori o načinu, kojim isti namjerava postići svoj konačni cilj, a to je — pobjeda. Italija je kapitulirala i time su Anglo-amerikanci mislili za najkraće vrieme odlučiti svoju pobjedu, te još iste godine dočekati i kapitulaciju čitave Osovine. Stoga su angloameričko novinstvo i promičba razvili proročanstva o pobjedi i skorom svršetku rata, da onda, nakon nekoliko tjedana, priznaju svojoj javnosti, kako je pobjeda još nedostižan ideal i, da treba još mnogo podnieti, dok se do nje dođe, jer su i Njemačka i Japan još uviek prejaki, da ih se odjednom sruši.

Iza toga usliedili su: sastanak u Moskvi i sastanak u Teheranu. Budući da se talijanska fronta pomicala prepolagano, zapravo je gotovo stagnirala u omjeru spram gorućih želja savezničkih državnika, — trebalo je pokušati nešto novo. U tu svrhu su se London i Washington odvažili na to, da aktiviraju komunističke velikosrbske partizane na Balkanu, da barem na ovom poluotoku, dođe do nekih ozbiljnijih udaraca protivniku. Na zahtjev Moskve, u prvom je redu, bez velikih skrupula likvidiran kralj Petar i njegova emigracija, te je sve »povjerenje« saveznika priznato jugoslavenskim partizanima. Dojučerašnjim »predragim« saveznicima-četnicima i »kralju balkanskih brda« Draži Mihajloviću odkazana je ljubav i sve se anglosaske simpatije danas vrte oko partizana. Petar Karađorđević se dakako zbog svega toga vrlo uzrujavao, te je čak pokušao i prosvjedovati, ali se ipak čuva, da ne naljuti Churchilla i Roosevelta, jer mu je slučaj Sikorski i previše poučan precedens, a mladić još ipak želi poživjeti, iako mu možda časovito, poslodavci ne će priuštiti ženidbu. U međuvremenu, hrvatsko-njemačke snage od reda nište partizane, te je sva prilika, da će i na Balkanu očekivana anglosaska fronta propasti, odnosno, stagnirati.

Dakle, prošlo pola godine svjetskog političkog života stoji uglavnom u znaku ovog natezanja oko diplomatskog skraćivanja rata. Tu je, povrh svega, još i nastojanje oko uvlačenja Turske u rat, jer »saveznici« smatraju, da bi to uvelike odlučilo o njihovoj pobjedi. Iako su Englezka i Amerika stupile u rat zbog Poljske, danas su te iste države prepustile Poljsku Sovjetskom Savezu, a ista sudbina namienjena je Finskoj i baltičkim republikama.

U dalekoj Iztočnoj Aziji Japan izgrađuje svoj životni prostor, koga je podvrgao svojem utjecaju u dosadašnjem uspješnom ratovanju. Značajno je za japansku politiku, da svakom narodu omogućava, da ostvari svoju državnu nezavisnost. Time Japan izpravlja one nepravde, koje su Anglosasi nanieli tim narodima, okupirajući pojedine države i podjarmljujući narode Iztočne Azije svojem vrhovničtvu i svojoj eksploataciji. Prošle je godine u svjetski politički život, kao nezavisna republika, ušla Burma, a isto tako — malo kasnije i Filipini. Obje su se mlade republike vanjskopolitički i vojnički povezale savezničkim ugovorima s Japanom, a njihova je državna nezavisnost, koju su ostvarili, baš uz pomoć Japana, najbolji zalog uspjeha japanske politike okupljanja iztočnoazijskih zemalja i naroda oko svoje političke koncepcije: jedinstvenog iztočnoazijskog životnog prostora, iz kojeg se moraju podpuno izključiti neazijske sile. U tom pravcu značajno je i prepuštanje bivših, t. zv. »internacionalnih zona«, nacionalnoj kinezkoj vladi u pojedinim kinezkim gradovima, koji su do sada bili pod okupacijom Japana, a danas su prešli pod vlast nacionalne kinezke republike. To je značajan udarac Čang Kaj Šekovoj politici, jer on nikada nije bio u stanju ukinuti te internacionalne koncesije u kinezkim gradovima, a koje su bile trn u oku svakog Kineza. Vang Čin Vejovoj Kini priznata je sa strane Japana suverenost i nezavisnost. Osobitu je pozornost svjetske javnosti svratio na sebe politički rad indijskog vođe Subhas Chandra Bose, koji je također uz podporu Japana, konkretizirao u prošlim mjesecima svoja nastojanja, osnovavši pokret za oslobođenje Indije, te indijsku vladu, koja je na strani Japana naviestila rat Indije Britaniji i Sjedinjenim Državama. Ovih dana, dobro postrojena i odlično naoružana indijska oslobodilačka vojska, nalazi se na tlu Burme, te se približuje granicama Indije. Omogućujući razvoj iztočno-azijskih naroda, Japan, vjeran svojoj politici ostvaruje sigurne temelje Nove Iztočne Azije.

Zadnja polovica prošle godine doniela je znatno političko ojačanje Nezavisne Države Hrvatske, baš u vezi s talijanskom kapitulacijom. Hrvatska se ponajprije riešila talijanskog tutorstva. Razkinute su nametnute veze Hrvatske sa Savojskom Kućom, a odkazani su sa strane Hrvatske i zloglasni »Rimski ugovori«. Hrvatska je proglasila svoje narodnosno i poviestno pravo na jadransku obalu od Istarskog Krša do Ulcinja. Te zemlje su pripojene Hrvatskoj i u njih se uvodi hrvatska uprava, hrvatsko zakonodavstvo, hrvatski jezik i hrvatska vojska. Sa strane Hrvatske priznata je fašistička talijanska republika.

Kako izgleda râtna logika, najbolji nam je primjer dala promičba partizana i Londona, koja je, nakon talijanske kapitulacije, naveliko počela slaviti hrabrost Talijana, istih onih, koje je prije kapitulacije napadala i vriеđala, te predbacivala hrvatskoj vladi »suradnju« s tim Talijanima. Danas se na hrvatskom području, unutar partizanskih redova, nalaze posebne talijanske vojničke postrojbe, koje će partizanima osigurati što skoriju kapitulaciju i što sramotniji svršetak.

Savezno s talijanskom kapitulacijom počelo je sređivanje prilika na Balkanu, ali sve to sređivanje kao da želi narušiti nitko drugi nego — Srbija, koja je od vajkada na Balkanu svojim smiešnim imperijalizmom bila uzrokom i povodom svih nemira i nedaća. Posljednjih dana godine 1943. Beograd je počeo velikom promičbenom ofenzivom protiv Hrvatske, dokazujući, da je partizanstvo hrvatska pojava — i, da partizani idu za uništenjem Srba. U Hrvatskoj je takova promičba naišla na dostojanstven i hladan prezir, jer Hrvati i predobro poznaju svoje iztočne susjede, kojima samo naivnjaci mogu nasjesti. Činjenice

i dokumenti govore, da u partizanstvu moramo gledati velikosrbski pokret, uperen protiv Hrvatske — a najnovija promičba Beograda ostat će pred čitavim svietom smiešan pokušaj obmame i beogradskog čaršijskog šićarenja pomoću pretvaranja i bizantinskog izvrtanja činjenica. Hrvatska, Bugarska, Albanija, Crna Gora i Grčka u novom Europskom poredku bit će, kao zadovoljne i sređene nezavisne narodnosne države, najbolji jamac balkanske ravnoteže, te mira i reda među balkanskim narodima.

Osim strahovitog rata živaca, koji traje počam od Finske, pa do Turske, a koji je, dakako, dovoljno začinjen terorističkim bombardiranjem građanskog pučanstva, žena i djece diljem Europe, Angloamerikanci nisu mogli tokom prošle godine izvojevati ni jedan značajniji politički uspjeh. Uspjeli su jedino: svoju kolekciju starih, neobljubljenih i više ni zašto uporabivih »veličanstava« i »ekscelencija« obogatiti dvama najdostojnijima tog Londonskog družtva — Victorom Emanuelom i Badogliom.

Pero Franić

ISTARSKA UPRAVA KROZ POVIEST*)

Istru su već rano naselili Hrvati zauzevši svu iztočnu i gornju, srednju a i dielom i zapadnu tako, da se iz osnova promienila narodnostna slika ciele zemlje. Romansko gradsko žiteljstvo živilo je svojim životom, hrvatski seljaci svojim, a duhovna i svjetovna, većinom njemačka gospoda svojim životom. Tako su Hrvati dugo sačuvali svoj narodni život bez tuđih utjecaja.

Upravna dioba potrajala je ovako do XIII. stoljeća kada se opaža jači utjecaj Mletaka i Austrije. Crkvena lena u srednjoj Istri posjeduju njemački gorički grofovi razširivši posjede i osnovavši pazinsku grofoviju nazvavši je istarskom. Ta je grofovija posve oprečna patriaršbkoj markgrofiji Istri, skupini primorskih gradova, kojima na drugoj strani leže Mletci. Pula je 1331. podpala pod mletački utjecaj, koji prevlađa cielom zapadnom obalom. Do g. 1420. patriarh je izgubio sve gradove u korist Mletaka (Buje, Habin, Plonni, Buzet, Oprtalj, Dvograđe, Roč i Hum). Mletčani u to doba ne vode irredentističku već trgovačku politiku izkorišćujući Istru za drvo, sol, kamen sve do danas.

Habsburgovci su se približavali Trstu postepeno te g. 1335. preuzmu mnoge posjede u Vipavskoj dolini i Kranjskoj, 1366. postigoše gospoštiju Devinskih grofova, 1371. kupiše gospoštiju Postojnu, 1374. baštiniše nasljednim ugovorom istarsku grofoviju od goričkih gradova, a Trst se dobrovoljno preda 1382. Tako je nastala upravna dioba poluotoka na mletačku i austrijsku sferu.

Mletački dio bio je bogatiji od austrijskoga. G. 1521. odstupila je Austrija Mletcima: Momjan, Kostanjevicu, Završje, Vižinadu, Savinjak, Dragué, Sveti Vinčenat i Rakalj, a 1420. oglejski patriarha odrekao se praznog naslova markgrofa, a Mletci postali stvarni gospodari markgrofije. Mletci su sada posjedovali zapad, kvarnerske otoke i primorje od Plomina do Milja, i unutrašnjost uz porječje Mirne, preko Buzeta na Kras.Austrija je držala porječje Pazinskog Potoka i Boljunčice — Raše s malim dielom od Pazina do Barbana — Liburnija, Čićarija i grofije. Habsburzi su davali svoje posjede u zakup, tako n. pr. od 1374. do 1766. promienila su se 22 zakupnika. Zadnji zakupnici bili su grofovi Montecuccoli, koji zadržaše pazinski kaštel i s njime mali posjed. Stanje hrvatskih kmetova bilo je gospodarski vrlo slabo, ali ništa bolje ni u mletačkom dielu Istre.

*) Ovaj kratki prikaz uprave u Istri donosimo kao nadopunu članku dra F. Dujmovića »Hrvatske župe kroz poviest«, koji smo donieli u zadnjem četverobroju »Hrvatske Smotre« br. 7—10.

Pogibao od Turaka ujedinila je Mletčane i Habsburgovce u zajedničkoj obrani. Život Istre se popravio. Karlo VI. proglasio je 1719. Trst i Rieku slobodnim gradovima.

Zadnje upravne promjene stvorio je Napoleon. Mirom u Campoformiu propašću mletačke republike dobila je Austrija 1797. i mletački dio Istre, ali ona ostavi zaređeno mletačko uređenje. G. 1805. mirom u Požmu Napoleon je mletački dio Istre priključio svojoj kraljevini Italiji kao posebni département, sve do 1809. kada Austrija izgubi i svoj dio Istre u korist Napoleona zajedno s ostalim zemljama od mora do Save.

Napoleon je 1810. organizirao sedam ilirskih pokrajina francuzkog carstva, od kojih je u jednu pod imenom Istre ustrojio mletačku Istru, Trst, Goricu i Gradišku, sa glavnim gradom Trstom; austrijska Istra sa Riekom, Hrvatskim Primorjem, kvarnerskim otocima i dielom Hrvatske sačinjavala je drugu pokrajinu. To stanje trajalo je do 18. rujna 1811., kad je austrijska Istra na zapadu od Učke odieljena od Karlovca i zajedno sa mletačkim Istrom podređena Trstu.

Nakon pada Napoleona nestalo je i njegova političkog uređenja, te je nekoliko pokusa provela Austrija, podielivši novu pokrajinu Primorje 1815. sa sjedištem u Trstu na 3 okružja: goričko, tršćansko i riečko. Tršćansko je okružje obuhvatilo bivšu mletačku Istru, riečko kvarnesku okolinu, otoke i Liburniju pod Učkom od Kastva do Labina, te Pazinštinu i Čićariju (koja je pod menom Kras spadala pod Kranjsku). Žic navodi da je ova dioba bila gospodarski dobra stvorivši dvie prirodne jedinice tršćansku i kvarnersku sa sjedištima u Trstu i Rieci. Godinu dana kasnije 1816. formirano je ilirsko kraljevstvo — na papiru sve do 1848., sa dvie vlade: za korušku i kranjsku, i drugu za Primorje i Hrvatsku do Save. Rieka je 1822. sa hrvatskom izlučena, a uloga riečkog okružja namienjena Pazinu, kojemu podložiše sjevernu i iztočnu Istru s otočjem. Rieka je postala corpus separatum, a 1825. grad Trst s kotarom — bude izlučen iz okružja.

Pazin je postao središtem Istre i glavnim gradom pokrajine sve do 1860., kad je Istra postala autonomnom markgrofijom s pokrajinskim saborom i odborom u Poreču.

Istra broji političke kotare: Kopar, Lošinj, Pazin, Poreč, Pula, Volosko, Rovinj, Istra, a sudbene: Buzelj Kopar, Piran; Cres (prije Krk), Lošinj; Labin, Pazin; Buje, Motovun, Poreč; Pula, Rovinj, Vodnjan; Pograd i Volosko.

Osim gradića zapadne obale Istra je u velikoj većini hrvatska zamlja.

Istra se za Napoleona vojnički uklapala u drugu diviziju sa sjedištem u Ljubljani.

(Podatke sam crpao iz knjige Nikole Žica: Istra 1937. Zagreb.)

Dr. F. D.

Književni prikazi

LACOUR- GAYET: NAPOLEON
(HIBZ — »Junaci djela i misli«, knj. 1., 2.)

Mi smo Hrvati istom sada dobili prievod jednoga temeljitoga francuzkoga djela o Napoleonu. Do sada su do nas dopirali samo prievodi židovskih pisaca (Emila Ludviga »Napoleon« u srbiziranom prievodu Ise Velikanovića, Štefana Zweiga »J. Fouché«, u kojemu se posredno mnogo govori o Napoleonu), pa Mereškovskoga. Binoza nam je dala doduše dobru knjigu »Napoleon i grofica Walewska« od Gertrude Anetz, ali tu je Napoleon gledan samo s jednoga i to dosta uzkoga gledišta. Stoga je vrlo dobra namisao HIBZA, da započne svoju ozbiljnu knjižnicu »Junaci djela i misli« s jednim temeljitijim francuzkim djelom o Napoleonu kao što je i urednik »Suvremene biblioteke« vanredno uspjelo izabrao djelo Octave Aubry-a »Kralj Rima«, poviest Napoleonovog sina. Za obadva se djela, kolikogod bila različita stilskom obradbom i putem gledanja, može reći obćenito, da su pisana punom ozbiljnošću i potrebitim autoritetom, pače da predstavljaju zadnju riječ naučnoga stajališta (što osobito vriedi za »Kralja Rima«).

Lacour — Gayet nema pred očima jednu ideoložku tezu u smislu za ili protiv. Njegovo se obilno djelo izcrpljuje u što sigurnijem pregledu golemoga množtva događaja i imena, što se kao riedko kada u poviesti okupiše oko jednoga čovjeka u tako kratkom vremenskom razdoblju. Biti što pregledniji, što stvarniji, što jednostavniji u prikazivanju, to je strast ovoga pisca, koji sebe ne traži ni u jednoj ideoložkoj izjavi, pa kad mu treba pogdjekoji simbolički sud obraća se Chateanbriandu, Hugo-u, brojnim Napoleonovim suvremenicima, a najviše samome Napoleonu. Inače mu se žuri, da u sitnim poglavljima pod nadpisima, odlomak po odlomak odvaljuje veliku dramu napoleonske Europe. Čovjek osjeća upravo neku letimičnost, prozirnost i jasnoću ovoga tipično francuzkoga djela. Kroz bezbroj datuma, događaja, susreta, mjesta, bojišta i ljudi niču oko Napoleona sve širi vidici. Junak raste u nebotične visine uspjeha, te u bezgranične dubine tragedije. Pisac se nigdje ne zaustavlja ni za čas. Objašnjenje u genetičkom smislu nema mjesta u ovom djelu, koje nosi u sebi sve oznake što preglednijega pregleda. Poradi toga su mnoga poglavlja ostala mali torzo, toliko uobičajen u svim školskim priručnicima. Na mjestima se pisac zanosi vanjskim sjajem i sitnim pojedinostima u tolikoj mjeri, da nerazmjerno mnogo mjesta daje na pr. proglašenju carstva i Napoleonovoj krunidbi, dok preko najdelikatnijih događaja kao što su »18. brumaire«, Lerkondet i sukob sa Piom VII., te golemi organizatorno-državnički posao Napoleonov preleti u nekoliko stranica. Osim toga pisac se mjestimično odvaja od organske cjeline svoga ogromnoga poviestnoga djela, te u posebnim poglavljima zasebno obrađuje male cjeline, na pr. Napoleonovu majku Leticiju, Napoleonovu braću, njegove sestre, Joséphinu. carski dvor i t. d. Onima, koji se prvi puta susreću s Napoleonovom dramom, ova će poglavlja ponešto i smetati, ali će dobro doći onima, kojima je stalo do pouzdana i laka repetitorija, što uglavnom vriedi za čitavo djelo. Razočarat će se najviše oni, koji očekuju sladunjavu i napetu priču o velikom čovjeku, napose o njegovu intimnom životu, njegovim ljubavnicama, avanturama i dramatskim zgodama. Pisac je što se toga tiče na drugom polu shvaćanja, poviestnički ozbiljan, mjestimično suh kao što su i Napoleonovi ratovi, ali zato uviek jasan i lagan, škrt ali uviek precizan i što je najvažnije pobudan. Stoga će ovaj prievod dobro doći kao temeljni pregled jedne od najznačajnijih modernih epoha i kao osnova za razumievanje specialnih djela o Napoleonu. U sveobuhvatnosti ogromnoga materiala pisac se nažalost i ne dotiče naših krajeva, što bi svakako bilo zanimljivo s više razloga, ali nisu često puta bolje prošle ni druge zemlje. Pozadina i družtvo, duh epohe, to izmiče našemu piscu, jer to nije u skladu s ovako postavljenim ciljem djela: što temeljitiji pregled događaja u vezi s glavnom osobom. Tako reći sva velika družtvovno-politička i filozofska pitanja napoleonske epohe ostaju, kada se zatvore ova dva svezka, i dalje otvorena. Šteta, jer mi se danas nalazimo u vremenu, kada bi odgovor na mnoga pitanja mogao analogno poslužiti današnjem čovjeku, u prvom redu pitanje prelaza iz anarhije u red, iz revolucije u sustav, iz bezvlađa u vlast, kao i pitanje Europe s ozbirom na njezino jedinstvo i njezino nutarnje postavljanje na jedan princip reda.

O Napoleonu je vrlo težko izreći konačan sud, jer je taj genialni čovjek isto tako svojim velikim uspjesima prekrio svoje slabe strane kao što je opet svojim konačnim neuspjehom prekrio svoje stvarne uspjehe. Mnogi oduševljeno prateći njegove vojničke uspjehe zaboravljaju državnika i njegovo veliko djelo, a neki opet u iluzijama revolucionarnih »sloboda« smatraju tiraninom čovjeka, koji je i silom morao ljude privoditi redu. I tako na svakom koraku niče bezbroj pitanja, sudovi se izprepliću, križaju i suprotstavljaju jedan drugome dok se sve ne slegne u sentimentalnoj tišini Sv. Helene. Za nas Hrvate je od osobite važnosti poznavati osnovne principe napoleonske epohe, jer smo bili »povučeni« u vrtlog »novoga reda« mnogo prije 1830. i 1848. godine. Stoga nam dobro dolazi svako ozbiljno djelo o Napoleonu, pa i ovo, makar se, kako rekosmo, moglo i sretnije izabrati.

D. Žanko

OCTAVE AUBRY: KRALJ RIMA (NAPOLEON II.)
(Suvremena biblioteka. Izvanredno izdanje)

»Kralj Rima« je knjiga, koju prati od njezina izlazka riedak uspjeh. U Francuzkoj je doživjela oko stopedeset izdanja, a u mnogim je zemljama primljena s velikim oduševljenjem. To je i razumljivo, ako se uzme u obzir, da je sudbina Napoleonova sina uzbuđivala Europu kroz čitavo jedno stoljeće, to više što je ona bila neodređena i zagonetna. Octave Aubry je odlično i konačno riešio svoj zadatak. Njegov »Orlić« je remek djelo moderne poviestno-psihiložke biografije: izgrađeno na najsavjestnijem iztraživanju važnih izprava i svjedočanstava oživljava jedan lik i daje mu jasan obris. Legenda i kojekakvi povjestničari izkriviše pravu sliku. Trebalo je raditi sasvim iznova sliedeći povest korak po korak: sad je jasno, da Napoleonov sn nije bio podpuno poniemčen, da nije bio glupavi slabić bez ambicije makar mu je bilo nametnuto robstvo u bečkome dvoru uz djeda Franju I. Pisac točno razlikuje tri razdoblja Orlićeva osjećanja: »U svojim prvim godinama pripadao je Francuzkoj kao još ni jedno diete prije njega. Živeći na njemački način, pod bičem gospodarâ, koji su ga htjeli prikovati uz njegovu austrijsku obitelj, kroz nekoliko je godina, od 1822. do po prilici 1829., u koliko se može točno odrediti vrieme, ne-

stalo njegovih francuzkih osjećaja ili bolje, oni su bili potisnuti čitanjem poviesti njegovog otca, razmišljanje i osamljenost ponovno su u njemu probudili narodne osjećaje. Revolucija iz godine 1830. i Proheschovo prijateljstvo dovršili su ovaj unutarnji preporod. Od tada je po svom duhu ponovno postao Bonaparte, ma da je sačuvao stanovitu privrženost za svoju habsburžku obitelj. Sada je mislio samo još na Francuzku, na dužnosti i prava, što mu ih nameće njegovo podrietlo. Nije više mogao zamisliti budućnost, što ne bi bila izpunjena time. Njegova je jedina domovina bila ona, u kojoj mu je stajala kolievka. Da bi je ponovno zadobio, bio je spreman staviti sve na kocku, pa makar i izgubio sve. Patnje i razočaranja nisu mogla uzdrmati njegovu vjeru. Ma da je Napoleonov sin svoje posljednje bolne rieči izgovorio njemačkim jezikom — on je umro kao Francuz. (315.). Opisujući prvo razdoblje Orlićeva života, piscu se pružila prilika da ocrta divan karakter Napoleona kao otca i kao muža. Upravo je nevjerojatno kolikom je upornošću car mislio, da će njegovo djelo nastaviti njegov sin. To najbolje dokazuje oporuka na sv. Heleni. U drugom razdoblju imamo odličan portrait kancelara Metternicha i Napoleonove žene Marije-Luize, da se već poradi toga izplati pročitati ovu knjigu. Inače je život na dvoru u Parizu i u Beču prikazan toplo i u svim pojedinostima pouzdano i uvjerljivo: likovi Franje I., nadvojvotkinje Sofije, njegove odgojiteljice gđe de Montesquion, bečkih učitelja i liečnika sve to živi i stvara ljudsku atmosferu oko nesretnoga mladića.

Djelo mjestimično poprima snagu umjetnine. Duboko plemenita emocija lebdi u stranicama ove knjige, koja je isto toliko poučna koliko i umjetnički topla. Pravi je majstorluk francuzkoga duha, kojim je istodobno izraženo priznanje i osuda Franjinu dvoru za sudbinu mladoga carevića, dok je svačija krivnja stavljena na svoje mjesto.

Prievod Božene Begović nam je uspio pružiti sav užitak pri čitanju ove delikatno prozračne i fine knjige, u kojoj je sve izpunjeno taktom, otmjenošću, diskretnošću i čarom velikih sudbina, u kojoj nostalgična nada titra od prve do posljednje stranice, a skrivena tragika Napoleonove zviezde protresa duhom, dok vitla oko sebe čitavu Europu i sve njezine dvorove i narode.

D. Žanko

VINKO NIKOLIĆ: OSLOBOĐENI ŽALI
(Izdanje Pododbora Matice Hrvatske — Zagreb 1943.)

Riedki su pisci u današnjoj hrvatskoj književnosti, koji su u svom stvaranju iznieli naša suvremena stradanja i uspjehe, narodne boli i zanesenja. Stvarnost je bila previše uzburkana, dielom gruba, a dielom uzvitlana neslućenim zanosima zbog narodnih uspjeha, pa umjetnici nisu našli čvrstog uporišta i počeli oblikovati minule događaje. Prebogate činjenice tekle su brzo, pa umjetnicima nije dostojalo vremena, da srede doživljaje i proberu za građu, što im je najprikladnije. Više od toga zbunila je umjetnike okolnost, što su događaji najnovije hrvatske stvarnosti bili čudno izpremješani: nedoživljene radosti nad nacionalnim uspjesima bile su popraćene trpkim saznanjem, da je nešto izgubljeno; naš uspjeh nije bio podpun. Sladkogorka osjećanja ostala su u dušama mnogih umjetnika bez određenog ukusa, pa su pisci bili nešto začuđeni, drugi se povukoše u stranu, da bolje vide slied činjenica, a koji je prejako doživljavao našu stvarnost i prošlost, izgubio je ravnotežu i otišao stranputicom. Takvim slučajevima treba tražiti uzroke

u čisto umjetničkim sferama, koji uzroci ne će možda biti u skladu sa svakodnevnim političkim shvatanjem, ali će ocjenjivačima biti dostatno jaki, da razumiju gubitak ravnoteže kod nekih pisaca. Takvi pisci samo su negativan dokaz, da je hrvatska književnost pratila u stopu narodna zbivanja. Većina pisaca živjeli su s tokom hrvatske poviesti na način, da su se veselili zbog narodnih uspjeha, žalostili se zbog naših nedaća.

Vinko Nikolić broji se među pisce, koji neobično jako proživljavaju poviest svoga naroda. Njegova najnovija zbirka pjesama »Oslobođeni žali« o tom nas uvjerava i ujedno tješi, da bogata hrvatska stvarnost današnjice već nalazi svoje obrađivače među piscima. Dok su obični ljudi niemi svjedoci naših uspjeha i stradanja, dotle imamo umjetnika, koji su bez straha pristupili obradi najnovijih događaja, da na taj način dadnu potomstvu rječite povelje o hrvatskoj današnjoj stvarnosti. Utješljiva ta činjenica ujedno je dokaz, da među piscima ima srčanih građana, koji bez straha reagiraju na narodne sreće i nesreće. Prolazni i kratkotrajni gubitak mora izazvao je među piscima iz dalmatinske Hrvatske zaprepaštenje. Nekoliko očajnih krikova naših pjesnika popratilo je taj događaj, a onda su glasovi zamrli, čulo se pokadkad potmulo grcanje kao znak, da ne prestaju žaliti, a kad je oteto more opet postalo hrvatskim, umjetnici su se razpjevali o narodnoj sreći. Nikolić je bio među onima, koji su najgorče osjetili gubitak mora i svog rođenog kraja, on je opet među najrazpjevanijim sretnicima, kad smo natrag dobili izgubljeno blago. Kakvim je osjećajima bila izpunjena pjesnikova duša, vidi se iz pjesme, po kojoj je čitava zbirka dobila ime:

Na te sam mislio, more: jadom me morila duša.
Oj čemere, čemere, gorke suze licem teku!
Oj peline, peline, bolne rane srdce peku!
Nariču majke i djeca. Usud nas krvnički kuša.

Vječno si slobodno živjelo u mojoj ranjenoj duši.
Al tebe je crni otimač sapeo u proklete okove;
Iz srdca našeg je srkao najbolje životne sokove.
Krv naša otrov mu bila. Naše se stablo zeleni — ne suši!

Nikolić je sadržajno regionalistički pjesnik i njegove najbolje pjesme vezane su uz njegov rođeni kraj. Gubitak tog kraja značio bi za njega gubitak inspiracionog žarišta, presahnuće njegova nadahnuća. Ipak tako nije bilo. To je naprotiv ojačalo njegovo pjesničko osjećanje. Obistinila se opet činjenica, da se narodu ne može oteti njegova baština, jer mu je srdce vjerno svojoj domovini, a pjesnicima je to nemoguće ugrabiti, jer nose domovinu u svom srdcu. Oni potresnije zabugare u tomu slučaju i tako ostave trag svoje privrženosti majci zemlji i protest protiv otimača, koji je na vanjski način pokorio tuđu zemlju, a njena sadržina: ljudi i ljudski osjećaji pripadaju zakonitom posjedniku.

Vinko Nikolić je izradio konačne obrise svojih pjesničkih misli i njegova umjetnička fizionomija sasvim je određena. Kao pjesnik ostao je do kraja vezan uz svoj šibenski kraj, pa svako odmicanje od toga kraja značilo je stvaralački — oslabljenje. Nikolić je neobično živo i sugestivno opjevao svoj zavičaj, pa je on najbolji pjesnik ne samo šibenskog Doca, nego uobće šibenskog pejsaža. Kao pjesnik on je dosta širok u zahvatanju stvarnosti,

jer uz krajolik, u kojem je obuhvaćena duša Šibenika i Šibenčana u najširjem obsegu, on je i erotik (Žudnja krvi, Susret sa sinom) i neobično snažan evokator narodnog ponosa. U ovoj zbirci pjesama tek je trećina novih priloga, ali su upravo nove pjesme dale glavni ton čitavoj zbirci. Nastale su u težkoj pjesnikovoj boli nad sudbinom rođenog grada. Napjevom bugaršt̨ica proplakao je Nikolić nad gorkim morem i opaljenim liticama od kojih je bio silom razstavljen. Nikolić je također izrazom dovršen pjesnik. Ritam njegovih pjesama toliko je skladan, da odmah primjećujemo lakoću, kojom svladava pjesničku građu. Poneko sjećanje na drugoga pisca (Tužaljka vinograda u mjesečini) ne znači ni u kojem slučaju doslovan utjecaj, koliko mjerenje snaga s pjesničkim prvakom.

U ovoj Nikolićevoj zbirci ima polovina pjesama u čakavskom narječju. U govoru svoga kraja Nikolić najbolje izražava svoje misli, pa su pjesme toga karaktera najdojmljivije. Među mlađim pjesnicima uz Balotu, Peru Ljubića i Dragu Gervaisa Nikolić je napisao najbolje čakavske pjesme. Kod toga ipak treba primjetiti, da pjevanje u dialektu nije koristno za narod i narodnu književnost a ni za same pisce. U zadnjim godinama razmahala se poezija u narječju, pa su izlazile čitave zbirke dialektalne poezije. Za takvu pojavu nije se zapravo moglo naći puno opravdanje. Prigodom izlazka zbirke pjesama Vladimira Kiseljeva »Pozableni dnevi« primjetio sam, da je opravdana dialektalna poezija samo u slučaju, ako se iznosi sadržaj, koji je doista toliko pokrajinski, da ga je moguće izraziti samo u narječju toga kraja. Pri tom mišljenju trebalo bi ostati, jer u malenom narodu i opasno je iznositi mnogo radova u narječju, pogotovu ako je to narječje natrunjeno tuđicama, kao što je slučaj s Nikolićevim govorom. Mlađi dialektalni pisci poveli su se za starijima (Matoš, Domjanić, Nazor, Galović), ne msleći na činjenicu, da su gornji pjesnici samo prigodimice upotrebljavali narječje, po neki su kapriciozno zapjevušili u dialektu, da se malo poigraju jezikom, a nijedan nije stalno pjevao u narječju. Neki mlađi pisci naprotiv izpjevaše sve svoje pjesme u dialektu. Uostalom stariji pjesnici dali su u tom pogledu uputu. Pjesnik Galijotove pjesme poručio je urednicima antologije nove čakavske lirike; da sama forma ne čini pjesmu regionalnom: »Čakavski oblik, ali i čakavski sadržaj«. To trebaju razumjeti i prihvatiti mladi pjesnici, jer je koristno za obću hrvatsku književnost.

A. R. Buerov

»CROATIA SACRA«, ARHIV ZA CRKVENU POVIEST HRVATA. GOD. 11-12, BR. 20-21

Svečani broj u čast prve godišnjice Nezavisne Države Hrvatske. Uredio dr. Krunoslav Draganović, Zagreb 1943., v. 8⁰, str. 388.

»Croatia Sacra«, časopis, što ga uz »Bogoslovsku Smotru« izdaje Hrvatska Bogoslovska Akademija u Zagrebu, a posvećen je crkvenoj poviesti Hrvata, izašao je u obliku svečanoga broja, u čast prve godišnjice obstanka N. D. H. Sadrži sledeće priloge: Posveta; Dr. Lovre Katić: Pregled hrvatskog narodnog života; Prof. Petar Grgec: Odnosi Hrvata prema Svetoj Stolici; Dr. Dragutin Nežić: Laudamus viros gloriosos (Ugodnici Božji hrvatske zemlje); Dr. Krunoslav Draganović: Hrvatske biskupije, sadašnjost kroz prizmu prošlosti; Josip Butorac: Poviestni pregled redovničtva u Hrvatskoj; Dr. Josip (Teofil) Harapin O. F. M.: Razvitak filozofije kod Hrvata; Dr. Dragutin Kniewald: Umjetnička vriednost zagrebačkih liturgijskih kodeksa; Dr. Ljubomir Maraković: Hrvatska književnost kroz vjekove; Dr. Miroslav Vanino: Teologija u Hrvata; Dr. Dragutin Kniewald: Crkvena umjetnost u Hrvatskoj; Prof. Tomo Marković D. I.: Hrvatski božićni običaji u Bosni i Hercegovini; Dr. Božidar Širola: Crkvena glasba u Hrvatskoj (Poviestni pregled); Dr. Mijo Tumpić: Zavod sv. Jeronima u Rimu; Rudolf Brajičić D. I.: Marija među Hrvatima (Marijina svetišta u Hrvatskoj). Na kraju je dodan imenik osoba i mjesta s popisom slika.

Uredničtvo časopisa, iztičući u zanosnoj Posveti, kako su se uzkrsnućem hrvatske nezavisne države ostvarili snovi najboljih hrvatskih sinova, te kako se »visoko podigla zgrada narodne države na temeljima, cementiranim kostima stotina tisuća neznanih junaka, uskoka, graničara i dobrih Bošnjana«, sažeto i točno označuje svrhu ovoga svoga svečanog broja ovako: »Croatia Sacra, ostajući vjerna svom imenu, želi ovim čednim djelom, da u maloj, ali zaokruženoj cjelini prikaže veze Hrvata s Katoličkom Crkvom kroz stoljeća kao i prilog Hrvatskog naroda katoličkoj kulturi, napose znanosti i umjetnosti. Tim istim, afirmirajući se u katoličkom svietu, mislimo, da na doličan način služimo svojoj Hrvatskoj Domovini.«

Vriednost svih 14 priloga, koliko ih se u ovom svečanom broju, koji je zapravo obsežna i reprezentativna knjiga, nalazi, nije jednaka. Jedni su prilozi izrađeni u obliku sintetičkih zgusnutih prikaza, drugi su prave razprave, dok su treći opet informativni, navodeći samo važnije činjenice, ljude i njihova djela. Tako različnu obradbu je često diktirala i sama narav predmeta, a neminovno je također da djelo, koje je plod više auktora, trpi zbog nejedinstvenosti. Katićev pregled, pisan pod vidom borbe za samostalnost i ljubavi za katoličku vjeru, kako to sam pisac u podnaslovu iztiče, liep je i s esejističkom lakoćom pisan. Ne umara, makar donosi mnogo historijskih činjenica iz 13-vjekovne hrvatske poviesti i to na svega 23 stranice. Treba kao osobitost iztaći, da je u pregledu spomenuto mnogo takvih činjenica, koje su prije, zbog neprijatelja naše državne i narodne slobode i napredka, morale biti prešućivane. Ovaj pregled, koji je ipak više političko-poviestne naravi, upodpunjuju Grgčev i Draganovićev prilog s crkveno-poviestne strane. Nezgodno je, (što se osobito u Draganovićevu prilogu odrazilo), to, što je ovaj svečani broj izašao prije oslobođenja naše jadranske obale: Istre s Kvarnerskim otočjem, Primorjem i Dalmacijom. Na taj su način naše tamošnje biskupije morale biti veoma krnje prikazane, a neke nisu mogle biti niti spomenute. Prikaz ostalih biskupija je veoma izcrpan i poučan, a među ostalim treba spomenuti i vezu što je ovaj prilog ima s današnjim našim zbivanjem i vjerskim životom. Tako su na str. 124. poimence navedeni naši svećenici, koji su pali kao žrtve komunističke i četničke akcije. A i inače se u prikazu nalazi mnogo podataka i refleksija iz novijega našega vjersko-narodnoga života. Tako bismo mogli izbrajati i izticati bogati sadržaj i kod ostalih priloga od pregnantnoga Marakovićeva prikaza hrvatske književnosti kroz vjekove, punog jezgrovitih i bistrih sudova i zapažanja, do Kniewaldovih studija o crkvenoj umjetnosti i Vaninova bogatoga bibliografskog prikaza teologije u Hrvata.

Nekoliko opazki ćemo ovdje navesti. Glagoljski misal, o kojem se u Butorčevu prilogu na str. 134. govori da su ga uredili benediktinci i izdala Propaganda u Rimu 1741. god., priredio je Karaman god. 1746. Šteta što hrvatska glagoljska književnost, koja je uglavnom crkvenog karaktera, a koja je

za hrvatski narod tako karakteristična, nije u posebnom prilogu prikazana. U Harapinovu članku je izostao pedagogijsko-filozofski rad Dra Vl. Petza. Za Vajsov glagoljski misal, koji je god. 1927. izdan latinicom, kaže Vanino, da »kanon Mise uz latinski ima i glagoljski tekst«. Mjesto rieči latinski trebalo je reći latinički, da ne bude zabune. U Širolinu pregledu crkvene glasbe u Hrvatskoj nalazi se i navod, da najstariji glagoljaški zapis božićne popievke »Bog se rodi v/ Vitliomi« potječe iz god. 1320. To Širola citira prema Strohalu, koji je to, kako je dokazao prof. Ivšić u svojoj razpravi »O tobožnjoj najstarijoj sačuvanoj hrvatskoj pjesmi prije god. 1320.« (Akademijina građa knj. 14-god. 1939.) sasma nekritično uztvrdio, što su mnogi drugi za njime ponavljali, a što je evo i Širola učinio. Za prilog »Marija među Hrvatima« je čudno, da se njegov pisac Brajičić ograničio na onako oskudnu literaturu.

Ovaj svečani broj »Croatiae Sacrae« je priručnik, koji će jako dobro doći ne samo svakome onome Hrvatu, koji se želi upoznati s kulturno-vjerskom prošlošću svoga naroda, nego i onome, koji tu prošlost iztražuje i upoznaje s njome javnost. On je ujedno veoma prikladna naša izkaznica pred strancima. A to je i bila svrha izdavača i uredničtva.

Ive Vitezić

Družtvovni pogledi

DR. ING. VILKO RIEGER: UVOD U DRUŽTVOVNU POLITIKU (ZAGREB 1943.)

Unatrag 150 i više godina traži Europa rješenje problema nastalih iz nepodnošljivosti postojećih družtvenih odnosa. Kada je polovicom 18. vieka stališki poredak sa svojim cehovima morao zbog svoje preživjelosti ustupiti mjesto drugome, zamienio ga je liberalizam, koji je u obliku kapitalizma obećavao ljudima sreću i blagostanje. Po svojoj doktrini nije liberalizam smatrao potrebnim voditi posebnu brigu, napose u obliku neke politike, o družtvenim odnosima. Gospodarski život bio je alfa i omega na području odnosa pojedinaca među sobom kao i bilo kakvih grupa. Prirodna zakonitost imala je vladati gospodarskim odnosima. U njoj se vidilo jamstvo za usklađivanje svih probitaka, te se od čovjeka nije tražilo drugo, nego da se ne petlja u njen posao i ne kvari njen polagan, ali siguran rad u osvarivanju ravnoteže.

U vrieme ovakvog optimizma nije, dakle, bilo mjesta mjerama oko uklanjanja nesklada i potežkoća u družtvenim odnosima. Tek kada je postala odviše sumnjivom tvrdnja o obstojnosti i dobrohotnosti prirodnih zakona na području gospodarskih i družtvenih odnosa, a vjera u automatsko uklanjanje već posve nepodnosivih nepravdi sasvim oslabila, javljaju se zahtjevi za djelatnim ljudskim zahvatanjem u gospodarske i družtvene odnose. Tako se rađa polagano družtvovna politika, koja je danas jedno od najvažnijih sredstava, kojim država usklađuje odnose unutar narodne zajednice. Družtvovno-političke mjere danas su jednako tako važne kao i gospodarsko-političke; one se međusobno popunjuju i nije moguće odieliti ih jedne od drugih, jer su gospodarski i družtveni odnosi uzko povezani.

Zbog aktualnosti družtvenih problema potrebno je, da se što više razčiste družtvovno-politička pitanja, te da i širi krugovi budu upoznati s njima, kao i s rješenjima, koja su s obzirom na njih u najnovije vrieme donesena.

Tome će kod nas bez sumnje pridonieti i najnovije djelo redovitog profesora Hrvatske Ekonomsko-Komercijalne Škole dr. ing. Vilka Riegera. Njegov »Uvod u družtvovnu politiku« pisan je ponajprije za potrebe njegovih slušača, nu poslužit će dobro i onima drugima, koje zanimaju ova pitanja.

Odmah u prvom poglavlju tumači pisac razliku između pojma družtven i družtvovan. Prvi odgovara njemačkom terminu »gesellschaftlich« i u njemu se »ne nalazi izrečena još nikakva tendencija«, naprotiv je drugi naš novi naučni termin za rieč socialan, te sadrži u sebi stanovitu tendenciju i ima neki, kako pisac veli, etički smisao. Zatim pisac prikazuje postanak družtvovne politike, koja je najprije postojala kao djelatnost države ili nekih družtvenih skupina, a tek kasnije postala i znanstvenom disciplinom.

U sliedećem poglavlju govori pisac o družtvovnom pitanju i družtvovnoj reformi. Sažeto iznosi državni socializam Rodbertus-Jagetzowa i Adolfa Wagnera, od kojih je prvi državni socializam u absolutnom smislu, a drugi srednji put između individualizma i socializma, ali s mnogo individualističkih osebina.

Pisac dalje pokazuje kako su i kapitalizam i marksizam bili protiv družtvovne politike; prvi, tvrdeći, da družtvovno-političke mjere obterećuju kako posebničko poduzeće tako i narodno gospodarstvo i čine ih slabijima u natjecanju, a drugi polazeći od Lassalovog željeznog zakona o nadnici i Marxove teorije o nadvriednosti.

U poglavlju o zajednici pisac prikazuje osnovne misli Adolfa Günthera, koji je svojim djelom Sozialpolitik (1922. god.) pokušao kao temelj družtvovne politike postaviti narodnu zajednicu i državu nasuprot dotadanjeg klasnog poimanja družtvenih odnosa. — Na istom mjestu iztiče se i veliko značenje družtvovnih naučanja katoličke crkve sadržanih napose u enciklikama »Rerum novarum« i »Quadragesimo anno«, te katoličkih sociologa A. Pescha, Th. Brauera i J. Messnera. Zatim je prikazan univerzalizam Othmara Spanna, prema kojemu je najbitnija zadaća univerzalističke družtvovne politike spriečiti da se čovjeka izbaci iz njegove stališke i narodne zajednice.

Sliede poglavlja o »družtvovnoj politici« boljševizma, koja nije, kako veli pisac, družtvovna, nego skupinska politika, politika razredne borbe, a zatim o družtvovnoj politici fašizma i nacionalnog socializma.

U poglavlju o novoj družtvovnoj politici pisac prikazuje shvaćanje njemačkih naučenjaka Joh. Gerhardta, Th. Bühlera i R. Krämera. Pisac ne usvaja u cielosti njihovo stanovište, nu smatra da su njihove misli vrlo plodonosne i za dalji razvoj družtvovne politike odlučne.

U sliedeća dva poglavlja razpravlja pisac o našem družtvovnom poredku te smislu i zadatcima naše družtvovne politike. Tu se govori najprije o stavu Ante Starčevića prema družtvovnim problemima. Zatim sliedi prikaz družtvovnog nazora ustaškog pokreta. Pisac upozoruje, da kod nas još nije ostvaren novi družtvovni poredak, nego da se on nalazi tek

u svojim početcima. »On ne mora i ne može biti savršen, ali će sigurno biti bolji od staroga poredka. U tome je njegova prednost pred starim«.

Naša družtvovna politika ne smije biti samo oponašanje tuđih nastojanja na području družtvenih odnosa, jer svaki narod ima svoje posebne osebine i potrebe, pa što je kod drugih dobro ne mora biti i kod nas. — Svaki narod mora, dakle, imati svoju posebnu družtvovnu politiku, pa tako i mi. Prof. Rieger definira našu družtvovnu politiku kao »smisleni i sustavni zahvat političkog vodstva, — odnosno za to po njemu neposredno ili posredno ovlaštenih djelatnika — u družtvovne odnose, sa svrhom ostvarenja ili učvršćenja takve narodne zajednice, u kojoj se u skladu s koristima cjeline osigurava načelno svakom pripadniku naroda kao pojedincu i kao članu stanovitih družtvenih skupina pravo na rad, sreću i blagostanje«. Njezin je cilj uklanjanje svih suprotnosti, koje postoje ili bi mogle nastati između pojedinih družtvenih skupina. Zato ona ne može promicati ili štititi probitke samo jedne ili nekih skupina, a na štetu cele narodne zajednice. Inače bi to bila »skupinska politika«, a ne družtvovna politika.

Zato govoreći o smislu i zadatcima hrvatske družtvovne politike, pisac veli, da ona nije i ne može biti striliška u smislu da se stališu dade prvenstvo pred narodom i državom, ali je ona zato ipak »stališki usmjerena«, shvaćajući pod tim »čuvanje staliških tradicija i izpravno ukopčavanje stališa u narodnu zajednicu«.

Budući da probitci narodne zajednice smiju biti jedino mjerodavni za hrvatsku družtvovnu politiku, to se može dogoditi, da će pojedine družtvovno-političke mjere biti možda čak i nepovoljne za pojedine skupine unutar te zajednice. Naravno da to ne može biti trajno, u koliko su odnosne skupine zdrave pojave družtvenog života.

Sliedi zatim prikaz poviestnog razvoja družtvovno-političkog zakonodavstva u Englezkoj, Njemačkoj i kod nas, kao i nastojanja oko ostvarenja međunarodne družtvovne politike.

Govoreći o odnosu gospodarstva i družtvovne politike pisac iztiče, da gospodarstvo ne smije više određivati sudbinu naroda, nego probitci narodne zajednice moraju upravljati sudbinom gospodarstva. Nu uza sve to gospodarska je politika preduvjet družtvovnoj politici i bez zdrave gospodarske politike nije moguća niti uspješna družtvovna politika. Gospodarska pak politika mora ići za ostvarenjem gospodarstva podpune zaposlenosti, koje je jedino moguće ostvariti u upravljanom gospodarstvu, koje će biti gospodarstvo bez konjunkture. Ostvariti podpunu zaposlenost znači u podpunoj mjeri ostvariti pravo na rad.

Pisac prikazuje na ovome mjestu i razvoj ideje o narodnoj zajednici, te oslanjajući se na A. Günthera veli, da »zajednica predstavlja srednji put izmedju individualizma i kolektivizma«. Narodna zajednica predpostavlja sviest pripadnika jednoga naroda, da oni čine jednu nerazdvojivu cjelinu. Ona je postankom mlađa od elementarnih zajednica (kao što je na pr. obitelj), nu one su podvrgnute onoj kao zajednici višega reda. Ali ipak ne tako da bi narodna zajednica smjela namjerno štetovati zajednice nižega reda i pojedince, ako to nije u korist nje same. Tolika je važnost narodne zajednice, da »svaki narod, koji se hoće održati, ne može trajno biti kolektiv, nego mora postati zajednica«.

U ovoj svojoj knjizi zadržao je prof. dr. Rieger isti onaj stav prema narodno-gospodarskim i družtvovno-političkim problemima, koji je već i u

svojim prijašnjim radovima zastupao. Pri tom se on ne zaustavlja samo na znanstvenoj analizi, nego nastupa i kao pobornik novih družtvovnih nastojanja za boljim i pravednijim družtvenim poredkom. Novi gospodarski sustav počivat će prema riečima pisca, u svakom slučaju na jakoj državnoj vlasti, i biti sustav upravljanog gospodarstva u probitku narodne zajednice. »To je jedini put, kojim se družtvovna revolucija, koju i danas proživljavamo, može provesti tako, da to ne bude od štete, nego od koristi po cjelokupni narodni život«.

Dr. B. Latković

Gospodarski pogledi

GOSPODARSTVO U 1943. GODINI

Trajanjem rata postale su vojničke potrebe sviju država tolike, da je jedna od bitnih značajki gospodarstva u 1943. god. puni zahvat svih ratujućih strana u proizvodnju sa svrhom, da je u cielosti preoblikuju od mirnodobne na ratnu.

U Europi provedena je početkom 1943. godine totalna mobilizacija, čija je posljedica bila da je ostavljena za nevojničke potrebe samo najnuždnija proizvodnja, dok je sva ostala bila preoblikovana u ratnu. Istu činjenicu opažamo i u Americi, dok je totalna mobilizacija u Velikoj Britaniji provedena vjerojatno još mnogo ranije. Što se tiče Sovjetske Rusije, to se ne mogu donositi nikakovi sudovi o gospodarskim mogućnostima te države, jer ima premalo podataka. Oni predratni pokazali su se u mnogo slučajeva kao podpunoma netočni, nadošao je potom rat, koji se vodi već preko dvie godine na glavnom proizvodnom području te države, govori se o velikim proizvodnim mogućnostima iza Urala, a na kraju o svemu nema točnih podataka. Djelatnost Japana sastojala se je u godini 1943. također u organizaciji velikog iztočnjačkog gospodarskog prostora u ratne svrhe.

Ovakova djelatnost na svim stranama bila je u isto vrieme združena s još dvie djelatnosti: racionirati nevojničke potrebe još više nego ranije, a stvoriti još više vojničkih pričuva za godinu 1944., koja bi po obćenitom sudu mogla biti odlučna u ovom ratu. Tako smo na kraju 1943. god. vidjeli na svim ratujućim stranama silno razvijenu ratnu proizvodnju kakove još do sada nikada na svietu nije bilo, vidjeli smo izrađene sustave racioniranja na svim nevojničkim gospodarskim sektorima, dok su u vojničke svrhe prikupljene silne pričuve, koje će vjerojatno biti u toku 1944. godine upotrebljene.

Za Europu bila je godina 1943. gospodarski veoma povoljna. Najvažnija gospodarska djelatnost — osiguranje prehrane — doniela je izvanredno povoljne posljedke. U velikoj većini europskih država uspjelo je osigurati prehranu na podpunoma autarkičnim temeljima, dok je u nekima bio poljodjelski prirod čak tako visok, da je bilo neprilika sa smještajem kao na pr. u Rumunjskoj. Madžarska je također zemlja velikih poljodjelskih viškova, pa će vjerojatno viškovima ovih dviju zemalja biti moguće u cielosti zadovoljiti potrebe onih zemalja, u kojima se pokažu manjci.

Europski veleobrt bio je u 1943. godini upotrebljen gotovo izključivo za ratne svrhe. Tek jedan mali dio bio je uposlen za nevojničke potrebe, ali i s time bilo je zadovoljeno ono najnuždnije, tako da ni na jednom sektoru vele-

obrtnih nevojničkih potreba nije u toku 1943. godine bilo većih neprilika. Glavne dnevno potrošne tvari tekstil i ljekarije bile su uviek stavljene na tržište u nuždnim količinama. Obskrba kožom zadavala je stanovite neprilike radi pomanjkanja stoke, ali to je običenita pojava, kojoj u ratu ne može nitko izbjeći. Isto je tako zadavala stanovite potežkoće obskrba mesom i mastima. No i to je bilo djelomično uklonjeno pojačanom proizvodnjom biljaka-uljarica. Drvetom, ugljenom i kovinama Europa je u cielosti podpunoma dovoljno namirena. I obskrba zemnim uljem bila je zadovoljavajuća.

Hrvatsko gospodarstvo, u sklopu europskoga, imalo je također sve bitne značajke ratnog gospodarstva. I kod nas bilo je dovoljno poljodjelskih proizvoda, a naročito je bila dobra godina u nežitorodnim krajevima, koji mogu ove godine namiriti svoje prehranbene potrebe kroz mnogo dulje vrieme nego inače. Žitorodni pak krajevi odbacili su tolike viškove, da bi prehrana mogla biti znatno poboljšana, kad ne bi bilo naših posebnih neprilika. No i tako vjerojatno većih prehranbenih smetnja ne će biti.

Kao i u ostalim državama, tako je i kod nas u prehranbenom i u svim ostalim sektorima bila gospodarska djelatnost upravljena u prvom redu u smjeru zadovoljenja potreba oružanih snaga, no unatoč toga nije bilo većih obskrbnih neprilika niti na sektoru nevojničke obskebe. U tom sklopu predstavljalo je posebnu potežkoću obskrbljivanje oslobođenih primorskih područja, ali te potežkoće su u glavnom prometne.

Tako Europa ulazi u godinu 1944. gospodarski pripremana za one zadaće, koje su joj u toj godini prema izjavama odgovornih državnika, namienjene, pa treba sačekati upotrebu proizvedenoga u namienjene svrhe.

Velika Britanija danas je gospodarski mnogo ovisna o Sjedinjenim Američkim Državama. To su mnogo puta izjavili njeni najodgovorniji državnici, i nema razloga ni malo sumnjati u istinitost njihovih rieči. Velika Britanija bila je u polovini 1943. godine dužna Sjedinjenim Američkim Državama preko 10 milijardi dolara, dakle gotovo cjelokupni svojedobni obticaj dolarskih novčanica. To su jedva shvatljivo veliki imetci, a osim toga predala je Britanija Sjedinjenim Američkim Državama skoro sve svoje zlato, mnoge dionice važnih kolonijalnih poduzeća i t. d. Nije stoga nikakovo čudo, da se danas u Velikoj Britaniji razpravlja ponajviše, osim o ratnom razvoju, o načinu razriešenja gospodarskih odnosa sa Sjedinjenim Američkim Državama. U obim državama sastavljene su osnove za to razriešenje (Keynes, Withe, Fraser), ali za sada sve na posebničku pobudu. Kod toga moramo ustanoviti da se danas tim problemom u obim zemljama bavi samo javnost, a naročito novinstvo, dok od strane službenih mjesta nije dana još nikakova izjava. Izgleda da službene osobe u obim državama imaju sada pred očima jedino ratne ciljeve, a sve ostalo prepuštaju budućnosti.

Gospodarska snaga Sjedinjenih Američkih Država bez sumnje je velika. No ona je u isto vrieme zaposlena obskrbom svoje vlastite vojske na svim bojištima, uključivši i ono veliko na dalekom iztoku, ona velikim dielom obskrbljuje britanske vojske, a mora pružati znatnu pomoć i Sovjetskoj Rusiji. Govori se da je ovoj potonjoj dobavljeno u toku 1943. godine nekih 20.000 oklopljenih kola, i oko 30.000 ostalih motornih vozila. Koliko su te brojke točne, jasno je, da nije moguće provjeriti, ali nešto će sigurno biti na stvari. Gospodarstvo Sjedinjenih Američkih Država bilo je godine 1943. cielo u znaku

preoblikovanja od mirnodobne na ratnu proizvodnju, pa je to vjerojatno tokom godine i dovršeno.

No ipak ne možemo preći preko nekih činjenica, koje su se tokom prošle godine događale u tom taboru. To su neprestani štrajkovi i nejednaka razpodjela dobara. Tako dok je u jednom dielu toga ratnog bloka, iz razloga nemogućnosti potrošnje na drugi način, bilo žito upotrebljavano za ogrjev, to je u drugim dielovima vladala strašna glad.

Japan je u godini 1943. upotrebio sve razpoložive snage za vojničko i gospodarsko organiziranje osvojenog prostora. Gospodarski je vjerojatno dosta uspio, jer su ta područja toliko bogata, da izkorišćivanje ne predstavlja nikakove potežkoće. Pitanje obskrbe Japana kaučukom, kovinama, sladorom, tekstilom i zemnim uljem riešeno je i sva se njegova nastojanja danas svode na održanje osvojenoga.

Tako, uzevši u svemu, možemo reći, da je godina 1943. poslužila, više nego li ikoja do sada u poviesti, izključivo ratnoj proizvodnji. Posljedica je silno ojačanje na svim stranama. Vjerojatno je pak, da će proizvedeno tvorivo biti upotrebljeno u godini 1944., pa prema tome stojimo pred najvećim sukobima tvoriva, što ih je do sada sviet vidio. Hoće li biti moguće i nadalje povećavati tvarnu masu, koja će biti upotrebljena ili će se, radi njene veličine, morati većina rada svesti na njeno održavanje i popunu, nije za sada moguće predvidjeti, a i dosadanje izkustvo nas uči, da nije uputno prepuštati se bilo kakovim predviđanjima.

Dr. Davorin Mikšić

Naše obljetnice

Dr. JOSIP ANDRIĆ:

PRED ČETIRISTOTOM GODIŠNJICOM SEOBE HRVATA U SLOVAČKU

(Predavanje održano na Državnoj krugovalnoj postaji Zagreb 21. XII. 1943.)

Hrvatski narod živi nekim svojim granama i ograncima i izvan granica svog današnjeg državnog područja. Posebno značenje imadu za hrvatsku narodnu cjelinu one grane i ogranci hrvatskog narodnog stabla, koji su se pružili sjeverno od Mure, Drave i Dunava. Te nas hrvatske grane vežu s podunavskom kotlinom, a po njoj s narodima srednje Europe: s Niemcima, Madžarima, Slovacima, i Česima. Najveća od tih hrvatskih grana jesu bunjevačko-šokački Hrvati, koji su svojim starosjedilačtvom i svojim znatnim brojem — ima ih oko 300 tisuća — učinili znatan dio Bačke i Baranje hrvatskim životnim područjem. Za njima dolaze Vodeni i Gradišćanski Hrvati, kojih ima do 100 tisuća u najzapadnijem dielu podunavske kotline. Na te Vodene i Gradišćanske Hrvate nadovezuju se izravno dva manja ogranka dalje prema sjeveru: to su slovački i moravski Hrvati. I jedan i drugi od tih ogranaka je brojem malen — slovačkih Hrvata ima oko 5000, a moravskih još manje, — ali naše zanimanje privlače osobito zato, što sežu od svih Hrvata najdalje na sjever i što su se, iako tako mali brojem, kroz stoljeća sve do današnjeg dana održali.

Svi ti naši Hrvati, koji su se razsuli prema sjeveru od hrvatske državne granice, potječu uglavnom od hrvatskih bjegunaca, koji su, kad su Turci

u 15., 16 i 17. stoljeću zavladali najvećim dielom hrvatskog narodnog područja, morali potražiti utočište dalje prema sjeveru, gdje su s hrvatskim starosjediocima, kojih je odvajkada bilo s one strane Dunava, Drave i Mure, stvorili jaka i brojna hrvatska naselja. Ta su naselja između Tise i Blatnog jezera sezala sve do Budima na sjever, a zapadno od Blatnog jezera sve do Požuna (današnje Bratislave). A kad su ovi zapadniji Hrvati pošli još i dalje na sjever, našli su se na području srodnih Slovaka i Čeha, među kojima su se brzo udomaćili. Ti slovački i moravski Hrvati tvorili su izprva oveću skupinu naselja, ali su se tiekom vremena velikim dielom stopili s domaćim slovačkim i češkim življem te su se do danas održali tek u manjem broju. Ali tim su nam dragocjeniji dokaz o životnoj snazi i sposobnosti samoodržanja hrvatske korjenike.

Slovački Hrvati slavit će u sliedećoj godini 1944. četiristotu godišnjicu svoje seobe u Slovačku. Poviestni kroničari naime bilježe, da su g. 1544. Hrvati naselili D e v i n, historijsko mjesto na ušću rieke Morave u Dunav, gdje stoje i danas ruševine stare, Slovacima drage i svete gradine spominjući im, kako su tu stolovali slovački knezovi i kraljevi za doba davne slovačke samostalnosti prije provale Madžara u zapadne podunavske krajeve. Devin je uz Nitru najstarodrevniji grad slovačke poviesti. Na Devin hodočaste Slovaci na važne svoje narodne spomen-dane. Na Devin vode strance, da im tu pokažu svjedočanstvo o svojoj starodrevnoj narodnoj i državnoj samostalnosti. Taj za slovački narod tako slavni Devin naselili su eto Hrvati, kad su poslije mohačke bitke u većem množtvu stvarali naseobine od Drave i Mure prema sjeveru. Prešavši kod tadanjeg Požuna preko Dunava zaposjedoše Devin g. 1544. Tada je tu bilo već i njemačkih naseljenika, s kojima su Hrvati odsad činili glavni dio stanovnika Devina. Još sto godina kasnije piše g. 1654. bratislavski prepošt Juraj Drašković, također Hrvat, u izvještaju o kanonskoj vizitacij, da je Devin mjesto, u kojem žive uglavnom Hrvati i Niemci i u kojem je bio župnik Hrvat Lovro Turković, a učitelj neki Niemac. Niemci su Devin prozvali Theben, a Hrvati Tibanj. Danas u Devinu više nema Hrvata, nego su se pretopili u Slovake, koji tvore tu samo još trećinu stanovnika prema dvie trećine Niemaca. Devin je g. 1938. pripojen Njemačkoj.

Nekoliko kilometara sjevernije od Devina je današnje selo D e v i n s k a N o v a V e s, gdje su se Hrvati naselili u isto vrieme, kad i u Devinu, kojemu je to selo tada i pripadalo. Za razliku od Devina, gdje Hrvata više nema, u tom su se selu održali sve do današnjega dana, a što je još važnije, to je danas najveće hrvatsko selo u Slovačkoj uobće, jer od 3000 stanovnika njegovih jesu 2000 Hrvati. Hrvati to svoje selo ne zovu, kako se ono danas službeno naziva, nego mu vele: Nuovo Selo. Svi Hrvati u tom selu govore hrvatski, a i sviest, da su Hrvati, ostala je u njihovim dušama živa. Kad sam ljetos posjetio Devinsko Novo Selo, pohodio sam kuću seoskog načelnika Julija Vlka. Bila je nedjelja po podne, pa je načelnik bio zaposlen u mjestnoj zadruzi, a kod kuće sam zatekao samo njegovu ženu Betku, rođenu Martanovićevu. Čitala je pučki tjednik »Katolicke Noviny«, kad sam ušao. Čuvši, da sam došao iz Hrvatske, samo se iznenadno digla i rekla: »Hvala Bogu, da je i nama netko došao iz Hrvatske! Dolaze Hrvati u Slovačku, čitamo o tom u novinama, ali nikad da dođu i ovamo k nama...« I razpripoviedala se sva oduševljena, kako često slušaju zagrebački krugoval, kako joj se kći Gizela udata Pivarčekova mnogo bavi prošlošću Hrvata, kako je njena nećakinja Paula Besedova oduševljena za sve, što je hrvatsko, kako joj njen nećak iz vojske piše hrvatski, kako je prije nekoliko mjeseci umrla 92-godišnja starica Betka Švirecova, koja je veoma mnogo znala o prošlosti i starini novoselskih Hrvata itd. Sam načelnik Vlk, kojega sam kasnije našao u zadruzi (oni vele »banka«), kazao mi je, da je njegovo prezime zapravo Vuk te da se tako nalazi zapisano još u starim zapisima iz g. 1832., ali da je kasnije poslovačeno, no on je svejedno ostao Hrvat, kao što su Hrvati i Vlašići, Tonkovići, Bankovići, Đurkovići, Martanovići, Blažići, Božići, Ribarići, Lončarići i drugi, koji u Novom Selu nose još čista hrvatska prezimena. Hrvatska odpornost i žilavost stanovnika Novog Sela je po kazivanju načelnika Vlka tako jaka, da se svaki, tko se kao Slovak doseli ili priženi iz bližega ili daljega, pohrvati, to jest nauči hrvatski govoriti. A Hrvati u tom selu govore čakavskim narječjem — znak, da su se doselili iz primorskih strana.

Isto su tako čakavci i hrvatski naseljenici u nedalekom selu D u b r a v k a, koje Hrvati zovu Dubrava. Nalazi se 4 km udaljena od Novog Sela smjerom prema Bratislavi. I ta hrvatska naseobina potječe iz istog doba kao i Devin i Devinsko Novo Selo, dakle iz četrdesetih godina 16 stoljeća. Dubravka je u prošlosti više puta težko stradala, osobito za vrieme Rakoczijevih ustanaka. A g. 1866. tu je bila posljednja bitka u tadanjem prusko-austrijskom ratu, pa je tom prilikom cielo selo izgorilo. U selu su dvie crkve, veća iz 14. a manja iz 17. stoljeća. Na blagdan sv. Damjana je tu veliko proštenje, na kojem su se tu prije sastajali Hrvati i iz krajeva južno od Dunava i iz bivše Austrije. Danas Dubravka broji oko 900 stanovnika, koji su hrvatski jezik znatno manje sačuvali od novoselskih Hrvata. I tu se iztiče cieli niz hrvatskih prezimena kao Bučići, Brenčići, Pavlakovići, Lučanići, Mikletići i druga. A oko Dubravke su i brežuljci i šume s hrvatskim nazivima, na pr. Glavica, Mikina draga, Lugi, Grabe itd.

Uz Novo Selo i Dubravku poznato je danas još kao hrvatsko selo u Slovačkoj H r v a t s k i G r o b, o kojem se od svih hrvatskih naseobina u Slovačkoj do danas kod nas u Hrvatskoj najviše čulo i pisalo. Hrvatski Grob leži posve na drugoj strani, nekih 40-tak km iztočno od Bratislave. U njemu se govori i drugim narječjem, to jest kajkavsko-ikavskim.

U doba, kad su se Hrvati naselili u Slovačkoj, nastalo je tu preko 20 hrvatskih naselja, od kojih su do danas samo spomenuta tri sela: Devinsko Novo Selo, Dubravka i Hrvatski Grob sačuvali svoj hrvatski značaj i jezik. K njima bi se mogao još pribrojiti L a m a č, tri km udaljen od Dubravke. Hrvati su ga zvali Lamuoč ili Horvatski Lamuoč. U njemu su se Hrvati naselili oko g. 1580., dakle 40-tak godina kasnije nego u Devinu i Novom Selu, ali danas gotovo nitko više tu ne zna govoriti hrvatski.

Ostala hrvatska naselja u Slovačkoj pružala su se prema gradu Trnavi i Nitri razsijana naširoko. U mnogima su sačuvana još hrvatska prezimena, ali drugih hrvatskih značajki nema nikakvih. Od Hrvata postali su Slovaci.

O Hrvatima u Slovačkoj uobće, a o tri sela, koja su do danas ostala hrvatska, postoji kod Slovaka liepa literatura. Dva glavna djela o slovačkim Hrvatima — »Podunajska dedina« od Antona Vaclavika iz g. 1925., i »Čakavske narečie v slovenskom Podunaju« od dra Vaclava Važnoga iz god. 1927. — nagrađena su nagradom Matice Slovačke, pa je to najljepši znak, kako se pitanje slovačkih Hrvata u bratskoj Slovačkoj cieni. I sam

s radošću iztičem, kako su me baš moji slovački prijatelji upozorili na slovačke Hrvate, koje sam tako prije petnaest godina prvi put pohodio. Kolikogod se Slovaci zanimaju za pitanje tih naših Hrvata u njihovoj zemlji te o njima imadu i literaturu, toliko moramo nažalost reći, da se kod nas sve do nedavna nije vodilo o tom hrvatskom ogranku dovoljno brige.

Neka četiristogodišnji jubilej seobe tih Hrvata u Slovačku, koji dolazi evo naredne godine, bude jak poticaj, da se zanimanje za tih danas još sviestnih 5000 Hrvata, koji žive u Slovačkoj kao živa spona između te bratske zemlje i naše hrvatske domovine, što jače probudi i ojača, te da ti naši slovački Hrvati osjete, da iza njih stoji i njihova davna domovina Hrvatska svom svojom pažnjom, ljubavlju i pomoću onako, kako to svaki sviestni narod osjeća i čini prema svojim najmanjim i najdražim ograncima. A slovački su nam Hrvati najdraži hrvatski ogranak baš zato, što po njima jače i toplije osjećamo i bratsku blizinu slovačkog naroda i slovačke zemlje, u kojima ti naši Hrvati već puna četiri stoljeća sretno i zadovoljno žive.

Kroz revije i listove

NOVI LUČONOŠA HRVATSKE MISLI
(Uz izlazak mjesečnika »Hrvatska misao«, glasila Glavnog pododbora Matice Hrvatske u Sarajevu)

Konačno, ali još uviek na vrime, udovoljeno je živoj potrebi, da se u Sarajevu počne izdavati jedan mjesečnik, koji bi zahvatio u svome radu sva pitanja narodnog života i tako poslužio podizanju naših iztočnih krajeva. Osnutak Glavnog pododbora Matice Hrvatske u Sarajevu stvorio je najbolji preduvjet za ostvarenje takvog posla, pa danas već imamo prvi dvobroj nove smotre, koja nosi značajan naslov »Hrvatska misao«. Bilo bi možda suvišno na široko izticati, kako sva hrvatska javnost s oduševljenjem pozdravlja pokretanje ovog mjesečnika. Ovakav posao ne može se drugčije uobće gledati, jer pokretanje kulturne i prosvjetne revije u krajevima, koji su sustavno bili odtudivani od Hrvatske; koji su bili odciepljeni od hrvatskog debla; koji su postali žarištem žestokih borbi, jer se neprijatelj nije do danas pomirio s načelom njihova hrvatstva; koji su dali bezbroj znanih i neznanih junaka i mučenika od 10. travnja na ovamo; kojih je pučanstvo na nekim mjestima po nekoliko puta moralo napuštati domove — predstavlja nacionalno-kulturni posao prvog reda i težko mu je naći ravna na ovome području.

Pred nama se nalazi dvobroj »Hrvatske misli« za studeni i prosinac 1943. Iza dosta neukusna i staromodna crteža na omotu sliede 64 stranice teksta u leksikonskom formatu, gdje nam se prikazuje svojim radovima liep broj književnika i javnih radnika. Smotra ima tri urednika, Ahmeda Muradbegovića, dra Dragutina Kambera i Aliju Nametka. Dvojica od ovih poznati su našoj javnosti kao vrlo dobri književnici, jedan u prvom redu kao dramatičar, drugi kao pripovjedač, dok je ime dra Dragutina Kambera širој javnosti slabije poznato, ali u Sarajevu vrlo dobro poznaju njegovo vrstno pero. Kao publicista napisao je bezbroj dobrih članaka i manjih razprava, a kao novinar bio je urednik sarajevskog hrvatskog dnevnika »Narod«, koji je Jugoslavija u zametku ugušila, i neko vrieme urednik »Katoličkog tjednika«. Sada je stalni suradnik Državne krugovalne postaje Sarajevo i sarajevskih listova, gdje piše vrlo zapažene članke. Lani je izdao knjižicu pod naslovom »Lik Poglavnika«, u kojoj je prikazao u glavnim crtama hrvatskog narodnog vođu i državnog Poglavara.

»Hrvatska misao« predstavlja se hrvatskoj javnosti u članku tog naslova, koji je napisao dr. Dragutin Kamber. U svome članku dr. Kamber iznosi ulogu m i s l i u narodnom životu. On kaže na jednom mjestu: »Ni država ni narod nisu toliko ni zajednica rase, ni jezika, ni religije, ni predaje, nego živa i neprestana djelatna volja i nastojanje, da se nešto zajednička učini i postigne. To je svakodnevni plebiscit, život u neprestanom gibanju, razvitak u neprestanom usavršavanju. Nema li toga, nastupa razpadanje i smrt. Pred ovom dinamikom državne i narodne volje mora prednjačiti i svietliti velika, zajednička misao. Jer vladati ne znači toliko prisiljavati, koliko predobivati i osvajati duše, ili, drugim riečima, zadobiti duhovnu prevlast nad ljudima i učiniti, da u dušama zavladaju stalne, zajedničke misli i nakane.«

Članak završava ovim riečima:

»Bez umišljene pretencioznosti, ali i bez izvještačene i pretjerane skromnosti, nastojat ćemo, da u našoj »Hrvatskoj Misli« izgradimo barem jedan mali svjetionik hrvatske misli i da putem pisane rieči u razpravama i u člancima, u pjesmi, noveli i u feljtonu prikupimo starije, a nađemo i odgojimo mlađe te pomognemo duhovno ujediniti sve Hrvate u radu za Hrvatsku«.

Ahmed Muradbegović objavljuje članak pod naslovom »Prabiće Bosne« u kome uranja u prabiće ove hrvatske zemlje i nastoji je objasniti i prikazati onakvu, kakva jest. Tkogod voli ovu hrvatsku zemlju mora pročitati ove stranice da bi ga one potakle na želju za spoznaju ove naše najosebujnije zemlje. A takvih Hrvata mnogo trebamo, zapravo svi bi takvi morali biti. Jer: »Onome, koji je razumio to prabiće Bosne — kaže Muradbegović — ono je dalo svu svoju dušu i sve svoje snage. Onaj koji Bosnu nije shvaćao i razumievao, taj ju je zauviek izgubio. To prabiće Bosne je jače od svih utjecaja i od svih uljudbenih naturanja, jer je ono svojom snagom prodahnulo i oživjelo ne samo ljude, nego i samu prirodu oko sebe.«

Alija Nametak, poznati naš pripovjedač, objavljuje novelu »Trava zaboravka« pisanu onako dobrim jezikom i stilom, kako su to sve njegove novele. Sadržaj je prodahnut narodnim vjerovanjem i ljubavlju.

Šemsudin Sarajlić, književnik, predsjednik Glavnog pododbora Matice Hrvatske dokazuje vrlo dobrim dokazima, da je Bosna kičma Nezavisne Države Hrvatske. Članak je dosta suhoparan, ali je pun velikih istina o bogatstvu bosansko-hercegovačke Hrvatske.

Iza ovog članka sliedi pjesma Stipe Barišića »Dobri Bošnjani«. Pjesnik prikazuje naše Bošnjake u prilično drugačijem svietlu nego to čini Muradbegović u spomenutome članku.

Dr. Dragutin Kamber objavio je u ovome dvobroju »Hrvatske Misli« i članak »Hrvatska i rađanje«, u kome razpravlja o problemu podmladka, odnosno o rađanju djece. Kao dobar povjestničar pozvao je dr. Kamber u pomoć dosta primjera i dokaza iz poviesti raznih naroda, kojima živo prikazuje što jednome narodu priprema opadanje porođaja.

Enver Čolaković, dobitnik Matičine nagrade za najbolji roman, objavljuje pjesmu »Bosanska rapsodija«. Da u kratko prikažemo sadržaj ove pjesme na-

vest ćemo početne stihove svake od šest kitica: »Iz naših vrleti pobjegle su vile. — Kroz gudure naše satir ne skakuće. — U srdcima našim umrle su bajke. — Kroz vrleti naše mrše koze brste. — Kroz gudure naše konjčići se veru. — U srdcima našim gospodari tuga...« Ovaj posljednji stih u suštoj je opreci s Bariševićevim: »Vavik su jim lica nasmijana, sritna...«

Nestor bosansko-hercegovačkih književnika i javnih radnika Ivan Aziz Milićević piše o svome prijatelju, nedavno preminulom povjestničaru Marku Perojeviću. Iza ovog članka sliedi pjesma Mladena Petrinića »Šeher«.

Uz liep broj slika, koje su po svoj prilici odtisnute sa iz sarajevskih muzeja posuđenih kliševa, objavljuje dr. Jozo Petrović, upravitelj muzeja u m. članak pod naslovom: »Muzealci i muzeji u hrvatskim pokrajinama«. Prikazavši rad nekih starih hrvatskih muzejskih trudbenika dr. Petrović iznosi podatke o svim muzejima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, da se na koncu najduže zaustavi na Hrvatskom državnom muzeju u Sarajevu, kome je više od dvie godine bio upraviteljem. Članak je pisan stručno ali dosta nespretno i kao da uredničtvo mjesečnika nije u nj ni zavirilo, toliko u njemu ima suvišnih rečenica. Slike pak, kojima je članak prošaran, sve su različite veličine, a mnoge i ne govore mnogo u ovom nestručnom obćekulturnom mjesečniku, pa su pomalo i suvišne.

Prof. Vladimir Jurčić, vrlo marljivi sarajevski kulturni radnik, piše o književnom izrazu Bosne. Govoreći o krajoliku kao komponenti umjetničkog stvaranja on navodi po nekoliko kitica iz vlastitih pjesama, kako bi čitaocima predmet što bolje približio. Da prikaže bar u nekoliko rečenica najznačajnija imena bosansko-hercegovačkog Parnasa prof. Jurčić govori o dvadesetorici književnika i tu se vidi, da nije u cielosti zahvatio bosansko-hercegovačke pisce, pa je prikaz nepodpun.

Trebalo je konačno napisati i jedan članak o sarajevskom kazalištu. Kako je prof. Jurčić stalni kritičar ovog kazališta u mjestnom dnevniku, toga se posla prihvatio Enver Čolaković, koji je u četiri stranice teksta iznio zbilja mnogo misli i opažanja. Čitajući članak čovjek doduše dobiva dojam, da Čolaković želi docirati i da je uvjeren, kako mnoge stvari u Sarajevskom kazalištu ne bi izgledale onako, kako izgledaju, kad bi on imao utjecaja u kazalištu. Ali, mora se priznati, kazalištna će se uprava moći dobro okoristiti ovim člankom, a posjetitelji kazališta kao i mnogi drugi čitaoci »Hrvatske Misli« doznat će tu za velike napore, koje sarajevsko kazalište ulaže u svoj rad.

Dr. Ivan Jablanović piše o mađarskom državniku Hrvatu Jurju Utješinoviću. Mislimo, da je članak bez dovoljnog razloga raztegnut na skoro četiri stranice. Završava ovim riečima: »Djelovanje fratra Jurja nije preko Drave (t. j. u Hrvatskoj) nalazilo puno odjeka. Svojoj rođenoj domovini Hrvatskoj nije on ništa osobito ni priradio, a nije joj ni u čemu osobito ni naškodio«.

»Trebevića sjaj« naslov je pjesme Vladimira Jurčića, u kojoj on hvali ovu liepu goru i što no rieč — u zviezde je kuje. Malo je čudno, da Trebević, koji je u četvrtoj kitici ove pjesme »napeo žile« u petoj kitici već se njegovi brežuljci »kao janjad miču« i on »s vječnog mjesta stupa«. Još nekoliko sličnih fraza i pjesma je gotova. Čovjek ne bi vjerovao, da ovo piše isti onaj Jurčić, koji je pred desetak godina objavljivao mnogo vriednije stihove.

Vladislav Kušan pridružio se našim Sarajlijama člankom o Mujadžiću s kojega preko stare Muradbegovićeve »česme« prelazimo na podlistak.

Tu je na prvom mjestu prikazan stogodišnji rad Matice Hrvatske. Iza tog članka nalaze se kritike pet premiera novog kazalištnog godišta. List se također osvrće i na djelatnost Državne krugovalne postaje Sarajevo.

U »Književnom životu« piše Hamid Dizdar najprije obćenito o knjižarskoj i nakladničkoj djelatnosti u Sarajevu a zatim prikazuje dvie knjige, koje su se u posljednje vrieme pojavile u izlozima sarajevskih knjižara. To je drama Abdurahmana Nametka »Blagdan života« i lirika Ismeta Tabakovića »Opalo lišće«. Pohvalivši dobru dramu sadašnjeg intendanta banjalučkog kazališta, koja je lani u Sarajevu doživjela velik uspjeh, svjetovao je Dizdar Ismetu Tabakoviću, naravno među redcima, da se okani jalova posla oko pisanja stihova, koji govore o preziranju borbe za kruh, stupanja kroz život s lirom u ruci i sl. Pod gornjim skupnim naslovom prikazuje Dr. Anto Livajušić sarajevsku svećeničku reviju »Vrhbosnu« od njezina osnutka do danas. U nastavku »Književnog života« piše prof. Vladimir Jurčić o svom starijem prijatelju Ivši Bošnjaku Dragovačkom, književno-kulturnom radniku, koji je pred kratko vrieme proslavio u Sarajevu 45. godišnjicu književnog rada. Hamid Dizdar prikazao je čitaocima pjesme Stjepana Jakševca pa s time i s nekoliko manjih bilježaka dolazimo do 64. strane »Hrvatske misli«.

Prikazali smo u kratkim crtama sadržaj ovog dvobroja novog našeg mjesečnika, da bi se vidilo, s kakvom ozbiljnošću su sarajevski kulturni radnici pristupili ovom važnom narodnom poslu. Naravno, da se u ovom prvom dvobroju nalazi i mnogo priloga, koji ne odgovaraju željenoj visini revije, ali ako ovaj dvobroj uzmemo kao cjelinu, on predstavlja prosjek kroz stvaranje ove značajne skupine provoboraca.

Na cieloj je hrvatskoj javnosti sada, da ovaj mjesečnik pomogne u njegovim nastojanjima. U prvom redu treba našim Sarajlijama mnogo dobre suradnje, kako sarajevski pisci i javni radnici ne bi bili previše obterećeni davanjem mnogih priloga i kako bi se iztakla povezanost svih naših krajeva, a zatim je potrebno što više predplatnika, kako bi list zašao u sve hrvatske krajeve i tako se i na taj način manifestirala povezanost hrvatskih zemalja.

Obzirom na dobru volju i visoku hrvatsku sviest pokretača možemo se svakako nadati, da će »Hrvatska Misao« imati liepu budućnost.

Jerko Skračić

Kronika

STVARALAČKI RAD U HRVATSKOJ NA PODRUČJU KNJIGE U 1943. GODINI

Narod, koji posjeduje fizičku i duhovnu odpornost i snagu može vedro gledati u svoju budućnost, pa makar ga snalazile i najteže kušnje na putu političkog, kulturnog i gospodarskog razvoja i uzpinjanja.

Hrabro junačko srdce i čvrstu desnicu nameće poviest, često puta, kao potrebu posjedovanja svakome narodu. Što bi bilo od Iraca, Finaca, Hrvata, Arbanasa, Bugara i Slovaka, kad ne bi bili imali mogućnosti da se brane mužki i junački i da samo tako pokažu svim zavojevačima i imperijalistima da će za osvajanje svojih prava upotriebiti sva razpoloživa sredstva. Kolikogod je važna biložka i fizička odpornost naroda još je važnija snaga duha i nadmoćnost uljudbe. Tamo gdje je idealizma, nesebičnosti, žive vjere u pravdu, težnje k dobrome, liepome i uzvišenome, gdje se idejna i duhovna dobra predpostavljaju materialnim, gdje se prezire bogatstvo i razkoš, a cieni skromnost, ljubav i sloga, gdje se ljudi tradicija i historizam, a s kritičnošću primaju naleti modernizma, tamo je duhovna snaga i ta je u poviesti mnogih naroda bila glavni nosilac nepobjedivosti. Hrvatski narod je pokazao i svoju biložku i duhovnu snagu, a dokaz da je tako jest njegova održivost i svježina i uz najgore uvjete, koje je poviest jednom narodu mogla namieniti. Biložki i duhovno su nas tlačili razni neprijatelji, ali nas nije nestalo. Bacani smo širom cielog svieta, ali Hrvati su se uviek snašli i gdje god su došli pa i u manjim skupinama pokazali su svoju spretnost i duhovnu nadmoćnost nad mnogima. Uza svu težku i nesmiljenu sudbinu, koja je posljedica geopolitičkog položaja Hrvatske i u vječnom razpinjanju između Iztoka, Zapada, Sjevera i Juga, hrvatsko narodno zajedničtvo oblikovalo je svoju dušu i izrazilo u najljepšim pjesmama, nošnji, običajima, pravnom i etičkom poimanju, što ni jedan narod u svietu nema. A preko svojih sinova opet je progovorio i dao vriednih djela uljudbi čovječanstva kao i svojoj vlastitoj. Uza sve to skupa Europa nas je često podcienila. Nije nas poznala. Ali je jedno morala znati, a to je dok je Hrvat lavovski branio svoje sveto tlo, da je ujedno vršio svoje graničarsko europsko poslanje. Dok se je Hrvat hrvao s najezdom sa Iztoka, dotle je Zapad filozofirao i do virtuoznosti razvijao svoj duh i oblikovao se u gotici i baroku.

I danas hrvatski narod proživljava u pojačanom obliku svoju historijsku sudbinu i bije krvavi boj za svoj vlastiti obstanak i opet izkupljuje europsko poslanje. Hrvat je i danas vojnik i na svojem vlastitom i europskom frontu. Uzkrsnuće hrvatske države podjarilo je sve neprijatelje hrvatstva, koji uperiše svoje oštrice, da je podkopaju u njenom organizacijskom početku. Hrvatska zemlja je postala poprištem strašne i podmukle promičbe i borbe smišljane i izvađane po planovima boljševičkog komunizma, srbsko-bizantijskog despotizma i angloamerikanskih zamućivanja. Danas hrvatski narod pati, pogiba i brani se. Vjeruje u pravo na svoju slobodu i suverenost i duhovno ne klonjava. Drži do časti svojeg ognjišta, svetosti zakona i vjere, ljubi svoju zemlju i s nje se ne da.

I kad su se danas napregle sve fizičke narodne snage da očuvaju hrvatsko zajedničtvo, podržavane su snagom duha koji je vrlo radin, budan i stvaralački. U Hrvatskoj se ratuje i pada, ali u Hrvatskoj se radi i duhovno stvara. Uzimajući u obzir prilke koje nameće ovaj totalni rat možemo biti i dosta zadovoljni. Doduše količina stvorenih djela ne mora biti uviek dobar znak za podpun uspjeh i veliku vriednost ali uz veliku volju i uz mnogo poslenika, uviek će ostati i vječno vriednih djela.

O vriednosti onoga što je stvoreno na našem književnom polju djelomično je kritika već rekla svoje — a poviest će svakome dati svoje pravo mjesto. Mi ćemo u ovom slučaju dati samo letimičan prikaz svega onoga što je izdano na području Nezavisne Države Hrvatske kroz 1943 godinu. Obćenito je zapaženo da se mnogo piše i izdaje — nekoji čak naglašavaju da više nego ikada prije i u bolja i staloženija vremena.

Glavno ravnateljstvo za promičbu kroz 1943. godinu izdalo je odobrenje za tisak za 400 rukopisa. Ovdje je ubrojeno, osim književnih, naučnih, publicističkih, vjersko-nabožnih, poučno-gospodarskih, nacionalno-političkih, promičbenih, humorističnih i satiričnih brošura, i sve vrste izvještaja, zbornika raznih kulturnih, prosvjetnih, športskih i gospodarskih udruženja. Mora se imati na umu, da ovdje nisu ubrojena izdanja Hrvatskog Izdavalačkog Bibliografskog Zavoda i Hrvatske Državne Tiskare, koje su zakonskom odredbom izuzete od cenzure.

Kroz prošlu godinu tiskano je u Hrvatskoj blizu četrdeset novih zbirka pjesama. I novim zbirkama javio se je liepi broj i starijih, već priznatih pjesnika, kao i mnogo mladih, koji su se predstavili hrvatskoj kulturnoj javnosti s prvim zbirkama. Među prvima navodimo imena: Frane Alfirević »More i daleki gradovi«, Oto Šolc »Zvuci i dodiri«, Vinko Kos »Šišmiš«, Branko Klarić »Srebrni kovčeg« i »Svjedočanstvo zemlje«, Vinko Nikolić »Oslobođeni žali«, Franjo Domović »Začarano jezero«, i Marko Landekić »Oaza tuge«. S prvim zbirkama su se predstavili Stjepan Jakševac »Pjesme«, Kruno Quien »Rime«, Dragutin Kolak »Mistika cvieća«, Dragutin Boranić »Sutoni«, Ismet Tabaković (Sarajevo) »Opalo lišće«, Stanko Dominić »Sunce z naših bregov«, Ernest Neugebauer »Zaustavleni časi«, Petrić-Milošić (Sarajevo) »Lirika dvojice«, Zlata Eisenstädter »Od proljeća do jeseni«, Josip Pusztay (Brod) »Pjesme o daljinama« i Ante Jerkov »Nepisana pisma«. Osim toga Hrvatska Akademija znanosti i umjetnosti je izdala zbirku narodnih pjesama iz Dalmacije, koje je skupio Vladoje Bersa i Družtvo sv. Jeronima zbirku pjesama o Ivi Senjaninu koje je skupio pokojni o. Stjepan Grčić. S njemačkog je preveden Ekkehardov spjev »Valter junak akvitanski«, a na njemački je preveden i tiskan izbor iz naše lirike pod naslovom »Kroatiens Seele im Lied«, uredio Buttlar-Moscon i Camilla Lucerna »Baladen.«

I na području književne proze, romana, novela, pripoviesti, eseja i drame, prošla je godina bila plodonosna. Možda bolje kvantitativno nego kvalitativno. O tome konačnu rieč izreći će književna kritika.

Novim proznim djelima pojavili su se Zvonimir Remeta »Grieh«, Rajmund Kupareo »Baraban«, Sida Košutić »Vrieska«, Ton Smerdel »Susret s piscima i knjigama« — eseji, Juraj Jurjević »Čovjek« — eseji, Drago Čepulić »Pjesnici i filozofi« — eseji, Jušić-Seunikova »Jedna žena« — roman, Ante Dean »Novele«, Ivan Triplat »Krug« — roman, Slavko Težić »U sjeni« — novele, Marin Bego »Djeca ulice« — drama, Ivan Piškorec »Mlinarevi« — pripoviesti, Velimir Deželić »Divlji oganj« — roman, Ante Jakšić »Šana se udaje« — roman, Zvonimir Veljačić »Novele«, Marija Radić

»Obična žena« — roman, Franjo Babić (Osiek) »Vjerna zemlja« — roman, Josip Andrić »Sunčani vinogradi« — izbor katoličkih pripovjedača, Petar Giunio »Iz moje primorske bilježnice« i »Pripoviesti izpod masline«, Marko Fotez »Feljtoni«, »Sadržaji opera« II. izdanje, »Kamenčići putničkog mozaika«, »Theatralia« i »Pisma iz Njemačke«, Habeduš-Katedralis »Dora Rubido« — drama, Alija Nametak »Ramazanske priče« (II izdanje), Abdurahman Nametak »Blagdan života« — drama, Ljubo Babić »Majstori preporoda i hrvatska umjetnost« — eseji i studije, Antun Bonifačić »Mladice« — roman II. izdanje, Mirko Bogović »Pripoviesti«, August Šenoa — Djela, Franjo Horvat-Kiš »Djela«, Ante Dukić »Dnevnik jednog magarca« i »Misli« na njemački prevedeno i Stjepan Perčević »Njive zovu« — novela.

Poznata je činjenica, da su Hrvati uviek budno i s velikim zanimanjem pratili kulturno stvaranje drugih naroda, pa je uviek bilo volje, smisla i potrebe da se vriednija djela prevedu na hrvatski. Kroz prošlu godinu prevođeno je vrlo mnogo i to gotovo samo beletristika. Najviše su zastupani njemački pisci. Prevedena su sliedeća djela: Dauthenday »Grabežljivci«, Grabenhorst »Neshvatljivo srdce«, Hauptmann »Otok velike matere«, Ricarda Huch »Slučaj Dra Deruge«, Hellmuth Unger »Robert Koch«, Mirko Jeluschich »Hanibal«, Kellermann »On i Ona«, W. Keyser »Pandurski baron Trenk«, Schneider »Don Francisco de Goya«, Obermaier »Ukraina«, Karl May »Za tuđim tragovima« i »Božić« i Bruno Brehm »Apis und Este«.

Od francuzkih pisaca prevedeni su kroz prošlu godinu: Octave Aubry »Kralj Rima«, Belbenoit »Suha giljotina«, P. Benoit »Orijaški nasip« i Victor Hugo »Jadnici«.

Talijanskih pisaca je prevedeno 6 i to: Calzini »Mletačka glumica«, D' Ambra »Život u dvoje«, Majjochi »Život kirurga«, Ravazzini »Rafael«, Pirandelo »Njen muž« i Luzzati »Caterina de Medici«. S englezkog su prevedena dva romana i to Lawrence »Sinovi i njihove ljubavi« i Hervey Allen »Antonio Adverso«.

Od norvežkih pisaca prevedeni su: Knut Hamsun »Skitnice«, Sigrid Undset »Kristina« i Olav Duun »Uspomena«. Holanđani su predstavljeni kod nas s dva imena: Timmermans »Petar Breugel« i Huizinga »U sjeni sutrašnjice«.

Sa slovačkog su prevedena dva književna djela i to: Mile Urbana »U mrežama« i Jozefa Hronskoga »Josef Mak«. S finskog je preveden roman od Gunnar Finné-a »Straža na Zviru« i tiskano je drugo izdanje romana »Silja« od Sillanpée-a. Švedska književnost je prestavljena s imenima Helstrema »Ideja majstora Lekholma« i Gulbrassena »I vječno pjevaju šume«. Od ruskih pisaca je preveden Ivan Bunjin »Život Arsenjeva«, od Španjolaca Graziani »Pravila za život«, od Ukrajinaca Štefanyk »Sinovi«, od Bugara Zagorčinov »Legenda sv. Sofije«, od Amerikanaca Smitter »F. O. Detroit« i od Mađara Zilahy »Kad duša zamire«.

U nekoliko zadnjih godina nastoji se kod nas poboljšati pitanje dječje književnosti. Umjetnička i samo izključivo vriedna djela za djecu i mladež mogu i moraju iztiskivati šund i stripove, koji su često sredstvo račundžija, da se obogate. Zato je i Matica Hrvatska kao prava narodna i prosvjetna ustanova osnovala svoju omladinsku knjižnicu u kojoj izdaje djela domaćih i stranih pisaca, koja su na dostojnoj umjetničkoj i odgojnoj visini. Osim Matice Hrvatske izdaju knjige za mladež još »Hrvatsko-

pedagožki književni zbor«, promičbeni odjel ustaške mladeži i Savez hrvatskih učiteljskih družtava u Zagrebu, koji je pokrenuo svoju malu knjižnicu »Smilje«. Uz ove i pojedina nakladna poduzeća izdaju po koju knjigu za mladež. Pored domaćih autora Ivane Brlić-Mažuranić, Josipa Cvrtile, Zdenke Jušić-Seunikove, Skender-Fabkovića, Ernesta Radetića, M. Gorskoga, Josipa Rukavine, Mije Vrkljan, Stjepanova, Slavka Ježića i Zlatka Špoljara, prevedeni su Andersen »Put male sirene« i »Slavuj«, Bonsel-Ewald »U prirodi«, Johanna Spyri »Haidi«, Collodi »Pinokio«, Karalijčev, »Pripoviesti«, H. M. Bötcher: Mrav Bucko, Viktor Helling »Lovac iz Los Angelosa, C. Mogaro: Čarobnjak Hatra. Koliko su god burna vremena, koja su doniela najteže uvjete za život i koliko se god činilo da je upravo nemoguć svaki sabraniji rad, ipak je kroz burnu 1943. i na naučnom području, uzevši u obzir prilike u kojima se živi, ipak dosta dato. Hrvatska Akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu svakako je na tom području na prvom mjestu. Od izašlih naučnih radova kroz 1943. godinu navađamo sliedeće: Dr. Stjepan Zimmermann »Kriza Kulture«, Dr. Ljubo Karaman »Žive starine«, Martin Robotić »Metodika matematičke nastave«, Dr. Rieger »Uvod u družtvovnu politiku«, dr. Milan Šufflay »Hrvati u sredovječnom viru« (II. izdanje), dr. Julije Makanec »Razvoj državne ideje od Platona do Hegela« dr. Vilim Keilbach »Parapsihologija i religija«, dr. Jeličić »Jedno moderno pitanje«, dr. Stjepan Kramer »Religijska doživljajna obuka«, dr. Dragutin Kniewald »Crkvena umjetnost«, dr. Josip Lončar »Električna mjerenja«, dr. Ernest Marks »Ekonomske teorije«, Marijan Majcen »Umjetnost pjevanja«, Šaban Hodžić »Razvoj filozofije islama i njen uticaj na kulturno pridizanje Europe«, dr. Julije Gnezda »Koloidbildung«, Matica Hrvatska »Zemljopis Hrvatske«, prof. Filip Lukas »Naša Domovina« (Glavni Ustaški Stan), Josip Buturac »Pleternica i okolica«, dr. Tomo Matić »Stari hrvatski pisci 18. stoljeća, fra A. Kačić »Korabljica«, Olesnicki »Mihajlo Szilagy i srbska despocija«, dr. Pandžić, »Problem istine u filozofiji Martina Heidegera«, dr. Ljudevit Prohaska »Logik und Ethik der Mitmenschlichkeit eine logische Darstellung der Ethik«, Juraj Paša »Homjakova nauka o crkvi«, Milan Praunsperger »Oružje starih Hrvata«, Petriensis (dr. Milobar) »Bosnien und das kroatische Stadtrecht«, dr. Nikola Peršić »Slovaci i Slovačka«, Salač »O brojčanom opadanju poroda«, O. Ante Alfirević »Okultizam«, dr. V. Bazer »Kazneno postupno pravo«, Ante Brlić, »Zbirka poviestnih nadpisa grada Osieka«, dr. Ramiro Bujas »Testovi znanja i mogućnosti njihove upotrebe u školskoj praksi«, Nikola Čolak »Janjevo hrvatska naseobina na Kosovu«, Hijacint Bošković »Sjedinjenje s Bogom, dr. Ante Crnica »Nikola Tavelić, njegov rod i rad«, dr. Stjepan Antoljak »Pregled hrvatske poviesti«, Rade Glavaš »Jakša Čedomil, dr. Artur Gavazzi »Apeninske zemlje«, Petar Grgec »Hrvatsko narodno pjesničtvo«, dr. Milutin Dobrenić »O primjerenosti školskih predmeta«, dr. Rudolf Hraščanec »Samoubistvo kao moralno i socialno pitanje«, prof. Lina Horvat »Prilozi prosvjetnom čuvanju umjetničkih i kulturnih poviestnih spomenika u Hrvatskoj«, dr. R. Horvat »Poviest Koprivnice«, dr. Marijan Horvat »Rimska pravna poviest«, prof. Ljudevit Ivandić »Pučko praznovjerje kod bosanskih Hrvata katolika«, dr. Slavko Ježić »Pregled poviesti hrvatske književnosti«, dr. Stjepan Srkulj »Poviest stare Hrvatske«, Stjepan Krešić »Teokritove čarobnice«, dr. Antun Igrec »Spoznajna teorija Josipa Ruđera Boškovića«, dr. Ante Ciko »Kalkula-

cija u obrtu«, dr. Josip Gunčević »Dječji pogledi u stvarnost«, ing. Mirko Soukup »Obskrba vodom«, dr. Niko Sučić »Bolesti živaca«, »Hrvatska narodna mitologija«, Gašević, »Zapisi i hamajlije«, Hazim Šabanović »Gramatika turskoga jezika«, Šemsudin Sarajlić »Tursko hrvatski rječnik«, Zoran Bujas »Testovi znanja«, Ostojčić-Bujas »Mjerenje inteligencije«.

Djela popularno naučnog karaktera koja su izašla kroz prošlu godinu su »Širom svieta« od Ive Jurasa »Tri najveća hrvatska kralja« od dra Lovre Katića.

S tuđih jezika prevedena su sliedeća djela: Platon »Država«, Spranger »Oblici života«, Mühlmann »Rat i mir« i Huizinga »U sjeni sutrašnjice«.

Kroz godinu 1943. izašao je liep broj radova publicističkog značenja među kojima nabrajamo sliedeće:

Busuladžić »Muslimani u S. S. S. R.«, Dr. Bonifacij Petrović »Hrvatsko selo i novi poredak«, Dragan Bublić »Ogled o životu i smrti Stjepana Radića«, dr. Vilko Rieger »Hrvati u borbi«, prof. Daniel Crljen »Naš Poglavnik«, dr. Ante Ciliga »10 godina u S. S. S. R.«, Aleksander Seitz »Put do hrvatskog socializma«, dr. Julije Makanec »Veliko razkršće«, dr. Ivo Guberina »Značenje bitke na Gvozdu«, dr. Slavko Pavičić »Hrvatska ratna poviest« i »Drugi svjetski rat«, Miho Pavlinović »Razgovori«, dr. Vjekoslav Vrančić »Urota druge talijanske armate«, S. Štedimlija »Auf dem Balkan«.

Ako se uza sve ovo ima na umu remek djelo hrvatske kulture »Hrvatska Enciklopedija« oko koje je zaposleno nekoliko stotina prvih hrvatskih intelektualaca, zatim liep broj stručnih i kulturnih časopisa, na hrvatskom i stranim jezicima, gdje također surađuju naši prvi javni radnici, jasno i očito dokazuje o velikom duševnom naporu suvremene Hrvatske. Nakladni odjel Hrvatske Državne Tiskare također mnogo daje, a Hrvatski Izdavalački Bibliografski Zavod daje hrvatskoj kulturnoj javnosti oko 70 djela hrvatskih starijih i mlađih, kao i stranih pisaca, koja su i po svojem sadržaju i po svojoj tehničkoj opremi na zavidnoj visini. Sve to skupa dokazuje da pored toga što danas za Hrvatsku s puškom u ruci bdiju nekoliko stotina tisuća Hrvata, tako isto i hrvatski duhovni radnici neumorno stvaraju i rade da hrvatski narod bude dostojno predstavljen u duhovnom pogledu.

Prof. Grgo Pejnović

Nove knjige

UREDNIČTVO JE DOBILO NA OCJENU

Bonifačić Antun: »Mladice«. Roman. Drugo popunjeno izdanje. Izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1943.

Johanna Spyri: »Haidi«. Knjižnica za hrvatsku mladež. Izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1943.

Jagoda Truhelka: »Gospine trešnje«. Druga knjiga zbirke »Zlatni danci«. II. Izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1943.

Wilhelm E. Mühlmann: »Rat i mir«. Uvođenje u političku etnologiju. Izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1943.

Ivo Piškorec: »Mlinarevi«. Sutoni pod Bilo Gorom. Izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1943.

J. C. Hronsky: »Josip Mak«. Roman. Izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1943.

D. H. Lawrence: »Sinovi i njihove ljubavi«. I. i II. dio. Izdanje Matice Hrvatske 1943.

Angel Karalijčev: »Pripoviesti«. Izdanje Matice Hrvatske, Zagreb, 1943.

Eduard Spranger: »Oblici života«. Izdanje Matice Hrvatske, Zagreb 1943.

Dr. ing. Vilko Rieger: »Uvod u družtvovnu politiku«. Izd. Naklad. odjela H. D. Tiskare, Zagreb, 1943.

A. S. Puškin: »Izabrana djela«. Sv. I. Izd. H. I. B. Z-a., Zagreb, 1943.

Zdenka Jušić-Seunik: »O Čućici«. Izd. H. N. D. D. »Obnova«, Zagreb, 1943.

Daniel Crljen: »Naš Poglavnik«. Izd. Nakl. knjižara »Velebit«. Zagreb, 1943.

Ljubo Karaman: »Živa Starina« Izd. H. I. B. Z-a. Zagreb, 1943.

Aleksandar Seitz: »Put do hrvatskog socializma. Izdanje Gl. saveza stal. i dr. postrojbi. Zagreb, 1943.

Dr. Vilim Keilbach: »Parapsihologija i religija«. Okultizam u svietlu novijih naučnih istraživanja. Zagreb, 1944.

Ravnatelj: Dr. Franjo Dujmović. — Glavni urednik: Ivan Oršanić, Zagreb, Tomašićeva 1. — Za uređivački odbor uređuje: Đuro Teufel, Zagreb, Berislavićeva 14. — »Hrvatska Smotra« izlazi jednom mješečno. — Vlastnik i izdavač časopisa je konzorcij »Hrvatske Smotre«. Predstavnik konzorcija i odgovorni urednik Mato Nikšić, Zagreb, Medulićeva ul. 2. — Uredničtvo i uprava nalazi se u Zagrebu, Šufflayeva ul. 28a.

Jeste li poslali
PREDPLATU?

TISAK »TISKARE DRA MILANA ŠUFFLAYA«, ZAGREB